

Методологія як сфера мислелітності

ФУРМАН Анатолій Васильович

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОПТИКИ
ТИПІВ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ:
АТРИБУТИ, ПАРАМЕТРИ, ПІДХОДИ**

Anatolii V. FURMAN

**METHODOLOGICAL OPTICS OF TYPES OF SCIENTIFIC RATIONALITY:
ATTRIBUTES, PARAMETERS, APPROACHES**DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.024>

УДК: 167/168

«Але що ж тоді саме життя? *Саме-то життя – це безглуздя, хоча в ньому є метод. І життя філософа – між безглуздям і методологією*»
(Олексій Лосєв [24, т. 1, с. 311])

«... раціоналізація, концептуалізація і логіко-змістове уконкретнення метафоричного конструкту *«методологічна оптика»* дали змогу в перше не тільки концептуально охопити у форматі широкопанорамної картини еволюційно нарощувальні класичний, некласичний і постнекласичний типи раціональності в історії науки, а й прибрати токсичну суб'єктивність цього конструкту для сучасного логічно організованого інтелектуального дискурсу, перетворити його на повноцінний філософсько-науковий термін і, більше того, окреслити контури обсягу, змісту і значення його як важливого *категорійного поняття* й урешті-решт як винятково ефективного інструменту мислелітності і професійного методологування. <...>»
(Автор [13, с. 43])

ВСТУП

Проблемне поле методологічного дослідження. Термін «методологічна оптика» уперше аргументовано застосований на концептуальному рівні аналізу проф. М.С. Гусельцевою в 2013 – 2017 роках у лоні висвітлення інструментального вдосконалення наукового пізнання і з метою теоретичного обґрунтування еволюції раціонального (передусім психологічного) знання, починаючи із XVII століття і до наших днів [2]. Однак запропоновані цією дослідницею вкрай редуковані (спрощені) схеми

трьох базових методологічних оптик – класичного, некласичного і постнекласичного – і далі в раціональності стимулювали нас у 2022 році провести власне фундаментальне дослідження методологічної оптики, але з істотним розширенням як його предметного поля, так і цілеорієнтаційного призначення самої оптики – бути інструментом рефлексивного мислелітності (див. [13]). Сутнісно мовиться про успішне зреалізування *нижки процедур:*

1) *раціоналізації* понятійних інваріантних визначень і *систематизації* головних причин методологічної оптики, що уможливили

кардинальну зміну дослідницького ракурсу і знанневої мозаїки пошуку від названої оптики як метафоричного конструкту до оперування цим терміном як категорійним поняттям;

2) *модуляції* ключових узмістовлень, від-рефлексованих детермінант та поняттєво-категорійних засобів конструювання універсальних мислєсхем методологічної і метаметодологічної оптик за принципами, закономірностями і нормативами авторського циклічно-вчинкового підходу;

3) *типологізації* класичного, некласичного і постнекласичного ідеалів/узірців змодельованих багатопараметричних оптик за логікою їх категорійного, критерійного, атрибутивного і мислєвчинкового ускладнення;

4) *цілєспрямованої методологізації* п'ятирівневого структурно-функціонального комплексу трьох базових, багатомодульних й відносно самодостатніх, інваріантів методологічних оптик раціональності за діалектикою к а т е г о р і й «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне» та *обґрунтування* і д е ї методологічних модулів як збірних інструментів рефлексивної мислєдіяльності;

5) *конфігурування* різнопредметних знань (ідеали, поняття, принципи, стратегії, засоби, норми) у якісно нову епістемологічну організованість – *постнекласичну методологію*, яка утверджує взаємодоповнення різних наук, діалог культур, єдність істини та етичної поведінки, доцільність різних парадигм і методологем;

6) *концептуалізації* вперше запропонованого нами поняття-конструкту «методологічна реконструкція» за учинковим каноном, що описує інтелігібельну дійсність у четвірному зорганізуванні: як логіко-змістову процедуру (*ситуація*), як метод збагачення існуючого знання (*мотивація*), як окремий різновид мислєдіяльності та професійного методологування (*дія*) і як спосіб здійснення рефлексії (*післядія*).

Однак вирішення окресленого плетива складних завдань закономірно спричинило *розширення проблемного поля дослідження*, що інтелектуально унаочнюють такі нами відрефлексовані труднощі, або нез'ясовані, новопосталі, невідворотні п и т а н н я.

По-перше: чому наукових революцій в історії новоєвропейської доби, починаючи із другої половини XVII століття й донині (принаймні за відомою і загальноприйнятою концепцією В.С. Стюпіна) чотири, а типів наукової раціональності три? Вочевидь навіть суто

логічно, не кажучи вже про різні історико-культурні контексти розвитку людства, це невідповідність, яка має бути зліквідована.

По-друге: чому у створених нами три роки тому моделях методологічної оптики класичної, некласичної і постнекласичної раціональності, хоча й зафіксована динаміка зростаючого ускладнення загальної архітектоніки цієї інтелектуальної сфери свободи-практикування, все ж існує обмежена кількість атрибутивних ознак-характеристик кожного із трьох названих типів (відповідно вісім, десять і дванадцять параметрів)? Зважаючи на неозору – людиновимірну, антропологічну, психосоціальну тощо – складність такого інституту духовного виробництва, як н а у к а, потрібно до кожної оновленої моделі усіх чотирьох оптик чітко визначити оптимальний мінімум атрибутів, які б ємно відображали холістичну картину відповідної онтологічної дійсності, що культурними засобами оприявнюються цими моделями.

По-третє: як впливає ускладнення архітектоніки методологічних оптик різних типів раціональності – від класичної до посткласичної і далі до некласичної й аж до постнекласичної – на зміну засадничих параметрів дослідження, передусім на вибір теми, визначення його мети, об'єкта і предмета? Очевидно, що закономірно ускладнюватиметься за обсягом, структурою і змістовим наповненням їх епістемологічна картина, що має бути (насамперед поняттєво і категорійно) відображено у їх формулюваннях.

По-четверте: чи допоможе параметрично деталізоване обґрунтування чотирьох типів раціональності прояснити і, можливо, розв'язати проблему методологічного значення альтернативності наукового і філософського підходів у їх численних варіативних утіленнях? Гіпотетично відповідь тут цілком обнадійлива, зважаючи на те, що має місце прямий канонічний зв'язок між ускладненням методологічної оптики типів раціональності та еволюційними етапами збагачення наукового методу/підходу і багатоопосередкований, аж ніяк не безпосередній, вплив цих типів на філософський підхід або погляд на світ і людину в ньому.

Мета дослідження: створення вдосконалених, більш деталізованих і збагачених за атрибутивними ознаками, версій чотирьох основоположних типів наукової раціональності – класичної, посткласичної, некласичної і постнекласичної, а також аргументація щодо їх спричиненого постання унаслідок тієї чи

іншої наукової революції, оптимального набору атрибутів-характеристик, стосовно ускладнення змісту і формулювань теми, мети, об'єкта і предмета як засадничих методологічних параметрів дослідження та певного зв'язку кожного типу із найвпливовішими на сьогодні філософськими поглядами/підходами.

Мета конкретизується у таких **завданнях дослідження**:

1) обґрунтувати логіко-епістемологічну доречність виокремлення після історичного постання класичної науки посткласичного ідеалу/типу раціональності, змодельовати та сутнісно описати його методологічну оптику;

2) аргументувати та графічно відобразити оптимальне атрибутивне наповнення класичного, посткласичного, некласичного і постнекласичного типів раціональності у їх найповнішій складності та цілісності;

3) відстежити, конкретизувати і текстово зафіксувати поступове ускладнення та поетапний розвиток епістемологічних картин вихідних методологічних параметрів дослідження за логікою еволюції базових типів наукової раціональності;

4) мотивувати актуальність та узасаднити низкою аргументів прямого й опосередкованого впливу різних типів раціональності на методологічне розмежування альтернативності відповідного мережива наукових підходів, з одного боку, і плетива філософських підходів – з іншого.

Об'єктом рефлексивного вивчення є типи раціональності в еволюції новоєвропейської науки у їх кватерному розвитку-перетворенні від відносно простих форм та організованостей (класична і посткласична) до все більш складних, синергійних і людиновимірних (некласична і постнекласична) та у їх синхронній культурно-історичній залежності від змісту і наслідків чотирьох загальноновизнаних наукових революцій.

Предмет даного дослідження становлять *методологічні оптики класичного, посткласичного, некласичного і постнекласичного типів раціональності у їх чотириетапному еволюційному синтезі і метасистемному взаємодоповненні, що знаходить епістемологічне підтвердження як в ускладненні основних параметрів професійно здійснюваного пошукування (щонайперше його теми, мети, об'єкта, предмета), так і в методологічному обґрунтуванні інакшости наукового і філософського підходів.*

Метаметодологічна оптика дослідження є авторською, евристичною, поліінструменталь-

ною, винятково продуктивною, що унаочнено підтверджують нещодавно здійснені нами розв'язки найфундаментальніших проблем сучасної філософської і наукової методологій (див. [4; 8; 13; 24, т. 5]). Предметне поле конструювання такої *метаоптики* становлять інші, відомі чи маргінальні, методологічні теорії, системи, концепції, моделі, які використовуються *ресурсами рефлексивного мислення як матеріал* для творення більш досконалих методів, засобів та інструментів методологічних мислення і рефлексії. Тому в нашому досвіді *метаметодологічна оптика – це інтегральний механізм підбору та укомплектування лінз-модулів* взаємозалежних засобів-інструментів розуміння, мислення, діяльності, рефлексії, що облаштовані за квінтетною логічною схемою діалектичного співвідношення категорій «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне». В інтелектуальній проєкції на чинне міждисциплінарне дослідження це означає створення *особливого свідомісного часопростору метаметодологування* із його п'ятірними (квінтетними) координатами: вітакультурна методологія – сфера професійного методологування – циклічно-вчинковий підхід – схема-модель мислевчинення – мислесхема та її організованості.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОПТИКИ КЛАСИЧНОГО І ПОСТКЛАСИЧНОГО ТИПІВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Перша аргументована версія методологічної оптики класичного типу раціональності запропонована нами у вигляді описового й модельно організованого текстів, які чітко визначили найнеобхідніший восьмикомпонентний набір атрибутивних ознак-характеристик *постання* самобутнього витонченого *наукового методу/підходу* й одночасно свідомісно вишуканого погляду людини розумної на світ [13, с. 15-18]. Друга (оновлена) версія (*рис. 1*), фундується на попередніх напрацюваннях, істотно відрізняється від першої як за набором сутнісних ознак (містить не вісім одиниць, а дванадцять), так і за більш деталізованим їх узмістовленням.

Відтак у новітньому витлумаченні *методологічна оптика класичного типу раціональ-*

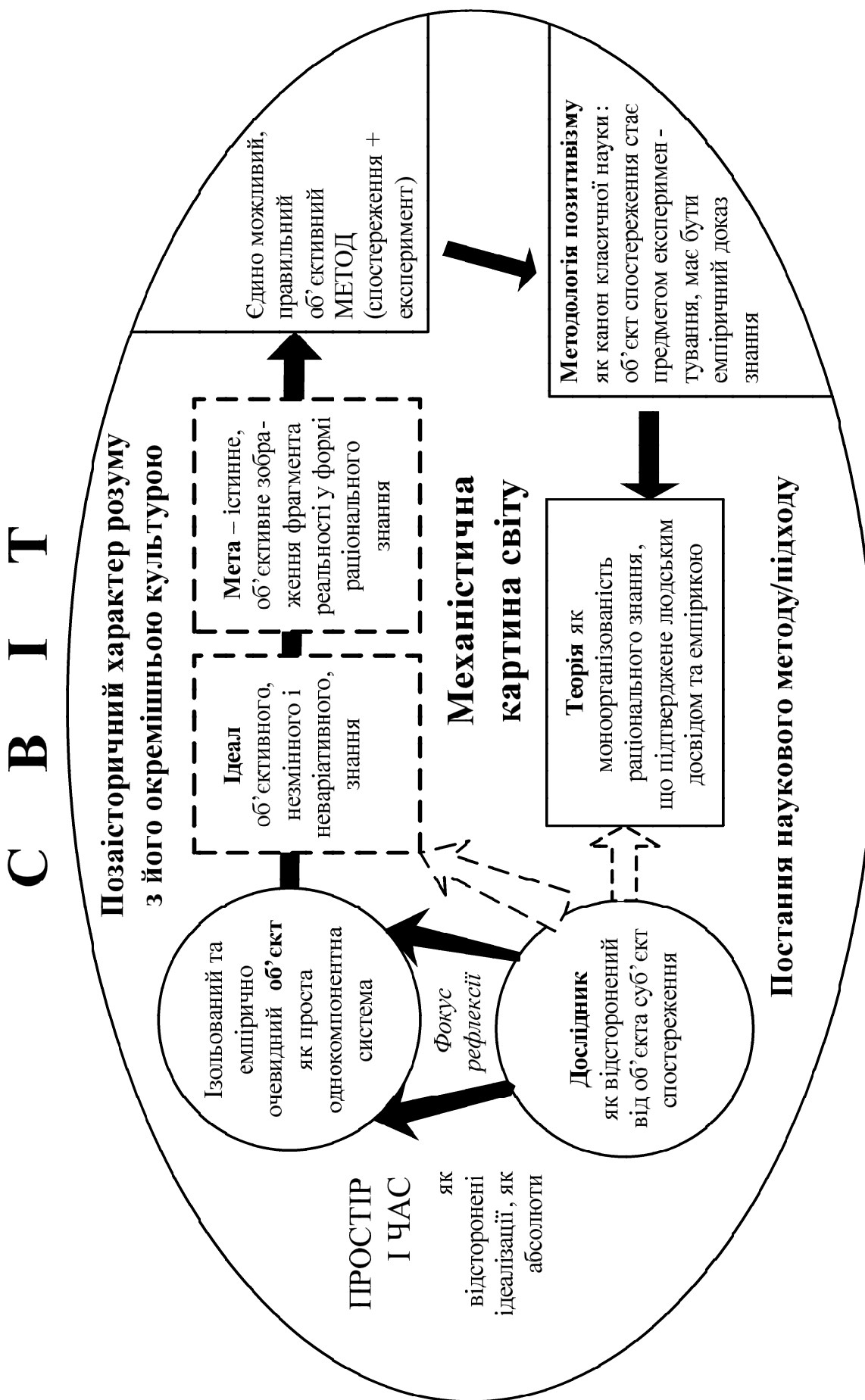

Рис. 1.
Методологічна оптика класичного типу наукової раціональності
(автор А.В. Фурман, створено 10.09.2024 р., друга версія, друкується вперше)

ності містить сув'язь таких атрибутивних ознак:

1. Об'єкт дослідження – проста або навмисне спрощена, однокомпонентна чи навіть елементарна, *система*, що у процесі пізнання стає предметом ідеалізації/аналізування; тому він ізольований од світу (простору і часу) та від дослідника, хоча й здебільшого емпірично очевидний; пізнається ресурсами раціонального мислення у форматі зреалізування *наукового методу/підходу*, який дає змогу виявляти ідеальні, незмінні і всезагальні залежності, що оприявнюються у формі понять, законів, закономірностей як об'єктивне раціональне знання, котре протистоїть емпірії (всьому, що було сприйняте і сприймається людськими органами чуття).

2. Дослідник як відсторонений від об'єкта суб'єкт мисленнаукового вивчення, спостереження, експериментування, аналізу простих чи навмисне спрощених об'єктів в ідеально мислимих, тобто максимально абстрагованих від реальних процесів, станів і подій, с и т у а ц і я х добування нових раціональних знань як єдино можливої істини про об'єкти такого локалізованого гатунку.

3. Фокус рефлексії – пучкове зосередження інтелектуальних ресурсів самоаналізу дослідника на усвідомленні змісту та перебігу власного, предметно визначеного і локалізованого від решти обставин світу, наукового мислення і на об'єктивності отриманого теоретичного знання про простий об'єкт пізнання.

4. Простір і час за канонами класичної науки становлять, з одного боку, для дослідника *відсторонені ідеалізації*, що уявно сконструйовані пізнанням як такі об'єкти, котрі існують лише у дійсності мислимого, з іншого – *абсолюти*, себто одвічні, незмінні й нескінченні першооснови Всесвіту, що нічим не спричинені, ні від чого незалежні.

5. Розум у найкращому варіанті людського оприявнення як сукупність пізнавальних та аналітичних здібностей, характеризуючи інтелектуальні можливості історичної доби людства та особистості окремого дослідника, має *позаісторичний характер* у тому сенсі, що пізнання ідеально упредметненого простого об'єкта відбувається відсторонено від наявного на той час (від XVII століття і спадаючою траєкторією донині) історично накопиченого знання, опонуючи йому та утверджуючи постання нової культури – канонів наукового мислення.

6. Ідеалом класичної науки є мислєдіяльнісне зреалізування безальтернативного методологічного настановлення свідомості дослідника стосовно найповнішого вивчення, пояснення та опису сутнісних ознак-характеристик елементарного об'єкта пізнання, що епістемно організується у формі *об'єктивного*, незмінного і варіативного, однозначно упредметненого і вишукано раціонального, *знання*.

7. Мета втілення в інтелектуальне життя достойників людства, починаючи від відкриття Г. Галілеєм та І. Ньютоном викінченого *наукового методу*, класичної раціональності як ідеалу нової науки полягає в отриманні у процесі пізнання єдино істинного, об'єктивного зображення досліджуваного фрагмента чітко упредметненої реальності у формі раціонального знання, що охоплює відповідні теоретичні уявлення та експериментальні факти, які їх підтверджують.

8. Метод пізнання – єдино можливий, об'єктивний, правильний, тобто еталонно раціональний, що ґрунтується на спостереженні та експериментуванні із простими чи спрощеними об'єктами, – реалізується винятковими інтелектуальними ресурсами наукового мислення і дає змогу отримати механістичну картину світу (див. *далі*).

9. Методологія позитивізму, попри те, що оформляється як філософська течія із середини XIX століття зусиллями О. Конта, все ж потенційно наявна вже на етапі постання класичної науки (друга половина XVII ст.), оскільки приймає за канон такий постулат: єдиним джерелом справжнього раціонального знання є емпіричне наукове дослідження, яке й підтверджує чи спростовує окремі теоретичні уявлення (моделі, концепції); тому об'єкт спостереження закономірно стає предметом експериментування, споглядально засвідчуючи моноістинність здобутого знання.

10. Теорія у класичному розумінні – це новопостала результуюча форма організації раціонального знання як головного об'єктивованого продукту наукового пізнання, що виникає та розвивається *кумулятивно*, а саме шляхом поступового позитивного накопичення та ускладнення такого типу знання, що підтверджене людським досвідом та емпірикою (головно експериментуванням) за умов абсолютизації кількісних змін і нехтування якісними депланаціями чи зсувами у цій сфері інтелектуального практикування.

11. Механістична картина світу, яку на зорі становлення класичної науки передовий людсь-

кий розум зумів створити на уявленнях, що мікросвіт аналогічний макросвіту і що нежива та жива матерії утворені з одних і тих самих «механічних деталей», які відрізняються лише розміром; узірцем тут є *класична механіка*, згідно з якою ніяких реальних змін при механічному переміщенні тіл (від руху чи взаємодії простих об'єктів на площині до зрівноваженого руху планет Сонячної системи) не відбувається; інакше кажучи, обстоюється симетрія перебігу процесів у часі, що виявляється у його оборотності; до прикладу, Г. Галілей уперше застосував для пізнання природи *експериментальний метод* у єдності із вимірами досліджуваних величин і математичною обробкою отриманих даних; зокрема, він увів в інтелектуальний обіг поняття-уявлення інерційного руху, що, будучи абстракцією та ідеалізацією, все ж є вкрай продуктивним як для аргументованого продовження мисленнєвого (у чистому свідомісному плані) експерименту, так і для емпіричної перевірки наведених відповідних узагальнень-наслідків; урешті-решт це й дало змогу відкрити закони руху вільно падаючих тіл у неподільній взаємодії теорії та досвіду.

12. С в і т у класичному раціональному розумінні є світом природних явищ, який реально, хоча й відсторонено, існує у своїх ознаках та характеристиках незалежно від дослідника як суб'єкта добування нового знання; тому останній починає із пошуку та вивчення фактів, що існують у природі об'єктивного, де світ, перебуваючи за межами взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання, наповнений незмінними постійними залежностями, які й пов'язують у системну цілісність усі напрацьовані експериментальні факти.

Постання наукового методу/підходу в історії людства, в осередді якого утверджується особлива вишукана *культура раціонального мислення* (передусім у методологічних працях канонічного гатунку Галілея і Ньютона), одночасно знаменувало синергійне накладання двох головних траєкторій розвитку науки, а саме *еволюційної та революційної*. Перша характеризувалася постійним розширенням сфери застосування цього новопосталого методу, за якого реальні об'єкти й сьогодні, через чотири століття (головно в точних і технічних науках), замінюються у пізнанні ідеальними об'єктами і являють собою *понятійні абстракції*, якими оперує мислення або у вигляді практико зорієнтованих схем

конкретних дій, або у формі теоретичних моделей із настановленням на їх обов'язкове емпіричне (насамперед експериментальне) підтвердження істинності, що уможливають уявне передбачення можливої зміни станів і властивостей досліджуваних об'єктів, що охоплені тією чи іншою діяльністю. Про це В.С. Стюпін слушно пише так: «Перехід до власне науки головню пов'язаний з *новим способом формування ідеальних об'єктів* та їх зв'язків, що моделюють практику людського повсякдення. Тепер вони черпаються не безпосередньо з практики, а створюються як абстракції, на основі раніше утворених ідеальних об'єктів. Побудовані з їхніх зв'язків моделі постають як гіпотези, які потім, одержавши обґрунтування, трансформуються в теоретичні схеми досліджуваної предметної сфери. Так виникає особливий рух у сфері розиткового теоретичного знання, яке починає конструювати моделі упредметненої реальності немов би зверху стосовно практики з їх подальшою прямою чи непрямою прикладною перевіркою» [24, т. 1, с. 97].

Д р у г а, власне *революційна*, траєкторія історичного розвитку науки пов'язана із більш-менш осмисленою фіксацією кардинальних зсувів (віднаходження нових аналітичних методів, категорійних і технічних засобів пошукування, принципів і підходів теоретизування), які відносно раптово змінили – розширили чи вдосконалили – канали творення якісного логіко-змістового наповнення здійснюваної науково-дослідної діяльності як професійної, самотутньої, інституціоналізованої. Ці помітні зсуви традиційно іменуються терміном **«наукова революція»**, що покликаний пояснити боротьбу нових наукових уявлень (ідей, концепцій, теорій, парадигм) та дослідницьких стратегій, методів і засобів пізнання як більш ефективних і продуктивних порівняно з усталеними й (принаймні з погляду новаторів) застарілими та непродуктивними. Т. Кун, С. Гроф та інші дослідники *історії науки*, констатуючи її виняткову непрямолінійність і суперечливість, пов'язують наукові революції не стільки зі зміною теорій і, тим більше, не з новаціями у спостереженнях чи експериментуванні, а з **парадигмою**, яка характеризується окремим набором переконань, цінностей і технік, що їх поділяють представники даного наукового співтовариства як узірцеві моделі постановки та розв'язання ключових проблем у певній

царині пізнавальної творчості. Саме ті персоніфіковані події-епізоди змістового осяяння чи інтуїтивного прозріння одного або групи дослідників у його/їх науковій діяльності, коли віджила й відтак несучасна парадигма цілком або частково замінюється новою, з нею несумісною, і становлять с у т ь наукової революції. Тому закономірно, що новітня радикальна теорія як епістемологічне ядро модерної парадигми «ніколи не буде доповненням або прирощенням до існуючих знань. Вона змінює основні правила, вимагає рішучого перегляду або переформулювання фундаментальних припущень попередньої теорії; здійснює переоцінку наявних фактів і спостережень...» [24, т. 2, с. 109].

Відносно недавно (2012 – 2013 роки) нами була здійснена різнобічна й плеромно повторювана рефлексія переваг та обмежень методологічної концепції парадигми Т. Куна у проєкції на розлоге предметне поле сучасних соціогуманітарних наук й уперше обґрунтований новітній евристичний напрям наукового пізнання – **методологія парадигмальних досліджень**, у рамках якої висвітлена генеза *метaparadигм психологічного знання* в епістемологічній перспективі філософування і запропонована багаторівнева типологія парадигмально-дослідницьких методологій у сфері психології (див. [15; 26, с. 6-84]). Зокрема, переконливо аргументовано кілька засадничих п о с т у л а т і в:

а) не існує парадигм поза методологічно зорієнтованою науково-дослідною діяльністю, тому конструювання чи створення будь-якої більш-менш довшеної парадигми насамперед спричинене обраною науковцями методологією;

б) запропонована концепція парадигмального розуміння історії розвитку природничих і технічних наук не може бути застосована у сфері соціогуманітарної мислєдїяльності як коректна, світоглядно зорієнтована, *теоретична модель*, тому що тут нове знання добувається не шляхом поступового нарощування його складності та обсягу, а методом проблемно і соціокультурно зумовленої фільтрації та перефільтрації;

в) у соціально-поведінкових науках має місце явна *парадигмальна надлишковість* і навіть засміченість *псевдопарадигмами* ниви раціогуманістичного, суто людинознавчого, знання, оскільки далеко не всі пропонувані парадигмальні конструкції відповідають четвірному критерійному наборі необхідних скла-

дових-приписів (загальноприйняті групові цілі, настановлення і цінності, коло проблем і методів їх розв'язання, добір передумов як символічних узагальнень і як метафізичних налаштувань, діяльнісно об'єднавча дисциплінарна матриця);

г) здоланню існуючого плетива псевдопарадигмальних імітацій та візій, котрими сьогодні переповнений соціогуманітарний дискурс, сприятиме вихід дослідників на якісно вищий рівень професійного методологування, який уможливить розробку *метaparadигм* нової генерації ресурсами та засобами створюваних нами методологічних оптик не-класичної і постнекласичної раціональності;

д) поза *науковою школою* як осереддям окремої інтелектуальної спільності (до слова, всупереч позиції Томаса Куна) понятійне уявлення про парадигму втрачає сенс, тому що зростання парадигмальної складності наукового знання за чотирма етапами еволюції типів раціональності (від класичного й аж до постнекласичного) необхідно спричиняє типологічне ускладнення життєдіяльності мозаїки різноорганізованих наукових шкіл у такій наступності: традиціоналістська (протошкола), дослідницький колектив, новий науковий напрям, школа четвертого (метaparadигмального) покоління (див. [24, т. 2, с. 72-106]).

Отже, є підстави констатувати, що наслідками революційних (сутнісних, відносно радикальних) змін на кожному із чотирьох етапів розвитку наукового пізнання було розширення та ускладнення і його соціальної організації, і царини теоретичного знання, й експериментальної бази, а в цілому відбувалося розгортання та удетальнення єдиної наукової картини світу. Так, вихід із п е р ш о ї наукової революції XVII століття ознаменувався функціонуванням таких новоутворень, як теоретичні концепти і моделі, себто як особливі ідеальні об'єкти (*раціоналізм*), з одного боку, і як обов'язкові наукові елементи – експериментальні факти, що підтверджені у форматі певної теорії і що сукупно утворюють емпіричну сферу тогочасної природничої науки (*емпіризм*), – з іншого.

Підсумками д р у г о ї наукової революції (XVIII – перша половина XIX ст.) стало розмежування ідеалів і норм наукового знання та виникнення спеціальних (фізичної, біологічної, хімічної, інженерно-технічної та ін.) картин світу (*онтологізм*) і водночас структуризація дисциплінарної побудови науки як

продуктивної сили-цілісності, коли отримані у її лоні об'єктивні системні знання перетворилися на товар, що має ринкову вартість і за умов його виробничого використання дає прибуток (*емпіризм і практицизм*).

Висліди т р е т ь о ї наукової революції (кінець XIX – початок XX ст.) справді зумовили радикальну перебудову наявних класичного і посткласичного способів раціонального пізнання, породивши у знятому вигляді (тобто заперечивши, але зберігши їхні узмістовлення на якісно вищому ступені розвитку) ідеали і норми наукового аналізування/теоретизування некласичного типу, що радикально змінили картину світу, чому значною мірою посприяли нові відкриття електроенергії, радіо, електрона, мікрочастин тощо, створення раніше незнаних теорій відносності та квантової механіки і виникнення цілих наукових напрямів (передусім кібернетики і системології). Водночас об'єктивність отриманого знання стає відносною (принцип *релятивізму*), тому що істотно зросла вагомість як суб'єктивного (індивідуального і групового) чинника, так і логічно обґрунтованого набору методів та засобів пізнання. На противагу емпіризму некласика утверджує *гносеологізм* як новий тип теоретизування, причому на тлі посилення тенденції до *плюралізму* – співіснування різних наукових шкіл, дисциплінарних відгалужень, множинних поглядів на одну проблему та відмінних парадигмальних позицій в організації і проведенні досліджень.

Підсумками ч е т в е р т о ї глобальної наукової революції, яка розпочалася з останньої третини XX століття й продовжується нині, є *формування постнекласичної науки*, котра додає до ідеалів некласичної раціональності вимогу обов'язково враховувати ціннісно-цільові настановлення вченого та його особистісний світ у цілому, що, як не парадоксально, уможливорює одержання об'єктивного раціонального знання як знання суб'єктивованого, досвідно персоніфікованого, неявно самісного. Постнекласична наука, вивчаючи надскладні, людиновимірні й невірнізовані, відкриті та саморозвиткові, об'єкти, втілюється у життя з допомогою проблемно зорієнтованих, міждисциплінарних і поліпарадигмальних досліджень. Зазначені атрибутивні ознаки наукової діяльності вимагають якісно інших пошуково-аналітичних стратегій та мислекоопераційної співпраці науковців, методо-

логічного поєднання різновекторних траєкторій розвитку багатопредметної мегаоб'єктної системи, що стимулює вихід на передній план сучасного інтелектуального дискурсу комплексних дослідницьких програм із їх головним епістемологічним продуктом – згармонованим комплексом фундаментального раціогуманістичного знання.

Для вирішення першого завдання цього дослідження важливо зафіксувати один незаперечний факт, а саме поступальне подієве накопичення сутнісних якісних змін після постанови канонічно вишуканої класичної науки у XVII ст. Так, принаймні із кінця XVIII століття відбувається істотна модифікація ідеалів і норм, каналів і способів, ресурсів і засобів отримання наукового знання, що об'єктивно засвідчує наявність уповні відмінного від попереднього типу раціональності. Багатоаспектний рефлексивний аналіз обширного історико-фактологічного матеріалу врешті-решт підтвердив наше *припущення про доцільність виокремлення самобутнього типу наукової раціональності* у зазначений період новоевропейської цивілізації як наслідок накопичення еволюційних трансформацій і стрибкоподібних революційних зсувів у розвитку науки як сфери інтелектуального виробництва, технічного прогресу і соціального інституту продукування системного раціонального знання.

За логікою поіменування найбільш виправданим т е р м і н о м тут буде **«посткласичний тип раціональності»**, що обумовлено етимологією префіксу «пост-» (від лат. *post* – за, після), який становить першу частину складних слів, позначається й відтак засвідчує що-небудь словами «після», «пізніше» та означає «наступність» у розвитку, становленні чи зміні. І це вповні унаочнено підтверджує нещодавно створена нами модель методологічної оптики посткласичного типу раціональності, що вперше друкується для широкого кола вітчизняних і зарубіжних інтелектуалів (*рис. 2*). Їй притаманні чотирнадцять атрибутивних ознак:

1. Об'єкт дослідження є умовно (теоретично) ізольована непроста система, що має певну, здебільшого нескладну, структуру і своє природне призначення/головну функцію, пізнається дослідником як відстороненим суб'єктом у взаємозалежних процесах теоретизування та експериментування ресурсами опанованого ним власного наукового (раціональ-

СВІТ ЯК СКЛАДНА СИСТЕМА

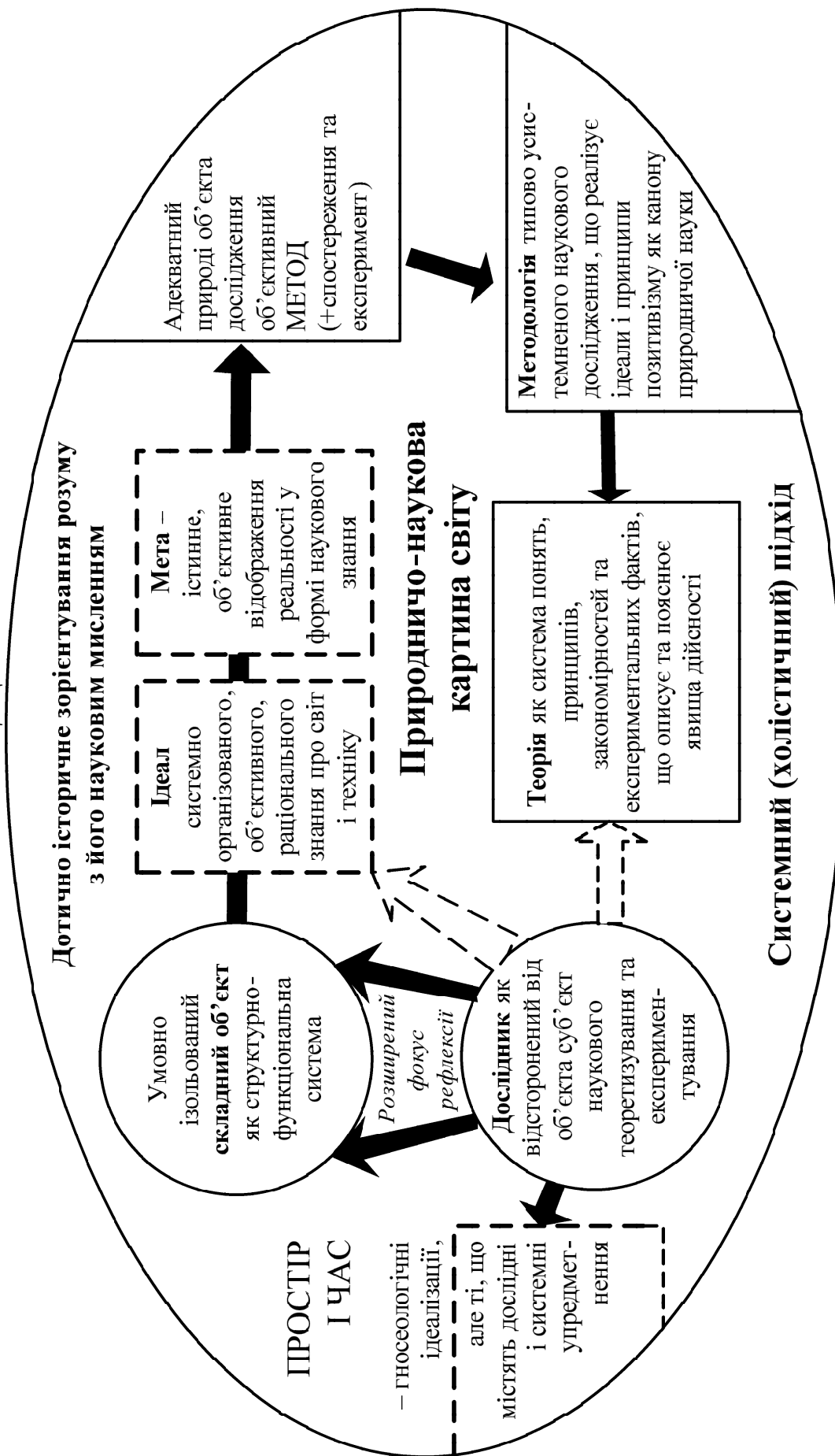

Рис. 2.

Методологічна оптика посткласичного типу наукової раціональності
(автор А.В. Фурман, створено 11.09.2024 р., друкується вперше)

ного) мислення, що дає змогу опосередковано відображати цей об'єкт-систему з допомогою абстракцій (понять) та ідеалізацій (уявних об'єктів, їх мисленнєвих образів).

2. Дослідник – відсторонений від об'єкта суб'єкт наукового теоретизування та експериментування, котрий вивчає будову, формовияви і/чи природу відносно складних об'єктів, що функціонують у його свідомості як теоретичні конструкти і моделі, тобто як сконструйовані науковим мисленням ідеальні предметні структури, що відображають локально воб'єктнену реальність у рамках окремих наук та їх дисциплінарних розгалужень і з методологічним настановленням досягти об'єктивної істини та чіткої повноти науково розрізнених онтологічних картин матеріального світу.

3. Розширений фокус рефлексії означає зосередження усвідомлювальних (власне рефлексивних) потоків-спроможностей аналітично здійснюваних теоретизування та експериментування дослідника на структурі, призначенні та природному чи суто технічному змістовленні скомпонованого об'єкта вивчення у його умовній ізольованості від навколишнього світу як надскладної мегасистеми, що передбачає поза цими усвідомлювальними актами наукового мислення, а також уявно-подумки маневрування та експериментальне маніпулювання із цим об'єктом як із предметом пізнання задля отримання істинного раціонального знання.

4. Простір і час залишаються для дослідника переважно відстороненими гносеологічними ідеалізаціями, що становлять самостійні сутності, які існують поруч з матерією та незалежно від неї (І. Ньютон і послідовники) й водночас є абсолютні як одвічні, незмінні та нескінченні, першооснови буття, що незалежні од свідомості людини і що зорганізують об'єкти дійсності, зокрема й ті, що пізнаються ресурсами наукового мислення.

5. Тенденція до пізнання нових об'єктів та упредметнень набуває після постановки класичної стадії розвитку науки виразного оприявлення, тому простір і час усе більше розглядаються як вмістилище-тривалість, що зорганізовує відомі та новопосталі об'єкти матеріального світу, котрі стають предметами як теоретичного опрацювання, так і експериментального підтвердження встановлених каузальних зв'язків між змінними (явищами, подіями), підтвердження чи спростування гіпотези дослідження і збагачення емпіричного масиву наукового знання.

6. Людський розум як інтегральна інтелектуальна здатність особи пізнавати, мислити, аналізувати, оперувати поняттями і категоріями та логічно висновувати має *дотично історичне зорієнтування*, тому що у своєму осередді – в науковому мисленні з його самобутньою культурою екзистенційно перебувати у сфері абстракцій та ідеалізацій – дослідник, з одного боку, усвідомлено зорганізовує всі наявні інтелектуальні потенції і спроможності, спрямовуючи хаотичний потік своїх думок у свідомісне річище актуалізованого мисленнєвого потоку, зосередженого на науковій проблемній ситуації, виявленій проблемі чи на виконанні окремого дослідницького завдання, з іншого, – вивчаючи об'єкт у різних станах природного існування (себто у діапазоні теперішнього), все ж за рамками належного осмислення його минулого і прогнозування майбутнього, при цьому не послуговуючись історичними поняттями, образами, деталями.

7. Ідеал посткласичної науки є створення ресурсами наукового мислення, засобами аналітичного теоретизування та чітким унормуванням процесу дослідження *істинної наукової картини світу* на емпіричному матеріалі спостережень, експериментів, досвіду взаємодії людини розумної з природою; він сутнісно становить сув'язь уявлень і відповідних їм раціональних знань про властивості, атрибутивні ознаки, закони і закономірності (як об'єктивні, постійні та необхідні взаємозв'язки між природними процесами і явищами) реально існуючого і технічно оснащеного світу.

8. Мета посткласичної науки – добування істинного, об'єктивного, раціонального знання про світ, пізнання і техніку як знаково-символічне відображення (позначення) реальності матеріального всесвіту; таке знання утворюється як синтез взаємопрониклих теоретичної та емпіричної сфер і постає у таких організованостях, як теорія, аксіома, модель, закон, науковий факт; при цьому потрібно пам'ятати, що раціональне пізнання/знання узасаднено на ідеї осягнення мисленнєвих сутностей, які, мовляв, мають спільну природу із самим розумом, де головним критерієм істинності є їхня самоочевидність, тобто відповідність певного доказового твердження тому емпірично незаперечному об'єкту, який досліджується.

9. Метод пізнання – адекватний природі складного об'єкта дослідження, себто істинний (знову ж таки об'єктивний, єдино правильний) *науковий метод*, що у посткласичному варіанті

утвердження раціональності охоплює відеальний (мисленнєвий) об'єкт вивчення, його упредметнення або вичленення з нього предмета пізнання, обґрунтування відповідного природі цього об'єкта конкретного методу/способу дослідження та проведення експерименту і низки спостережень як миследіяльнісної практики емпірично виняткового типу і що дає змогу отримати цілісну *природничо-наукову картину світу*.

10. Методологія типово усистемненого дослідження полягає у вивченні зідеалізованого об'єкта пізнання як сукупності елементів, відношень і зв'язків між ними або, інакше кажучи, це мисленнєвий аналіз відносно простої структури в цілому складного об'єкта як ідеальної самоізолюваної системи, що здебільшого реалізує ідеали і принципи позитивізму як канону природничої науки із її вимогою інженерно-технічного впровадження у виробництво.

11. Теорія – це найбільш усталена форма системного структурованого раціонального знання, яка дає більш-менш цілісне віддзеркалення сутнісних, повторюваних, закономірних зв'язків певного фрагмента природничої реальності; більш конкретно, то це сукупність аргументованих узагальнень і висновків стосовно природи складного об'єкта пізнання, що відображає відношення і зв'язки між явищами матеріального світу, оформлені у поєднанні таких знаннєвих організованостей, як поняття, гіпотези, принципи, аксіоми, закони, категорії, факти, що розширюють інтелектуальні можливості наукового мислення й можуть бути використані як проведення прикладних (головно інженерно-технічних, біологічних, хімічних і т. п.) дослідів і розробок.

12. Системний підхід у постнекласичній науці – це необмежено осмислена дослідниками, хоча й значною мірою реально присутня, *протометодологічна позиція* розгляду досліджуваних об'єктів, за якої останні мисленнево моделюються та вивчаються як окремі цілісні чи холистичні набори елементів і як особливі способи отримання системного раціонального знання про них; історично виник й утверджується в XVII – XIX століттях як дослідницька протостратегія, або як передвісник сучасної *системології* (теорії систем) через потребу здолаття панівних на той час елементаризму і механіцизму в контексті закономірного ускладнення завдань науки і повсякдення, теорії і практики суспільного життя.

13. Природничо-наукова картина світу – система базових принципів і законів світобачення людини певної історичної епохи, що узагальнює окремішнє онтологічне розуміння нею мислимого навколишнього світу і що організована у вигляді цілісного природоцентричного набору раціональних знань; здебільшого загальнонаукова картина світу на відміну від картин окремих наук (фізична, біологічна, хімічна, географічна тощо) здебільшого синтезує надбання всіх передових теорій, які сукупно пояснюють та описують природний світ, даючи системне уявлення-образ про загальні принципи і закони світобудови; водночас наукова картина – це особлива форма систематизації раціонального знання, що теоретично узагальнює і світоглядно синтезує епістемологічний зміст різних наукових теорій.

14. Світ у посткласичному способі-стилі наукової раціональності являє собою надскладну систему природних процесів і явищ, у лоні якої в обмеженому форматі відбувається взаємодія суб'єкта (дослідника) та об'єкта (предмета) пізнання; він, як уявляється, існує реально у своїх ознаках та характеристиках і головне – незалежно від людської спроможності-волі, охоплює вказану суб'єкт-об'єктну взаємодію як окремішню, актуалізовану локальність раціонального мислення, де абстракції та ідеалізації належать пізнавальній сфері досліджуваного об'єкта самого по собі, а факти існують об'єктивно і вирізняються постійними залежностями, які пов'язані між собою і визначаються як закони природи.

2. ОНОВЛЕНІ ВЕРСІЇ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОПТИК НЕКЛАСИЧНОЇ І ПОСТ-НЕКЛАСИЧНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Із кінця XIX століття й особливо на початку XX відбуваються різкі зміни як ідеалів і норм наукового пізнання, так і узагальненої наукової картини світу, чому посприяли, з одного боку, нові відкриття фундаментального природничого спрямування (електроенергії, радіо, електрона, мікрочастин тощо), з іншого – нової генерації теорій (відносності, квантової фізики та ін.) і постання цілих наукових напрямів (щонайперше структуралізму, психоаналізу, тектології). Іншими словами, *на хвилі третьої наукової революції* в інтелектуальному співтоваристві, а згодом й у суспільній свідомості, утверджуються принципи, канони та інституціоналізований образ некласичної науки, в

осередді якого виникає й набуває розвою нетиповий для тогочасно усталеного мислення і навіть світосприйняття і д е а л р а ц і о н а л ь н о с т и, котрий пізніше поіменовується терміном «**некласична наукова раціональність**». У лоні все більш широкого розвиткового функціонування некласичної розсудливості основним трансформаціям були піддані джерела і приписи отримання наукового знання, методи, способи і засоби пізнання, методологічні ресурси дослідження і можливості рефлексивного теоретизування. Це унаочнено підтверджує пропонована нами оновлена версія *методологічної оптики некласичної раціональності (рис. 3)*, що охоплює шістнадцять атрибутивних ознак.

1. Об'єкт дослідження є вельми складним, часто заплутаним і проблемним для розуміння-осягнення, адже являє собою саморегульовану, множинно упредметнену й багатопараметричну, с и с т е м у зі своєю структурною організованістю, матеріалом, процесом і формовивагом, нарешті з конструкцією і механізмом поєднання та взаємодії компонентів та елементів. Здебільшого це системи автоматизовані, багатомодульні, соціотехнічні, організаційно-технічні, суб'єктно-діяльнісні, оргуправлінські й усі до них подібні. Тому для некласичної раціональності провідною є і д е я відносності об'єкта до засобів, процедур та операцій здійснюваної науково-дослідної діяльності, де розкриття їх суті і значення уможливають точне пояснення предметної структури цього об'єкта й відтак становлять важливу передумову отримання істинного знання про нього.

2. Дослідник реалізується в напруженій інтелектуальній праці як повноцінний с у б ' є к т не лише цілеспрямованого пізнання, заснованого на постулатах об'єктивності і предметності розгляду природного світу, а й наукового (мислемодельовального) *конструювання* його окремих сторін, частин, зон, місцин, створюючи розумові конструкції, які більш істинні та правдиві, аніж опосередковані науковими наближеннями, відносно достовірні знання. Зважаючи на окреслене коло методологічно значущих змін у науці першої половини ХХ століття, закономірно зростає вагомість суб'єктивного чинника (від індивідуального до колективного) у здійсненні конкретної, програмно чи проєктно організованої, дослідницької діяльності, де вершиною некласики є *діяльнісний і системодіяльнісний підходи*, а ка-

ноном її холистичної досконалості – системодіяльнісна методологія (див. [4; 24, т. 4-5; 31]).

3. Взаємодія суб'єкта та об'єкта у єдиному пізнавальному світі означає те, що така безперервна взаємодія відбувається у цьому самобутньому свідомісному засвіті, який виходить за межі звичного ковітального повсякдення, але яким для невеликого гурту інтелектуалів-науковців спричинений і до якого відтепер належать узірцеві ландшафти діяння людського розуму. Водночас важливим завданням, крім, звісно, добування системного, відносно істинного, раціонального знання і побудови предметних онтологій та мов опису певним чином мисленнєво схопленої реальності, є вповні рефлексивне задіяння персоніфікованого інтенційного потенціалу дослідницької свідомості, яка віднині центрується на вивченні взаємодії суб'єкта-діяча і складного об'єкта у цілісному обширі збалансованого наукового пізнання/конструювання.

4. Простір, як відомо, – одна з найфундаментальніших (поряд із часом) форм буття матерії, що характеризує її протяжність, структурованість, співіснування і взаємодію складників-елементів у всеможливих системах матеріального світу, який сутнісно становить множинність об'єктів та безмір їх упредметнень і властивостей, що по-різному розташовані у цьому просторі. Відповідно до постулатів теорії відносності А. Ейнштейна необґрунтованими є поняття-уявлення абсолютного простору та абсолютного часу, існує безпосередня залежність просторово-часових властивостей від характеру руху і взаємодії матеріальних систем («із зникненням речей зникли б і простір і час»). Відтак простір у некласичному розумінні – це вселенське *вмістилище об'єктів* (реалій, речей) із різноманітними системами координат їх ось-буттєвості, у якому розташовані предмети, стається перебіг процесів та відбуваються події.

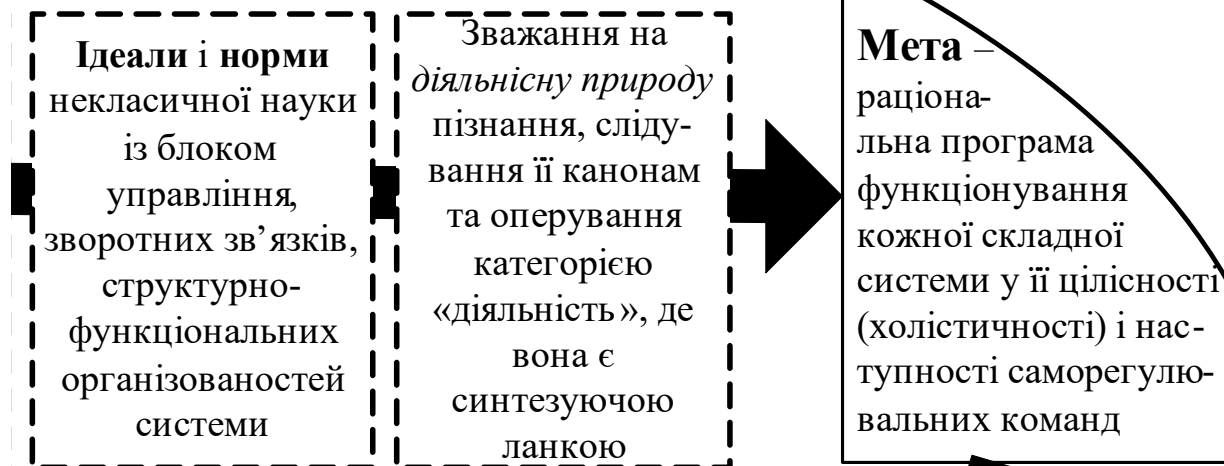
5. Час – основоположна (у єдності з простором) форма буття матерії, що виявляє *тривалість* її існування, послідовність зміни станів у виникненні та розвитку всіх матеріальних систем. Останні у своїй буттєвості узагадані на вірогіднісній і цільовій причинності нестабільного функціонування, а їхні часопросторові властивості насправді визнаються релятивними (відносними). Отож час у некласично інтенційованій свідомості є однією з координат простору та атрибутивною характеристикою світу, отримує інваріантні ви-

Рис. 3.
Методологічна оптика неklasичного
(автор А.В. Фурман, створено 23.09.2024 р.,

Е Ф Л Е К С І Ї

стер розуму в єдиному уб'єкт-об'єктної взаємодії

а то предметна) картина світу

система відкритих і раціональних знань у левантним досвідом, ти і засобами, що ть створення ідеальних реальності, тобто онтологій і мов опису

Сукупність методів (теоретичних та емпіричних, методологічних і проєктних), що уможлиблює пізнання відкритих динамічних метасистем

одіяльнiсний підходи

Методологія діяльнiсного, системо-діяльнiсного і системомиследіяльнiсного підходів, що у надрефлексивний спосіб реалізують канони розвиткового холізму, втручання дослідників в реальність, її конструювання і перетворення

типу наукової раціональності
(друга версія, друкується вперше)

тлумачення в лоні природничо зорієнтованого світобачення. Так, поряд з теоретичним уявленням про фізичний, або «зовнішній», час, вводиться поняття й обґрунтовуються ґносеологічні моделі «внутрішнього часу», а саме біологічного, історичного, соціального, психологічного та ін.

6. Людський розум у єдиному пізнавальному світі суб'єкт-об'єктної взаємодії має *історичний характер*, хоча й більшою мірою тяжіє до позитивізму. На етапі пізньої неокласики (два десятиліття із середини ХХ ст.) наука являє собою взаємозалежний синтез теоретичних, методологічних, емпіричних і практико зорієнтованих знань про навколишній світ, людину і суспільство, отриманих науковою спільнотою. У цей історичний час постають не лише діяльнісний і системодіяльнісний підходи, а й вершинні досягнення передового людським розумінням; зокрема це обґрунтування принципу фальсифікаціонізму й у цілому логіки еволюціонування наукового знання, що відбувається у лоні безперервних розвиткових змін природи в напрямку формування «трьох світів» – фізичного, ментального (психічного), об'єктивного знання (К. Поппер); концепція наукових революцій, яка пояснює й описує кардинальні якісні стрибки в епістемологічній зміні парадигм (Т. Кун); історична реконструкція зростання масиву раціональних знань як безупинний рух-поступ від пояснення до пояснення, від проблеми до проблеми і врешті-решт як конкуренція науково-дослідницьких програм (І. Лакатос).

7. Епістемологічний поворот в науці на рубежі ХІХ – ХХ століть знаменують радикальні відкриття у теоретичній фізиці (до прикладу, корпускулярно-хвильового дуалізму, мікросвіту, радіохвиль тощо), у структуралістському напрямку соціогуманітарних наук (тогочасні антропологічні, психоаналітичні, літературознавчі та інші новації) і, що найважливіше, у виході неокласично зорганізованої раціональної думки за сферні межі життя людської свідомості. Зокрема (звісно, опосередковано – головню через символи, знаки, схематизми, архетипи), підсвідоме і несвідоме (З. Фройд), архетипні схеми-образи і колективне несвідоме (К.Г. Юнг), що засвідчує істотне розширення дослідницького горизонту раніше неявних упредметнень, більшість із яких розглядаються як відкриті (самоорганізовані, саморегульовані, психоаналітичні та

ін.) системи, що пізнаються шляхом задіяння методологічних ресурсів діяльнісних стратегій професійного пошуку. Показово, що відкритість тут означає одне: складний об'єкт постає у пізнавальному акті не таким, яким він є насправді, у природній реальності, а таким, що штучно створений, мисленнєво сконструйований. Тому прибічники неокласичної науки відмовляються від принципу спостережуваності, адже її об'єктами продукування є або математично формалізовані моделі, або ідеальні предметні схеми неочевидної, проте імовірно реальної, дійсності.

8. Ідеали і норми неокласичної науки обстоюють неподільність взаємодії складного (із саморегуляційним блоком, зворотними зв'язками елементів, структурно-функціональною цілісністю) об'єкта і суб'єкта-дослідника пізнання/конструювання, залежність отримуваного раціонального знання від методів і засобів його добування, зреалізування процедур рефлексивного розуміння і системної інтерпретації всіх здійснюваних пізнавальних актів, формування субстанційності об'єктів матеріального світу, вірогіднісної і цільової причинності досліджуваних явищ, вихід наукової діяльності на встановлення статистичних закономірностей, урахування суперечливого й навіть діалектичного існування об'єкта вивчення, побудова гіпотетичних теоретичних моделей, які відтерміново обґрунтовуються досвідом і розширюють можливості людського діяльнісного практикування як у сфері інституціоналізованої науки, так і в застосуванні раціональних знань у різних галузях виробництва і в багатоманітних сегментах суспільного життя.

9. Визнання діяльнісної природи пізнання й відтак утвердження науково-дослідної діяльності як професії і важливого напрямку суспільного виробництва, що організується як індивідуальна, групова чи колективна інтелектуальна праця, спрямована на добування різнотипових раціональних знань про світ, людину, свідомість і забезпечення її відповідними методами, засобами, пристроями, нормативними актами й одночасно на формування загальних і спеціальних умінь, навичок, компетентностей до системного аналізу інформації безперервної пошуково-пізнавальної активності і до креативного оперування науковими поняттями та категоріями, інтенційованого та осмисленого теоретизування, до виявлення проблемного поля конкретного дослідження і грамотної постановки наукової проблеми,

формулювання його мети і завдань, об'єкта і предмета, ідеї та гіпотези, до мисленнєвого і досвідного експериментування, критичного і за потреби творчого мислення й урешті-решт до рефлексивної інтерпретації всього напрацьованого епістемного і суто емпіричного матеріалу. Окремо підкреслимо виняткову складність довершеної науково-дослідницької діяльності, функціональна структура якої в нашому досвіді професійного методологування охоплює вісім атрибутивних ознак, розмежованих за принципом кватерності: *внутрішній контур* такої (як, до слова, будь-якої повноцінної) діяльності становлять потреба, мотив, мета і внутрішні умови, тоді як *зовнішній* – її предмет, метод і способи, засоби та інструменти, продукт-результат. Примітно, що на етапі пізньої неklasики наукове пізнання прагне утвердити канонічну схему зазначеної структури, оперує категорією «діяльність» як синтезуючою ланкою компетентного інтелектуального практикування і, що найважливіше, створює філософсько-методологічні інваріанти діяльнісного, системодіяльнісного і системомиследіяльнісного підходу.

10. Мета неklasичної науки – раціональне епістемне обґрунтування програми розвиткового функціонування кожного об'єкта як складної системи-конструкції у її цілісності (холістичності) і наступності саморегулювальних команд. І це уявлення про кінцевий результат є закономірним, тому що об'єктом неklasичної науки постає відкрита система як результат взаємодії окремого об'єкта пізнання із засобами спостереження. На цьому етапі еволюції науку цікавлять раціональні конструкції, що містять як теоретичний опис конкретного ідеального об'єкта, так і його математизацію та формалізацію (Г. Башляр). Іншими словами, неklasична наука має справу не з методологією пізнання природної реальності і способами її раціонального конструювання відповідно до наукових принципів і законів, які мали емпіричний характер та формулювалися у термінах емпіричного спричинення, а з неспостережуваними, теоретично сконструйованими об'єктами, причому з обов'язковим застосуванням ресурсів математичної логіки. Тому наукову діяльність даного рівня досконалості цікавить не світ явищ, а мисленнєво творені моделі, що можуть бути реалізовані у штучних, технічно відтворених, феноменах/системах.

11. Вибір методів і засобів (зокрема, вимірювальних приладів і пристроїв) *дослід-*

ження істотно впливає на досягнення безперервної взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання, на отримання істинного, хоча й відносного, знання. Тому неklasична наука застосовує сукупність теоретичних та емпіричних, проєктних і статистичних методів, що й уможливорює пізнання складних відкритих систем, де засадничою умовою зростання такого знання є релятивізація (відносність) базових понять і принципів, що спричиняють концептуалізацію на новому рівні цілісності усієї системи наявного раціонального знання окремої науки, змінюючи характер задіяння як предметно-теоретичного мислення, так і суто філософського, методологічно значущого для дослідницької діяльності. Звідси цілком логічно висновується, що розвиток неklasичної наукової думки слушно подати у формі *некумулятивної моделі* (себто тієї, що не збільшує, не підсилює здобуте чи то природне, чи соціальне знання) або лінійно (Г. Башляр і представники критичного раціоналізму – К. Поппер та І. Лакатос), або нелінійно (Т. Кун). У будь-якому разі на цьому еволюційному етапі раціональності виникає і *методологія наукового пізнання*, що тяжіє до слідування у науковій творчості тим чи іншим філософським системам, і *методологія наукових досліджень*, що зосереджується на вивченні об'єктно-предметного наповнення/існування природного світу і соціальної реальності.

12. Методологію неklasичної науки становлять принципи, закономірності, засоби, процедури і нормативи трьох зростаючої складності підходів – діяльнісного, системодіяльнісного, системомиследіяльнісного, що у надрефлексивний спосіб реалізують канони розвиткового холізму і діяльнісного способу взаємодії людини зі світом природним та інтелігібельним, обстоюють принципи плюралізму в творчому житті наукового співтовариства, передбачають втручання дослідника у пізнавальну реальність, її конструювання і перетворення шляхом вибору найкращих для окремого об'єкта вивчення методів, технічних засобів та інструментів упорядкування самісного режиму функціонування дослідницької свідомості. На попередніх ступенях розвитку (klasична, постklasична) наука переважно послуговувалась філософськими системами, які задавали *методологію пізнання* природної реальності та раціонального конструювання наукових принципів і законів, що мали емпіричний характер, тобто формували їх у термі-

нах спостереження, емпіричного світорозуміння. Натомість неklasичний науковий дискурс головним і визначальним чином має справу із неспостережуваним, неспоглядальним, неемпіричним, або, іншими словами, оперує *теоретично сконструйованими об'єктами*, застосовуючи при цьому наявні ресурси математики і математичної логіки. Крім того, додамо, що на етапі зрілої неklасики І. Лакатошем не лише здійснена раціональна реконструкція історії науки, а й обґрунтована самотутня *методологія наукових дослідницьких програм* у сутнісному, структурно-функціональному, історіографічному і раціонормативному сповненні (див. [24, т. 2, с. 209-228, т. 5, с. 157-166]).

13. Теорія залишається основною епістемологічною формою продуктивного оприявлення результатів науково-дослідної діяльності, хоча її із другої половини ХХ століття все більшу конкуренцію складають такі новаційні та складніші форми організації системного знання, як парадигма (Т. Кун) і науково-дослідницька програма (І. Лакатош). Однак у цей історичний час набирають потуги дві взаємозалежних *тенденцій*: *п е р ш а* засвідчує той незаперечний факт, що сутнісною ознакою неklасичної науки є її теоретичний характер, а саме обов'язковість ґрунтовних теорій і теоретичних систем; *о т о ж* закономірно, що все більше стає поціновуватися не емпіричне знання, а теоретичне як пріоритетне, засадниче; *д р у г а* вказує на постання нового класу теорій – статистичних, що охоплюють вірогіднісне знання, містять елементи неоднозначності й невизначеності. Так цілком очікувано змінюється система уявлень про еволюцію самої наукової праці. Приміром, доводиться обмеженість пояснювального впливу спрощеного підходу до побудови теорії спочатку в природничих науках, потім і в соціальних як індуктивного узагальнення досвіду. Натомість теорії починають обґрунтовуватися у їх центральній ланці – через аргументування гіпотетичних моделей, або формулювання «сміливих» теоретичних гіпотез, які потім підтверджуються чи спростовуються досвідом. Загалом *неklасична теорія* – це складна, чітко структурована і логічно доведена, система об'єктивних, але відкритих і відносних, раціональних знань (проблеми, поняття, принципи, закономірності, гіпотези, факти тощо) у єдності з релевантним досвідом, методами і засобами, що уможливають створення по-різному

упредметнених ідеальних моделей реальності, тобто предметних онтологій і мов опису.

14. Діяльнісний і системодіяльнісний підходи – це своєрідні епістемні свідоцтва і водночас канонічні інваріанти методологування, що спричиняють добування нового раціонального знання неklасичного типу, тоді як *системомиследіяльнісний підхід* та його ресурси і технологія втілення у життя становлять культурний е т а л о н здійснення *методологічного мислення* на будь-який предмет і з тенденцією охопити ним увесь світ і людинудіяча у ньому (див. детально [24, т. 4, с. 5-122, т. 5, с. 197-253, 349-444; 4]). У 60-70 роках ХХ століття і д е я діяльнісного підходу на вітчизняних інтелектуальних теренах (переважно Г.П. Щедровицький і філософська школа) стає *світоглядною максимом*: «єдиною реальністю земної людської буттєвості є д і я л ь н і с т ь, і немає нічого іншого, більш посейбічного, правдечнішого, чому варто приписувати атрибутивну ознаку дійсно існуючого. Тому, скажімо, знання, поняття, уявлення, об'єкти, мова, мислення не існують самодостатньо, поза сферою діяльності, у яку вони долучені як *матеріал*, точніше – як увесь час породжувані нею *організованості* цього матеріалу, в яких сама діяльність онтично вгамовується, створює власну інобуттєвість. І в цьому сенсі діяльність не існує як статика чи як заkostenілість форми, побудови, змісту. Навпаки, вона – це безупинний процес-перебіг утвердження та розвитку подвійно спричиненого (зовнішніми обставинами і внутрішніми умовами) людського екзистенціювання – виникнення і зникнення діяльності, її цілісного постання й структурно-функціонального згартонування і розоформлення та архетонічного розкладання...» [4, с. 27]. Водночас *системодіяльнісний підхід*, опонуючи натуралістичному, природоцентричному, поєднує комплекс способів онтологічного бачення певним чином воб'єктненої дійсності, засобів і методів докладання науковцем інтелектуальних зусиль до розсекречення неспоглядального сутнісного наповнення і закономірностей існування цієї розумово змодельованої дійсності, логічного набору наявних предметно-дисциплінарних форм мислення (ідея, поняття, концепт, проблема, предмет, гіпотеза, закономірність та ін.), всеможливих пошуково-аналітичних і пояснювальних ресурсів «вторинної методології – *методології наукового дослідження*, яка джерелить із двох, безперервно взаємодію-

чих, розвиткових першооснов: а) з узвичаєної сфери компетентного методологічного мислення і б) із потоку рефлексії наукового мислення» (див. [31]). Водночас надрефлексивне обґрунтування методологічної оптики *системо-мислєдіяльнїсного підходу* потребує окремого фундаментального дослідження, зважаючи на складність його тематизмів, концептів, принципів, мислєсхем і методологічних моделей.

15. Єдина (інтегральна) наукова картина світу як система різнопредметних знань про світобудову і людину. Сутнісно неklasична наука обстоює *парадигмально-дослідницьку карту*, що охоплює чотири її сутнісних характеристики як інституціоналізованої науково-рефлексивної мислєдіяльності – відносність, дискретність, вірогідність, взаємодоповнюваність. Вона, на відміну від етапів (klasичного і постklasичного) власного становлення, коли реальність пізнається через аналітичний формат зовнішніх об'єктів, що приховані за сукупністю явищ, не обмежується світом цих природних явищ як єдиним своїм об'єктивним полем вивчення, а оперує безпосередньо неспостережуваними, теоретично сконструйованими, ідеальними об'єктами із застосуванням наявних ресурсів тогочасних математики і логіки. Інакше кажучи, неklasична школа думання – високоінтелегібельна конструкція, що інтегрує теоретичний опис ідеальних об'єктів та їх математизацію і формалізацію як засадничі критерії втілення у життя саме цього типу наукової раціональності. У підсумку створюється оновлена – єдинопанорамна і багатопараметрична – наукова картина світу як велика форма систематизації раціональних знань, що взаємодоповнює предметні онтології різних наук, містить якісні знаннявї узагальнення і здійснює світоглядний синтез різних теорій, теоретичних систем і ґрунтовних дослідницьких програм. Вона існує як надскладна мозаїка уявлень-образів про загальні властивості і закономірності об'єктивного світу та соціальної дійсності людського повсякдення, створена у результаті рефлексивного опрацювання, з одного боку, численних предметних концепцій і моделей, з іншого – мислєінструментального використання наукових понять, принципів, гіпотез і спеціальної мови для опису природних і неспостережуваних (невидимих) явищ.

16. Поле рефлексії на цьому етапі розвитку наукової творчості є гранично розширеним і посиленням. Так, на відміну від постklasичної

еталонної думки, де поглиблення набуває лише фокус усвідомлення ученим своєї науково-дослідної роботи із природними та соціальними об'єктами, *неklasична наука* максимально розширює рефлексивні горизонти дослідницької мислєдіяльності науковці до таких меж, що під його свідомісно здійснювані аналіз, контроль і зорганізування потрапляють усі шістнадцять основоположних ознак-характеристик наявної методологічної оптики неklasичного типу раціональності. Таким чином мовиться про *п о л ь о в е* багатосегментне облаштування і поліфункціональну дію *теоретичної рефлексії*, дійсністю якої у неklasичному виконанні є не актуалізована свідомість сама по собі, а довершене холистичне усвідомлення виконуваної науково-дослідної діяльності й достеменно відрефлексовані у її різноманітних контекстах цілі, зміст, способи, характер, засоби та інструменти безперервної взаємодії суб'єкта-інтелектуала та об'єкта пізнання як неспоглядального, мислємоделювального, ідеального. У будь-якому разі *рефлексивна здатність* свідомісними каналами життєздійснення особистості дослідника розгортається: а) інтенційністю мислення і свідомості на пошуково-пізнавальну діяльність, а не тільки на сам об'єкт вивчення; б) зміною точки відліку рефлексивного позиціювання залежно від етапів виконання цієї діяльності; в) різними актами і процедурами так чи інакше упредметненої теоретичної або експериментальної мислєдіяльності; г) саморефлексією особистісно реалізовуваних процесу, змісту, форм, методів, засобів і продуктів останньої. Врешті-решт повнота, ґрунтовність і якість рефлексивного екзистенціювання конкретного вченого і визначає новизну та культурну вагомість здобутого раціонального знання.

З останньої третини ХХ століття у розвитку світової науки як глобальної дослідницької програми [5] відбуваються фундаментальні зміни різноякісного плану, що спочатку спричинили виникнення *революційної ситуації*, а пізніше, на рубежі ХХ – ХХІ, вони набули характеру повномасштабного світоглядного повороту від науки неklasичної до постнеklasичної, що знайшло закономірне відображення в істотній модернізації ідеалів, канонів і норм оновленого типу раціональності. Так, постнеklasична розсудливість, не заперечуючи переваг неklasичної розумності із її методологічними настановленням обов'язкового співвіднесення знань про об'єкт із засобами та опе-

раціями науково-дослідної діяльності, вимагає неодмінного врахування ціннісно-цілових ресурсів і можливостей цієї діяльності, включаючи актуалізацію сприятливих для пізнавальної творчості внутрішніх чинників та умов її головного носія-виконавця – *особистості дослідника*. Інакше кажучи, здобути раціональне знання нового надрефлексивного рівня повноти й епістемологічної довершеності можна лише за доладного взаємодоповнення *чотирьох сферних організованостей*: а) об'єктно оформленого й так чи інакше упредметненого природного або змисленого/уявного матеріалу розумового оперування, б) методів, засобів і процедур оптимально здійснюваної науковцем дослідницької мислєдіяльності, в) чітко усвідомлених цілей і намірів як первинних детермінант вмотивованого пошуково-аналітичного та інтелектуально-конструювального діяння, г) внутрішньонаукових цінностей і ціннісних орієнтацій, їх експлікації (себто аналітичного способу розкриття сутності та значення предмета пошуку) та їх співвідношення із соціальною метою, етнонаціональними і загальнолюдськими вартостями.

Зазначена сутнісна відмінність найбільш складного для втілення у життя й одночасно найпаче евристичного – *постнекласичного* – типу раціональності конкретизована нами в новій модельній версії методологічної оптики названого типу, що охоплює вісімнадцять атрибутивних ознак (*рис. 4*).

1. Об'єкт вивчення є надскладний, саморозвитковий, синергійний, людиновимірний, метасистемний чи багатомодульний, здебільшого функціонально невірноважений, динамічно рекурсивний (до прикладу, біотехнології, медико-генетичні центри, психосоціальні та людино-машинні системи, комунікаційні мережі, оргуправлінські і суспільно-політичні сфери життєдіяльності, екосистеми і біосфера Землі в цілому), що перебуває у станах безупинного розвивального перебігу, під час якого відбувається латентний чи фазовий перехід від одного виду/рівня саморегуляції до іншого (на кшталт розвою непостійних, мінливих чи хаотичних систем, або актуальної дії синергійного ефекту). Така об'єкт-система: а) містить підсистеми, що здатні до самозбалансування і набуття нових ступенів цілісності, б) має порівневу ієрархічну будову самодостатнього зорганізування компонентів та елементів, в) здійснює обміни власними речовиною, матеріалом, енергією, інформацією

із середовищем/довкіллям, г) утримує блок управління/керування, що спроможний за умов оновлення чи виникнення досі невідомих підсистем до переналаштування, появи раніше незвіданих параметрів порядку, ліній прямих і зворотних зв'язків, д) характеризується відкритістю, інформаційною ресурсністю, досвідно-історичною конотаційністю і часто епістемною динамічністю, е) передбачає нове розуміння винятково складних об'єктів як множинних процесів взаємодії різного, часто полярного, спрямування: хаосу і порядку, причинності і наслідковості, еволюційного і революційного, саморегуляційного і саморозвиткового й т. ін., є) вимагає для свого освоєння мислєдіяльнісного обґрунтування плетива нових понять-уявлень (концептів) і створення особливої *категорійної матриці*, що дає змогу надати здобутому раціональному знанню універсально світоглядного, культуротворчого статусу (див. приклади [8-10]).

2. Особистість дослідника – це інтелектуал в окремій галузі наукового знання, теоретик і практик, логік і креатив, методолог і статист в одній особі, котрий не стільки пізнає надскладний об'єкт, а більшою мірою його мисленнєво конструює у плетиві саморозвиткових процесів/подій. Це закономірно змушує його своїми сутнісними силами, власною мислєдіяльністю екзистенційно зануритися у цю об'єкт-метасистему в ролі впливового суб'єктивного чинника, щоразу вирішально і незворотно змінюючи діапазон її можливих станів, траєкторій і перспектив розвитку. Як не парадоксально, саме таке, свідомісно рефлексивне, самісно особистісне, задіяння науковця нової генерації у плінно синергійне об'єктно-предметне поле конкретного дослідження дає змогу отримати достовірне раціогуманістичне знання. Яскравою ілюстрацією тут, як нещодавно аргументовано нами (див. [19]), є натхненна й непересічна *особистість фундатора психоаналізу Зигмунда Фрейда*, котра, хоча й будучи канонічним еталоном утілення в життя методологічної оптики некласичної (природоцентричної) раціональності, вповні засвідчує таку бінарну **з а л е ж н і с т ь**: існує тісний позитивний зв'язок, з одного боку, між змінною ситуаційною екзистенцією переживань, роздумів та інсайтів цього талановитого ученого і психозмістовим наповненням учинків пізнання в органічному переплетенні його життєвого і творчого шляхів як геніальної особистості, з іншого – між його багатим

ментально-свідомісним досвідом професійно здійснюваного пошуку в царині психіатрії, психології, культурології і численними, глибоко персоніфікованими й навіть самісно інтимними, відкриттями у створенні свого дітища – *психоаналізу*, причому в чотири такти рефлексивного мислевчинення: спочатку як методу лікування неврозів та психічних розладів, потім як оригінальної теорії структури особи та її характеру, далі як критичного методологічного підходу до стану і здобутків європейської цивілізації й, урешті-решт, як окремишньої філософії і самобутнього світогляду.

3. Обмін надскладної відкритої метасистеми із зовнішнім середовищем/світом відбувається у чотирьох вимірах або пластах буттєвості: із речовиною, матеріалом, енергією, інформацією та їх синтетичним (вторинним) формовивавом – із знаннями. А це означає, що саморозвиткові, передусім синергійні і спонтанно-рекурсивні, об'єктні системи формують окремі інформаційні поля і навіть знаннєві модулі/комплекси, що підтримують вкрай важливі для їх вітальної цілісності лінії та особливості взаємодії із безпосередньою ситуаційною дійсністю свого залежного контактування/існування, долучаючи опосередковано чи у знятому вигляді власний досвід попередніх відношень, конструктивного чи негативного співдіяння. Зазначене стосується людиноцентричних систем – біопсихічних, психосоціальних, етнокультурних, економічних, політико-правових, інформаційно-технологічних, екологічних та ін.

4. Простір і час отримують нові раціозмістові аспекти категорійного осягнення і теоретичного обґрунтування, адже вкрай складні саморозвиткові системи, нарощуючи чи ущільнюючи нові сегменти/кластери власної функціональної організованості, супроводжуються зміною свого внутрішнього, більшою чи меншою мірою самобутнього, просторучасу. В процесі диференціації та оновленого синтезу компонентів таких систем на різних щаблях їх існування-розвитку виникають своєрідні «просторово-тимчасові вікна», «просвіти ось-буття», «компактифікаційні додаткові виміри», «багатовимірні брани», «просторово-часова піна» тощо, які у різний спосіб фіксують відносну стійкість кожного з рівнів буттєвості та окреслюють горизонти прогнозування їх змін. Зокрема, тут має місце порушення *принципу когерентності*, яке альтернативно обстоює два ключових постулати:

а) все існуюче у просторі та часі не перебуває в узгодженості, тому мовиться про так званий турбулентний простір і про множинні темпоральні виміри життя, б) поширення набувають ситуації («тут-тепер-повно-завжди» [8]), коли малим, локальним причинам відповідають глобальні за розмахом та енергетичним обсягом наслідки. Крім того, до прикладу, будь-яка синергійна система, немов забуває свої минулі стани, діє спонтанно, нелінійно, непередбачено, взаємопов'язує хаос і порядок, випадковість і необхідність, безглуздя і метод.

5. Спектр можливих сценаріїв розвитку об'єктної метасистеми виникає на етапі фахових переходів або після накопичення якісних депланацій у процесі різких змін і поступу на нові рівні її розвивального функціонування. Показово, що у цьому разі реалізується той сценарій, який спричинений і сутнісно визначається обставинами та ситуативними моментами взаємодії окремої об'єкт-системи із середовищем/довкіллям, коли породжуються небувалі підсистеми чи атрактори, що дали змогу сконструювати вказані плинні процеси ресурсами персональної миследіяльності. Останні є природними (з боку джерела виникнення) і штучними (зі сторони об'єктивованого розуму-духу) водночас, де мисленнєво вигадане постає як варіант органічного, натурального. Водночас така штучність/надуманість уможливорює стрибки-переходи з однієї траєкторії розвиткового функціонування таких систем, їх самоорганізаційного ритму на іншу із фрагментарним відключенням «системної пам'яті». Тому й майбутнє тут вповні невизначене і відкрите до новоутворень, до безлічі комбінацій і ліній розвитку невірнорозважених мегасистем.

6. Ідеали і норми наукового пізнання/конструювання всеможливих дійсностей. Кожний історичний етап розвитку європейської і загалом світової науки має окремішні ідеали і норми, принципи та інтелектуальні засоби, фундаментальні постулати та парадигматику й у підсумку свою онтологічну картину світу. Щонайперше постнекласичну науку з-поміж інших типорациональних інваріантів вирізняють чітко усвідомлені культуротворче значення і загальносуспільне спрямування: *нове раціогуманістичне знання*, будучи отримуваним к а н а л а м и історичної, раціональної, теоретичної або методологічної *реконструкції* наявного фонду наукових знань, з одного боку, все більше набуває вагомості *світоглядних*

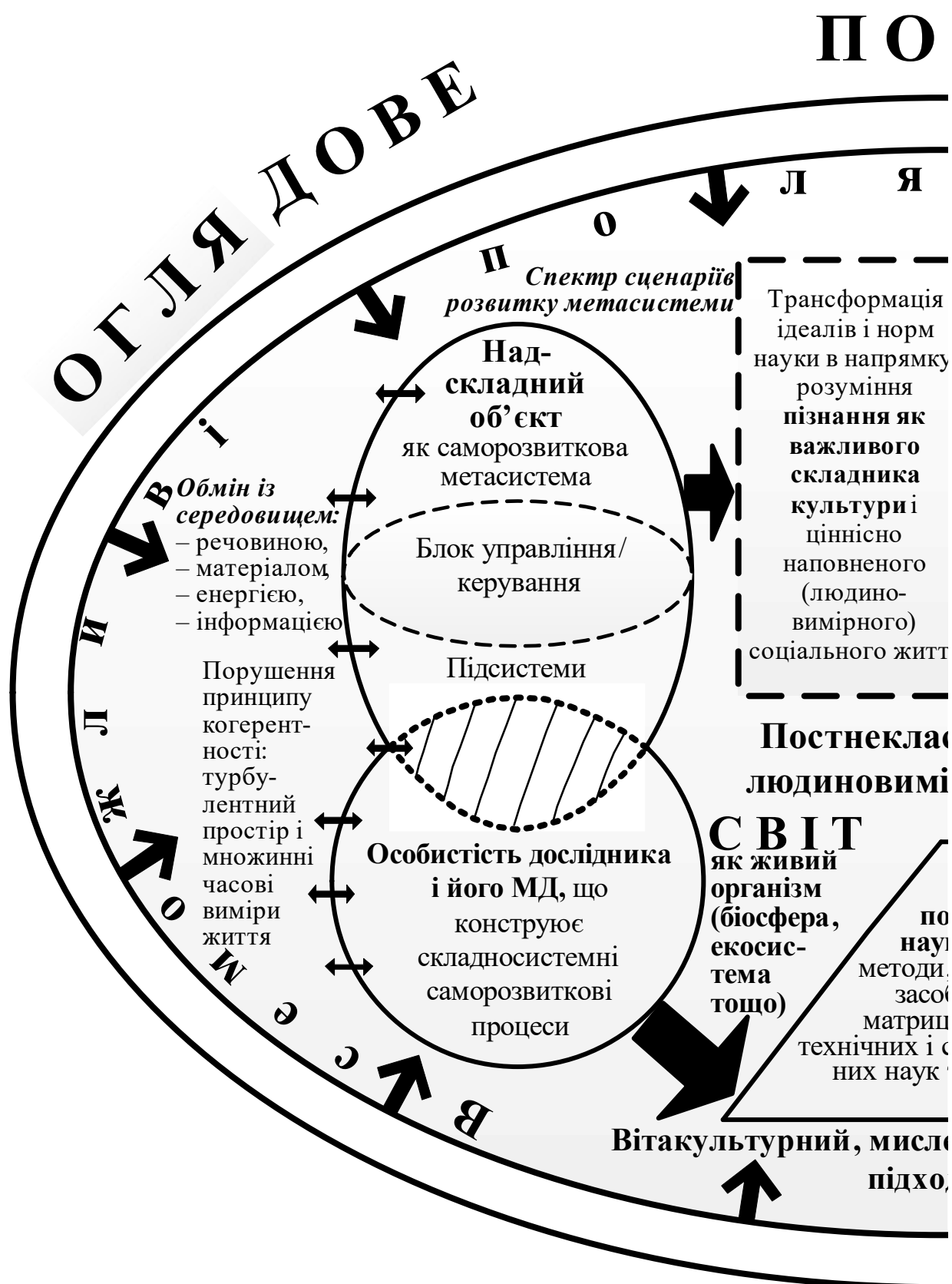
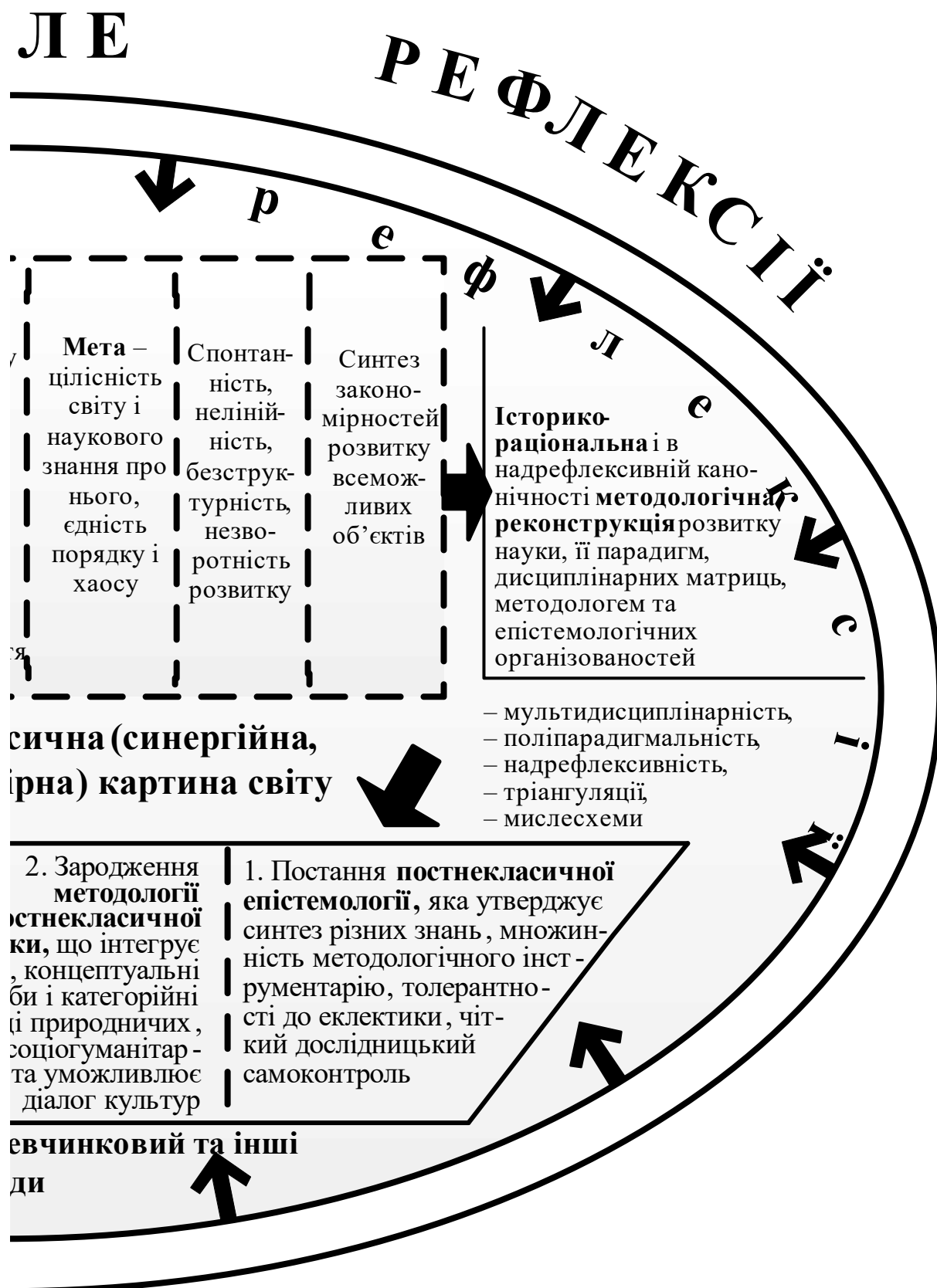

Рис. 4.
Методологічна оптика постнекласичного
(автор А.В. Фурман, створено 17.10.2024 р.,

типу наукової раціональності
(друга версія, друкується вперше)

універсальній, тобто категорій культури як інтелектуальних засобів розширення буттєвих горизонтів персональної свідомості, з іншого – збагачує ціннісно-смыслову сферу індивідуальних, групових та масових суб'єктів соціального повсякдення, себто дає змогу глибше розуміннєво осягнути світ, суспільство, Творця і головне – психодуховний засвіт людини як особистості, здатної до натхненних, творчих, відповідальних актів учинення (див. [1; 3; 11; 27]). Окрім того, нормативного характеру в останні кілька десятиліть набувають *методологічні настановлення* на:

а) *міждисциплінарність* досліджень, які поєднують різні наукові галузі і дисциплінарні напрямки, теоретичні і прикладні розробки;

б) *історичність* висвітлення метасистемного (комплексного) об'єкта вивчення/конструювання і веріабельність (змінність) його поведінки, що потребують використання особливих сценарних описів, прогнозів майбутніх станів і вибору руху вперед у точках біфуркації;

в) *еволюційність*, якій притаманні спонтанність, непередбачуваність, нелінійність, незворотність розиткових змін і деформацій деталей;

г) *антропологічність*, що передбачає активне задіяння людини як компонента, складника або чинника надскладних саморозиткових систем природничого, інформаційно-технічного, соціального, психоекзистенційного спрямування;

д) *апроксимаційність*, суть якої полягає в наближеному вираженні будь-яких упредметнень (атрибутів, параметрів, величин тощо) через інші, відомі чи простіші предмети мисленнєвого оперування (до слова, у психології це метод спрощення й збідненого моделювання складних психічних явищ та актів учинення);

е) *аксіологічність*, що базується на ресурсах рефлексивної експлуатації (себто аналітичного розкриття суті та значення змістового предмета) зв'язків внутрішньонаукових цінностей (пошук істини, зростання обсягу достовірних знань і т. ін.) із позанауковими вартостями загальносоціального ґатунку;

є) *гуманність* та *етичність* науково-дослідної мислєдіяльності, котрі обмежують можливості об'єктного маніпулювання та експериментування над людиновимірними системами, забороняють зреалізування дослідницьких стратегій і тактик дєструктивної, руйнівної чи катастрофічної за наслідками взаємодії науковця із такими системними об'єктами.

7. Мета постнекласичної науки полягає в отриманні багатооб'єктної (синергійної, людиновимірної) картини світу, котра б охоплювала якомога повнішу мєгасистему раціонального знання про цей світ і людину в ньому в єдності порядку і хаосу, буття і свідомості, діяльності і мислення, вчинення і думки. Тому вже на початку ХХІ століття вимога достеменної істинності наукового знання, узасаднюючись на новотипному взаємодоповненні соціогуманітарних, технічних і природничих наук, доповнюється ціннісно-цільовими приписами і соціокультурними імперативами. А це означає, що існує *моральна відповідальність* учених і споживачів новітнього знання за способи використання чи втілення у суспільне життя наукових відкриттів.

8. Атрибутивні ознаки постнекласичної раціональності як найважливішої тенденції розвитку сучасної науки у її такому парадигмальному втіленні теоретичного мислення, як *синергетика*, знаходять епістемологічне вираження у таких принципах:

1) хаос і порядок – це дві неподільні сторони цілісності світу і наукового знання про нього, тому має місце їх діалектичне взаємопроникнення й у людському житті, а саме як екзистенційне переплетення безглуздя, плутанини, безладу і послідовності, стабільності, гармонії;

2) усі рівні організації матеріальної реальності і духовної дійсності у контекстах буттєвої безмежності характеризуються спільністю закономірностей розвитку об'єктів, що до них належать;

3) спонтанність (самопричинність, довільність, самоперебіг тощо), нелінійність (непорядкованість, неоднозначність, відкритість), безструктурність (аморфність, крихкість, сипкість), багатоваріативність (множинність, плеромність, без ліку будь-чого) і незворотність (непоправність, усе те, що не може існувати у зворотному напрямку) розвитку становлять найпримітніші ознаки процесів, явищ, подій усього людського, тобто уприсуненого людиною;

4) глибинні взаємозв'язки хаосу і порядку в діяльнісному і вчинковому способах людської ось-буттєвості сутнісно виявляються у перемижуванні випадковості і необхідності, несподіваності і потрібності, неочікуваності і нужденності.

9. Синтез закономірностей розвитку всеможливих об'єктів. Універсальною атрибутивною ознакою науки, передовсім сучасної, є її

безупинне намагання ресурсами ціннісного раціонального мислення конструювати й творити все нові і нові об'єкти і навіть цілі світи – світ математики, світ фінансів, віртуальний світ, світ методології, психодуховний світ тощо. «Загалом постійне прагнення науки до розширення поля об'єктів, що вивчаються, причому безвідносно до сьогоденішніх можливостей їх масового практичного освоєння, постає тією системоутвірною ознакою, яка обґрунтовує інші характеристики, що відрізняють її від буденного пізнання». Ось чому «вона здатна виходити за рамки кожного історично певного типу практикування і відкривати для людства нові світи упредметнення, які можуть стати об'єктами діяльного освоєння лише на майбутніх етапах розвитку цивілізації» [24, т. 1, с. 95]. Оскільки постнекласична думка, стимулюючи продуктивну взаємодію різних наук, зайнята не стільки дослідженням реальних об'єктів, скільки інтелектуальним творенням нових, часто нематеріальних, апріорних, об'єктів, які підлягають багатопредметному теоретичному опрацюванню, то у її форматі потрібно розрізняти *процедуру синтезування* щонайменше двох рівнів: а) *усистемнення* або просто поєднання двох чи кількох закономірностей розвитку будь-чого аргументовано змисленого, яке відображає сукупність об'єктивних, постійних і необхідних взаємозв'язків між предметами, процесами, явищами, формовиявляється як єдине складно-розвиткове ціле раціонального знання про певний об'єктний фрагмент дійсності/реальності, виходячи із його сутнісної буттєвості; б) *конфігурування* різнопредметно розрізнених, часто міжгалузевих або принаймні міждисциплінарних, знань про надскладний об'єкт, його частини і властивості та відображення їх у покомпонентній розвитковій холистичності у певній довершеній епістемологічній цілісності: метатеорії, міждисциплінарній (предметній) теоретичній системі, філософській чи науковій парадигмі, науководослідницькій програмі, методологічній планкарті дослідження, самобутній дослідницькій методології і т. ін. У першому випадку наявне оновлення міжпредметних онтологій, у другому – істотне збагачення постнекласичної наукової картини світу.

10. Методологічна реконструкція розвитку наук оформляється як окрема *мислерефлексивна* діяльність лише на початку XXI століття. Її суть полягає у переосмисленні раніше

використовуваних на певному історичному етапі вдосконалення розумової праці форм, методів, засобів та інструментів науководослідної роботи, з одного боку, й у перегляді з нових методологічних позицій, здебільшого на метарівні аналізування/конструювання, існуючих парадигм, дисциплінарних матриць, дослідницьких програм та інших епістемологічних організованостей (проблем, гіпотез, моделей, концепцій, теорій) – з другого. Інакше кажучи, мовиться про *надрефлексивне відтворення* історичної, раціональної, теоретичної чи суто емпіричної реконструкції об'єктних та предметних уявлень/онтологій у їх еволюційному соціокультурному (людинувимірному) розрізі та з допомогою новітніх методологічних засобів (принципів, підходів, оптик, матриць тощо), що уже сьогодні, хоча й деінде, уможливорює відновлення на більш системному щаблі ґрунтовності й довершеності раціональних знань як про окремі надскладні саморозвиткові об'єкти та їх численні упредметнення, так і про закономірності сферного розвитку та розширення горизонтів наукової творчості. До прикладу, нами відносно недавно здійснена методологічна реконструкція *системомислediaльнісного підходу* до розуміння свідомоти як до атрибутивного інваріантспособу людської буттєвості у єдності ноуменального і феноменального, трансцендентного та іманентного, непізнаваного і пізнаваного, безмовного і мовленнєвого, неозначеного і названого (див. [14]).

11. Сфера сучасної науки як вмістилище раціонального мислення і складова культури становить гетерогенний (неоднорідний) конгломерат зі складними формами взаємодії різних типів раціональності, у якому постнекласичному належить усе більш впливова роль, що унаочнено підтверджують такі *параметри-свідocтва*:

а) *мультидисциплінарність* – поєднання у методологічному мисленні науковців, яке займає рефлексивну позицію до світу (культури, історії, науки, соціального досвіду тощо), різних галузей знання та до їх дисциплінарних відгалужень, що дає змогу кожному з них обрати найбільш адекватну методологічну оптику дослідження відповідно до складності об'єкта вивчення/конструювання й у підсумку отримати найкращий епістемологічний результат – новітнє раціогуманістичне знання;

б) *поліпарадигмальність* – використання дослідником, школою чи інтелектуальним

співтовариством епістемологічних ресурсів і поняттєво-категорійних засобів кількох чи навіть багатьох парадигм різного формату функціональної дії (від дисциплінарних і науково-предметних до загальнонаукових і філософських) у процесі конструювання/пізнання надскладних саморозвиткових об'єктів, а також створення на цій основі *метапарадигм* нового покоління досконалості, що можливе лише за умов застосування методології постнекласичної науки (див. *далі*) та методологічної або й метаметодологічної оптики відповідного їй типу раціональності (див. [4; 13]) та з орієнтацією на принципи, канони і засоби методологічно компетентного проведення конкретного, багаторівневого й метасистемного, *парадигмального дослідження* у царині соціально-психологічного пізнання [15];

в) *надрефлексивність* – інтелектуально-вольове зусилля і мислєдіяльна здатність індивідуального чи групового суб'єкта творчості до повторювального рефлексування множинності теорій, методів, принципів, підходів, стратегій, тактик і процедур конструювання/пізнання надскладних об'єктів-систем, вибір яких виправданий у контексті окремо вирішуваних завдань дослідницької програми, уможливорює розуміння впрозорення різних аспектів чи горизонтів реальності/дійсності та змінюється (особливо у предметних полях суспільних, гуманітарних і поведінкових наук) разом із подією плінністю соціокультурного довкілля; іншими словами, мовиться про плеромні (багатоманітні) ділянки та оглядову платформу рефлексії, де здійснюється довільне конструювання конкретних об'єктно-предметних картин світу на засадах зміни різних дослідницьких ракурсів пошукування (див. *далі*);

г) *триангуляція* – це, з одного боку, метафоричний конструкт (головно у соціально-поведінкових науках), що ідейно обстоює цілеспрямоване домагання різноманітності підходів задля посилення загальної конструкції епістемологічних підсумків дослідження, з іншого – одна з продуктивних стратегій, або евристична модель, за якої досягається аргументоване поєднання теоретичних, емпіричних і математичних, кількісних та якісних методів у процесі вивчення певного феномену з метою отримання більш достовірних результатів мультидисциплінарного пошуку; в другому випадку також можлива почергова видозміна методологічних оптик дослідження, часто на його окремих етапах кількісні методи супро-

воджуються якісними спостереженнями, тоді як якісний удетальнений аналіз, будучи спрямованим на підвищення власної валідності, зорієнтований на одержання однозначного кількісного підтвердження;

д) побудова і використання *мислєсхем* як ідеально-штучних конструкцій чистого мислення, що не мають аналогів в об'єктивній реальності, а стосуються світу ідей, ідеальних сутностей, діяльність яких є невидимою, нематеріальною, проте апріорі наявною; тому в нашому досвіді мислєвчинення вони становлять базовий матеріал-засіб, своєрідну цеглинку зрілого професійного методологування; водночас будь-яка кватерна чи квінтетна мислєсхема, будучи вдосконалим аналогом трансцендентальної схеми І. Канта як уявлення-опосередкування, своєрідною зв'язуючою ланкою між категорією і явищем, оприявнює збалансований оптимум понять/категорій, що впорядковує хаотично розсіяне позадосвідне знання, отримане позасвідомо, апріорним шляхом (ідеї, поняття, чисті поняття, принципи тощо); більше того, така мислєсхема – це первинний лінзовий інструмент конструювання методологічних оптик як різних типів наукової раціональності, так і творення категорійних матриць на рівні конкретного та у взаємодоповненні методології-як-учення і методологування-як-практики (див. [4; 7, с. 182-209; 8-9]).

12. Постановка постнекласичної епістемології – найпримітніша ознака-тенденція сучасного інтелектуального дискурсу, що характеризує еволюційний, інтеграційний, самобутньо оригінальний, мегадисциплінарний напрям, що утверджує синтез різних – соціогуманітарних, технічних і природничих – знань, множинність задіяваного в пошукуванні методологічного і суто методичного інструментарію (стратегії, парадигми, методи, принципи, підходи, засоби, оптики, операції та ін.), канони толерантності до еклектики, своєрідності, инакшості, різниці і різноракурсності в оперуванні науковцем дослідницькими техніками та процедурами, чіткий рефлексивний контроль і критичне мислення у багатовекторному перебігу процесів теоретичного і методологічного конструювання так чи інакше воб'єктної дійсності, а також постійно зреалізовані діалогічність, правдивість, старанність, компетентність і відповідальність учених-мислителів нового покоління.

13. Зародження методології постнекласичної науки знаменує новітній поступ тих оаз мислерефлексивного вчинення, котрі синтезують не лише взаємодоповнення епістемного змісту різних наук та їх предметні поля й атрибутивні методи, а й кардинально відмінні між собою способи світосприйняття і мислення, передусім західного і східного, раціонального і художньо-мистецького, природничо-технічного і соціально-гуманітарного. Такого рівня надзвичайної складності та довершеності методологія, всіляко стимулюючи еволюцію чи не найфундаментальнішого її дисциплінарного відгалуження, що поіменоване терміном «*філософська методологія*», утворює новий тип взаємодії різноякісного раціонального знання і взаємопроникнення «наук про людину і наук про дух» (В. Дільтей), стимулює розвитковий злет соціогуманітарних і суто людинознавчих наук, інтегрує – еkleктично, плюралістично чи програмно – дослідницькі методи, концептуальні засоби, поняттєві гірлянди, категорійні матриці, філософські та наукові підходи, парадигми, методологеми. Крім того, вона, прагнучи усіма наявними інтелектуально-вольовими та особистісно-креативними ресурсами вирішити власне надзавдання – «обійняти неосяжне» (М.С. Гусельцева), налагоджує *діалог культур* із центруванням свідомості на: а) олюдненому світі як живому організмові; б) кооперативних і паритетних формах-ефектах співпраці науковців різних наукових галузей; в) нестійких синергійних процесах і станах, що спроможні у точках біфуркації і невизначеності породжувати нові структурно-динамічні організованості; г) мінімізації діяльного тиску на саморозвиткові об'єкти відповідно до їх достеменного розумінневого осягнення і до суголосся ритмоциклам світової буттєвості; д) інтегрування новітніх канонів істинності і моральності, цілерациональності та ціннісної сенсовості мислевчинкових актів і траєкторій продукування постнекласичного раціонального знання.

14. Світ у постнекласичному ракурсі розуміння/витлумачення становить глобальний живий організм, що інтерпретується з допомогою *концептів біосфери* (життєвий часопростір оболонки Землі) та *екосистема* (масив живих організмів та істот, пристосованих до проживання у природному середовищі, утворюючи з ними єдине ціле). Вочевидь із цими мегасистемами, як і з їх функціональними комплексами та компонентами, не можна

бездумно чи безчесно експериментувати, безсовісно маніпулювати й виснажливо експлуатувати, адже це спочатку, як підтверджує історичний досвід, призводить до спустошення окремих життєвих ареалів, далі до змертвіння флори і фауни цілих географічних зон, а потім може поставити людство на межу виживання/самознищення. Тому на передній план сучасної глобалізованої цивілізації виходять антропологічні інтереси і гуманістичні цінності. А це означає, що, з одного боку, в дослідженні і практичному освоєнні людиновимірних систем вагомості набувають унормовані знання з а б о р о н на окремі стратегії і види взаємодії у сфері «людина – світ», що здатні запобігати катастрофічним сценаріям і наслідкам розвитку подій, з іншого – обов'язковою вимогою до всіх без винятку дослідницьких програм і проєктів є проходження соціальної і/або гуманітарної експертизи, котра б, крім відповідних наукових знань та епістемологічних цілей, вирішувала проблеми морально-етичного характеру, визначаючи допустимі межі імовірнісних змін об'єкт-системи. Таким чином внутрішня етика новітньої науки вимагає її постійного співвідношення із етнонаціональними і загальнолюдськими цінностями, де вказана експертиза постає вкрай важливою складовою істинного раціогуманістичного знання.

15. Вітакультурний, мислевчинковий, синергійний та інші людиноцентричні підходи як узірцеві інваріанти локалізованого втілення в глобальне інтелектуальне повсякдення методологічних оптик постнекласичного типу рациональності сьогодні формують базові епістемологічні контури методології постнекласичної науки. Зразковим у цьому аналітичному відношенні є авторський циклічно-вчинковий, а точніше – *циклічно-мислевчинковий*, п і д х і д, котрий охоплює чотири засадничих принципи (вчинковості, метасистемності, циклічності, синергійності), шість закономірностей генези повноцінного наукового пізнання у його спільному особистісному зреалізуванні (довершена послідовність восьми фаз-етапів розвиткового функціонування парадигмальної творчості; оптимальна насиченість кожної фази як науково-предметним змістом, так і ціннісно-нормативним і психосоціальним; структурно-функціональна цілісність розвиткового перебігу колективної дослідницько-конструювальної діяльності; відносна автономність чотирьох періодів і восьми фаз такої миследіяльності;

синергійно відкрита і змістовно багата циклічність/спіральність парадигмального конструювання дійсності; соціокультурна контекстність і предметно-дисциплінарне спричинення рефлексивного мислевчинення) та похідних нормативів, що задає *м о д е л ь повного* парадигмального циклу колективної пізнавальної творчості (див. детально [20; 26, с. 85-156]).

16. Всеможливі поля рефлексії – важлива атрибутивна ознака постнекласичної науки, що полягає у більш-менш чіткому усвідомленні дослідником усієї методологічної картини виникнення, функціонування, самоорганізації і саморозвитку надскладного об'єкта творення і застосування ним при цьому методів, засобів та інструментів власних думання, діяльності, мислевчинення. В осередді таких інтенційованих рефлексивних *п о т о к і в* сферного життя свідомості (передовсім самоусвідомлювальних, самоконтролювальних, самоаналітичних, саморефлексивних) потрапляють не тільки самі надскладні об'єкти чи синергійні комплекси, а й наявне теоретичне знання, парадигмальні концепції, дослідницькі програми, методи і способи пізнання/творення ідеальних дійсностей і, більше того, реальна та бажана миследіяльність, особистісні риси-здібності і самісний потенціал самого вченого-мислителя. Сутнісно мовиться про раціонально зумисне оперування ним дослідницькими стратегіями (інтерактивними, інтегральними, діалогічними, аксіологічними, мережними та ін.) і різнопредметними ракурсами погляду на один і той же об'єкт вивчення, змішаними методами і поняттєво-категорійними засобами, кількісними та якісними логіко-пошуковими процедурами, кватерними і квінтетними мислесхемами, теоретичними, методологічними та емпіричними моделями. Така багатовекторна, множинно розлога і постійно повторювана рефлексія дає змогу з часом розкодувати принципи, закономірності та особливості життєвого циклу конкретної людиновимірної саморозвиткової системи.

17. Оглядове поле рефлексії – обов'язкова умова-чинник ефективного мислевчинення, здійснюваного за типологічними критеріями новітньої раціональності із позиції *усеохватної надрефлексивності* та в напрямку довільного конструювання онтологічних картин найскладніших об'єктно-предметних утворень. Вактуальнення вказаного оглядового поля найкраще забезпечується ресурсами і можливостями *методологічної рефлексії*, котра:

а) вимагає виходу методологічно грамотного науковця у *рефлексивну позицію* при зустрічі із перепонами у пошуково-пізнавальній роботі, інтенціюючи власні інтелектуально-вольові зусилля на саму цю роботу-активність;

б) стимулює перетворення дослідницької діяльності та унеобхіднює побудову її проєкту в більш довершеному варіанті на засадах опрацьованих множинних *рефлексивних уявлень*, де сама рефлексія набуває вагомості впливового механізму розвитку миследіяльності;

в) сприяє тому, що кожна попередня осмислена дослідницька діяльність *рефлексивно поглинається* актуально здійснюваною, тобто перетворюється на матеріал нового мисленнєвого конструювання воб'єктнених фрагментів світу;

г) розмежовує рефлектувальну позицію і ту, яка рефлексує, проблемна невідповідність між якими долається тільки у груповій мислекомунікації та кооперативних актах спільної діяльності;

д) еталонно здійснюється у повновагому *вчинку метаметодологування* «у ситуації постійно відновлювальної позиції-постави мета- чи надгоризонту – діяльності над іншими діяльностями та їх упредметненнями, організованостями, змістом, засобами, результатами, вчинення над іншими вчиненнями, їх передумовами, ситуаційними, мотиваційними, діяльними та післядіяльними складниками» [4, с. 21];

е) у підсумку дає змогу вирішувати найскладніші проблемні завдання продуктивного задіяння дослідницьких стратегій, ракурсів, аспектів, поглядів у їх згармонованій цілісності та відповідності винятковій складності саморозвиткових об'єктів наукової творчості й у такий спосіб отримувати раціональне знання нового ступеня довершеності.

18. Постнекласична картина світу становить обширний за обсягом й ущільнений за змістом гносеологічний підсумок зреалізування передовими вченими, школами і співтовариствами інтелектуалів полідисциплінарних дослідницьких програм у взаємодоповненні низки вищекреслених атрибутивних ознак-характеристик відповідного, на сьогодні найскладнішого і найдостовірнішого в людському вимірі буття, типу наукової раціональності. Передовсім названа картина світу, синтезуючи численні предметні онтології різних галузей наукового знання, заперечує лінійну однозначність розвитку надскладних людиноцентричних систем й відтак *л о г і к у* їх функціонального

поступу за сталим порядком з тотальною заданістю наступних спричинень процесів, явищ, подій, активізованих у лоні самобутньої генези таких систем. Еволюція останніх вирізняється від більш простих усистемнень відкритістю, невпорядкованістю, безструктурністю, хаотичністю, невизначеністю, які витлумачуються постнекласичним світоглядом як об'єктивні, універсальні атрибути-характеристики дійсності, дія яких пов'язана із численними комбінаціями ймовірного розвитку виникнення критичних фаз (точок біфуркації) зміни режиму/ритму функціонування, де вірогіднісно присутній ефект відхилень і непередбачуваних зсувів, енергетична дія незначних факторів та депланаций, що уможлиблює синергійний прорив системи на новий щабель її самоорганізаційного рекурсивного поступу. До прикладу, рефлексивний аналіз суспільних структур та організованостей передбачає проведення міждисциплінарних досліджень відкритих, нелінійних, вітасуб'єктних, екзистенційно-персоналістичних систем, у яких визначальну роль відіграють вихідні умовичинники – особи, групи, етноментальні ознаки-якості, випадкові чинники та локальні або точкові зміни. Крім того, у розвитку таких систем можливі стрибки як одного стратегічного напрямку буттєвості на інший, так із самої вітальної траєкторії самоорганізаційного розвою на який-небудь алогічний сценарій власного існування у ситуації певної самочинної втрати системних спогадів, виникнення так званого турбулентного простору, коли одні силові лінії, зіштовхуючись або взаємодіючи з іншими, видозмінюються під дією третіх, котрі, зі свого боку, породжують нові саморозвиткові підсистеми.

3. ЕПІСТЕМОЛОГІЧНА ЗМІНА ОСНОВНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ТИПАМИ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

У нашій науково-дослідній роботі, починаючи із 2005 року, канонічно обґрунтовано довершений набір відпочаткових *методологічних параметрів* будь-якого компетентно здійснюваного дослідження, що охоплює п'ятнадцять обов'язкових визначень-характеристик нормативно заданого пізнавального пошуку (*табл. 1*). Не вдаючись у коментарі та удетальнення, підкреслимо кілька головних моментів.

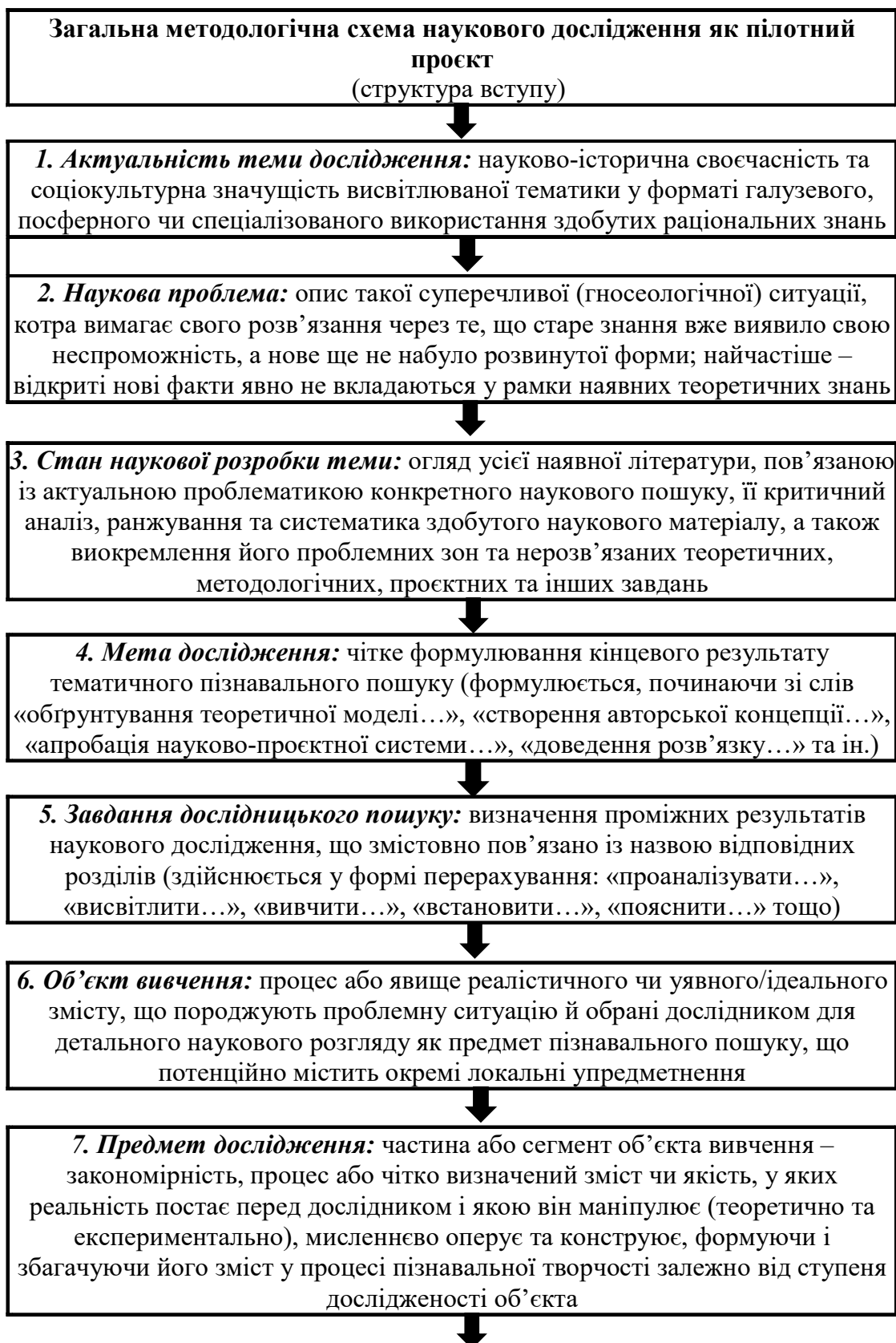
По-перше, запропонована схема належить до царини *нормативної методології*, тобто містить знання про приписи та норми, у яких фіксуються зміст і наступність процесів науково-дослідної діяльності на початковому етапі її здійснення. Однак, за умов суб'єктивного втілення у життя цього еталонного набору кроків пошукування під час розробки дослідником конкретної наукової теми, ця спочатку відсторонена методологічна оргсхема перетворюється на фактично втілювані розвиткові стадії екзистенційного зреалізування пізнавально-пошукової діяльності, себто стає *deskриптивною* – миследіяльнісною чи мислевчинковою – *методологією*.

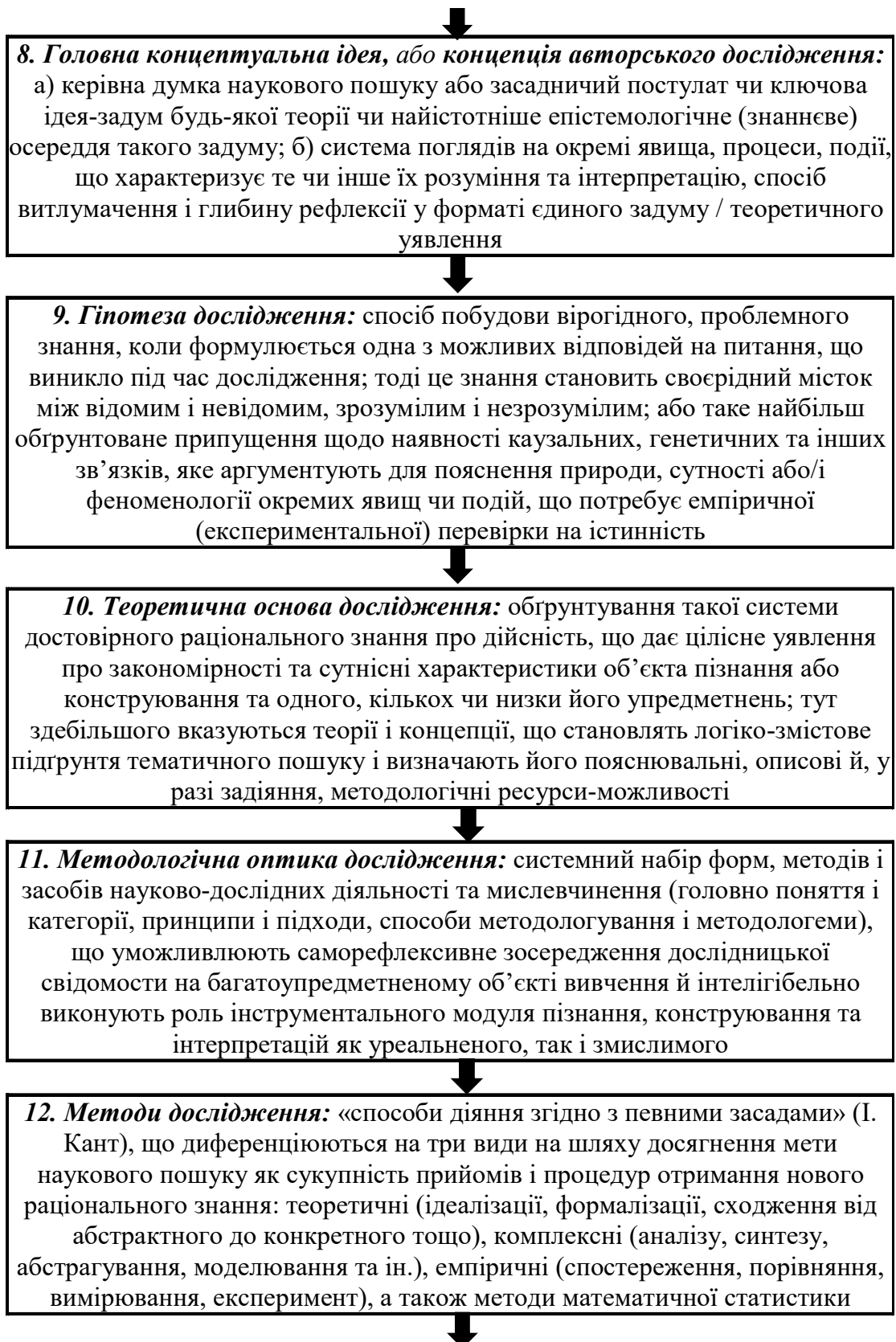
По-друге, треба чітко розмежовувати різноякісний епістемологічний зміст таких дослідницьких параметрів, як «теоретична основа» і «методологічна оптика», які у більшості наукових робіт невинправдано поєднуються під назвою «теоретико-методологічна основа дослідження». Річ у тім, що у першому випадку мовиться про достовірне раціональне знання про об'єкт вивчення/конструювання, яке організоване у вигляді теорії або низки концепцій, у другому – про форми, методи і засоби здійснення самої науково-дослідної діяльності над цим, так чи інакше упредметненим, об'єктом. Щоправда тут можливі винятки. Так, у разі повновагового процесного задіяння пояснювально-описових ресурсів теорії вона, як відомо, перетворюється на метод пізнання, з якого може бути змайстрована окрема методологічна оптика чітко визначеного тематичного пошуку; і навпаки, статичне сприйняття вченим методу як непорушного моменту чи зрізу пізнавального процесу змінює його (щонайперше функціонально) на теоретичну модель або концепцію.

По-третє, слід зважати, що, крім таких основоположних епістемологічних організованостей, як *концепція*, *теорія*, *парадигма*, *метатеорія*, не менш значущими для повноцінної науково-дослідної діяльності є ще й такі неоднорідні за спрямованістю знаннєві форми, як *наукова проблема*, *концептуальна ідея*, *гіпотеза дослідження*. Довершена картина будь-якого наукового пошуку може бути досягнута лише за умов логіко-змістового взаємодоповнення цих засадничих формоутворень раціонального знання, де проблема оприявнює конкретну пізнавальну (гносеологічну) суперечність, ідея – керівну думку як задум усього наступного теоретизування, гіпотеза – спосіб

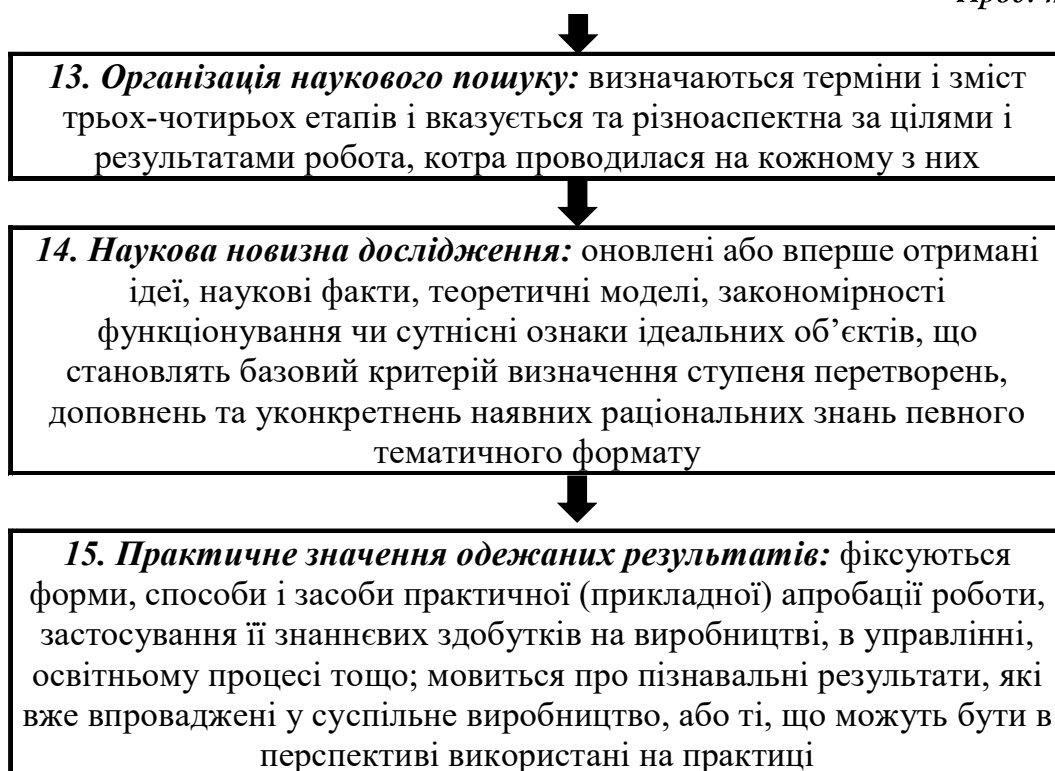
Таблиця 1

Нормативно-методологічна схема наукового дослідження
на проєктному етапі його здійснення
(автор А.В. Фурман, створено 15.06.2005, доопрацьовано 04.11.2024)

Прод. таблиці 1

побудови вірогіднісного, проблемного знання, що вимагає верифікації (доказу істинності).

По-четверте, і найважливіше. Відштовхуючись од вимог принципу кватерності [7, с. 182-209], є підстави аргументовано розмежувати базові методологічні параметри на дві групи – *головні* (тема, мета, об'єкт, предмет дослідження) й усі решта (дванадцять), похідні від них. Критерійне виокремлення мінімального оптимуму ключових значень-характеристик будь-якого новооб'єктного пошуку, з одного боку, зумовлене не стільки їх теоретичним навантаженням, тому що вони епістемно задають ескіз науково-предметної картини досліджуваного об'єкта, скільки *методологічною вагомістю*, виконуючи роль способів і засобів зреалізування майбутньої пошуково-пізнавальної діяльності, з іншого – становить засадничі рамкові умови дослідження, що у взаємодоповненні чітко визначають саме ці чотири базових методологічних параметри, спричиняючи і його загальну структурну архітектуру, і логіко-змістову конфігурацію, і поняттєво-категорійний профіль, й одночасно окреслюючи його теоретичну новизну та прикладні перспективи.

Вищезазначене стимулювало нас створити дві таблиці, які відображають епістемологічні зміни нормативно-методологічного наповнення

теми і мети (табл. 2), об'єкта і предмета дослідження (табл. 3) за різних типів раціональності. Оскільки таблична форма презентації канонічного знання компактно, деталізовано й упорядковано презентує різноманітні узмістовлення, то *з а в д а н н я* полягає в тому, щоб виявити *тенденцію* розвиткової модифікації кожного із чотирьох засадничих параметрів пізнавального пошуку від класичної науки й аж до постнекласичної.

Т е м а дослідження, як впливає зі змісту *табл. 2*, змінюється залежно від повноти значеннєвого наповнення в напрямку ускладнення її формулювання від усталених типів наукової раціональності, які й сьогодні широко представлені в сучасному інтелектуальному дискурсі (фізико-математичні, інженерно-технічні, хіміко-технологічні та інші точні науки), до відносно нових, більш модерних (головно соціально-поведінкові, гуманітарні, освітні науки). Так, спочатку це *проблемна назва* адресно й ретельно вивіреного, мисленево локалізованого об'єкта пізнання (*класичний тип*), або системно здійснювана науково-дослідна робота більш складних, хоча й розумово ізольованих від світу, об'єктів, вивчення яких здійснюється із природоцентричних позицій і з вимогою експериментального й суто досвідного підтвердження отриманих теоре-

Таблиця 2
Епістемологічна зміна теми і мети дослідження за різних типів наукової раціональності
(автор А.В. Фурман, створено 11.11.2024 р., друкується вперше)

Типи наукової раціональності				
Основоположні методологічні параметри дослідження	Класична: починаючи із XVII ст.	Посткласична: із кінця XVIII ст.	Некласична: на рубежі XIX – XX ст.	Постнекласична: з останньої третини XX ст.
Тема дослідження	Назва конкретного дослідження, що у стислому формулюванні фіксує певну наукову проблему, осмислену раціональним/теоретичним мисленням, і в загальному вигляді позначає відповідь на окреме завдання пізнавального пошуку	Назва системної дослідної роботи, що здійснюється як відповідь на виявлену проблему, вказує на сутнісне спрямування пошуку й у компактній словесній формі відображає із природоцентричних позицій його актуальність, пізнавальну новизну і можливість емпіричного підтвердження отриманих результатів	Найменування наукової праці, що у короткому означенні зосереджує дослідницьку увагу на складному саморегульованому об'єкті як на запутаній науковій проблемі, окреслює сутнісний результат теоретико-емпіричного пошуку, керуючись при цьому діяльнісною природою пізнання/конструювання і зважаючи на відносність предметних знань і картин світу	Найменування наукового твору, що в лаконічному визначенні мислевчинково встановлює і термінологічно занотовує надскладний об'єкт як саморозвиткову комплексну проблему й у такий спосіб оприявнює поіменування напрямку спрямування інтелектуально-вольових зусиль особистості дослідника на пізнання/творення цього об'єкта на засадах метасистемності, мультидисциплінарності, надрефлексивності в контексті певної культури
Мета дослідження	Бажана кінцева точка наукового пошуку, яку можна і потрібно досягнути у найближчому майбутньому для отримання істинного, об'єктивного зображення ресурсами дослідницького мислення локалізованого фрагмента ідеалізованої реальності у формі монораціонального знання	Досягнення результату тематично заданої науково-дослідної роботи, яке зумовлює не лише вибір об'єкта і предмета дослідження, а й пошук способів і засобів його досягнення, не тільки орієнтацію на відповідний ідеал теоретизування, а й на методологічні настановлення і принципи на шляху добування істинного об'єктивного знання	Чітко відрефлексований сукупний кінцевий результат виконання дослідницької програми суб'єктами індивідуальної чи групової мислєдіяльності як наперед спротогзований науковий продукт, що характеризується отриманням системи відкритих, хоча й відносних, раціональних знань у єдності з релевантними досвідом, методами і засобами пошукування	Множинно відрефлексоване й логічно аргументоване, композиційно чи багатомодульно знання-організоване уявлення-розуміння про кінцевий результат пізнавальної творчості в конструюванні надскладного саморозвиткового об'єкта, тобто про науковий продукт як витвір людського розуму і духу в його сутнісному осередді – мислимого образу бажаного майбутнього відкриття внаслідок компетентно здійснюваного мислевчинення і методологування

Таблиця 3

Епістемологічна зміна об'єкта і предмета дослідження за різних типів наукової раціональності
(автор А.В. Фурман, створено 08.10.2024 р., друкується вперше)

ТИПИ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ				
Основоположні методологічні параметри дослідження	КЛАСИЧНА: починаючи із XVII ст.	ПОСТКЛАСИЧНА: із кінця XVIII ст.	НЕКЛАСИЧНА: на рубежі XIX – XX ст.	ПОСТНЕКЛАСИЧНА: з останньої третини XX ст.
Об'єкт дослідження	Ізольований від дослідника як суб'єкта пізнання і від простору та часу як відсторонених ідеалізацій; є простою, або навмисне спрощеною (редукованою), здебільшого емпірично очевидною, однокомпонентною системою , що пізнається <i>науковим методом (підходом)</i> , який уможлиблює добування незмінних, всезагальних залежностей, оприєвнених у формі понять, законів, закономірностей	Умовно (теоретично) ізольований складний об'єкт як структурно-функціональна система , пізнання якої здійснюється дослідником як відстороненим суб'єктом теоретизування та експериментування ресурсами <i>наукового (раціонального) мислення</i> , яке дає змогу опосередковано, через ресурси розуму та свідомості, відображати реальність через систему абстракцій та ідеалізацій	Вповні складний об'єкт як саморегульована, важкопредметна і багатопараметрична система , з якою безперервно взаємодіє дослідник на суб'єкт-об'єктних засадах, зважаючи на історичний характер розуму і рефлексивно керуючись діяльнісною природою власних пізнання і конструювання, що забезпечують створення наукової картини світу як складної системи багатопредметних знань	Вкрай надскладний (т. зв. <i>людиновимірний</i>) об'єкт як саморозвиткова система , що містить підсистеми (виміри, сегменти, модулі тощо), здійснює різні обміни (речовиною, матеріалом, енергією, інформацією) із середовищем, утримує блок управління/керування, різні сценарії розвитку, перспективи добування з нього безлічі предметів знання та задіює особистість дослідника, його здібності та мислєдіяльність до своєї організованості
Предмет дослідження	Обмежується спостереженням, дослідженням та експериментуванням однієї або двох сторін вивчення простого об'єкта, який здебільшого й отримує <i>упередмєтнення</i> ; він формується самим знанням через процедуру заміщення та об'єктивується у знаковій формі, змістовно збагачується залежно від ступеня дослідженості об'єкта і головне створюється науковим мисленням для вирішення певного конкретного завдання	Будучи продуктом системно здійснюваного наукового мислення, організується як певна предметна структура , котра пізнається, досліджується й емпірично верифікується саме як складна система за умов диференціації ідеалів і норм раціонального знання у рамках окремих наук та їх дисциплінарних розгалужень і з настановленнями досягти об'єктивної істини й вичерпної повноти онтологічної картини світу	Пізнання та конструювання науковим мисленням повноскладних об'єктів епістемними ресурсами і методологічними засобами діяльнісного, системодіяльнісного і системомислєдіяльнісного підходів спричинило закономірне ускладнення предмета дослідження: відтепер він постає у формі предметної схеми дослідницького мислєдіяння науковця та вибудовує ідеальні моделі реальності (предметні онтології і мови описання), добуваючи об'єктивні, але відкриті і відносні, метод, знання, картини світу	Конструювання і творення неозоро надскладних об'єктів та мислєрефлексивна робота особистості дослідника з ними і в них засобами постнекласично взаємозалежних теоретизування і методологування зумовила своєрідне вичерпування із цього об'єкта <i>предметів</i> як ієрархічних систем його заміщення знаками задля оперування новоздобутими інтегрованими предметними знаннями та організацією їх у вигляді предметного поля плеромно рефлексивних мислєдіяльності і мислєвчинення

тичних результатів (*посткласичний тип*). Згодом, на рубежі XIX – XX століть, відбувається істотна трансформація тематики наукових досліджень у ракурсі чіткого означення суті наукової проблеми новопосталими категорійними засобами, що не просто відображають назву дослідницької роботи, а текстово фіксують квінтесенційний результат пізнання/конструювання складного саморегульованого об'єкта; відтак мовиться про наявність повноцінної продуктивної діяльності (звісно, зі складними структурою і функційним дизайном) у сфері науки як окремого соціального інституту – інтелектоємної галузі виробництва нового, хоча й відкритого і відносного, раціонального знання (*некласичний тип*). Водночас в історичний час новітньої доби людства, а саме під кінець XX століття, виникає й набуває вакуальності найевристичніший за критеріями динамічної повноцільності та плинної метасистемності висвітлення тип раціональності, котрий спроможний досягнути принципи і закономірності розвитку надскладних саморозвиткових, себто синергійних, рекурсивних, людиновимірних, ковітальних, психодуховних тощо, субстанційних систем, що цілком слушно поіменовані як «*постнекласичний*»; йдеться про стисле найменування наукового твору у його ємному словесному формулюванні найновішими поняттєво-категорійними засобами висвітлення непрявлених об'єктів комплексної проблемної ситуації довкола винятково заплутаного для розуміння досягнення об'єкта та із задіянням всеможливих ресурсів мультидисциплінарного, поліпарадигмального, надрефлексивного, раціогуманістичного мислення в контексті збагачення етнонаціональної і/або загальнолюдської культури (*постнекласичний тип*).

Таким чином очевидно, що тема класичного дослідження формулюється у термінах рафінованого наукового мислення і механістичної картини світу, *посткласичного* – системного теоретичного мислення і природничо-наукового розуміння органічної реальності, *некласичного* – діяльнісного, системодіяльнісного чи системомислєдіяльнісного погляду на світ і людину, *постнекласичного* – надрефлексивного, в еталонному зреалізуванні – методологічного, мислення із його майстерним оперуванням поняттєво-категорійними ресурсами вітакультурного, синергійного, мислевчинкового підходів, що передбачають задіяння багатомодульного інструментарію новітніх методологічних оптик.

Мета дослідження – усвідомлене/уявне передбачення бажаного, позитивного у сенсі відкриття нового раціонального знання про світ, людину чи Творця, результату чітко тематично визначеної науково-дослідної діяльності, яка у процесі здійснення безперервно спрямовується саме метою як своєрідним сталим дороговказом конкретного пізнавального пошуку. Мета фіксує актуальну наукову проблему, що підлягає здоланню, і вказує на імовірний спосіб її розв'язання, вона інколи диференціюється на *кілька цілей*, що підтверджують можливість її поетапного досягнення, й обов'язково конкретизується у *низці завдань*, що засвідчують доцільність окремих дій і засобів, які покроково забезпечують отримання запланованого або омріяного кінцевого результату дослідження.

Цілком закономірно, що *мета* дослідження набуває поступового епістемного і структурно-функційного збагачення із постановкою кожного наступного типу раціональності (*рис. 2*). Зокрема, *класична наука* вбачає в ній бажаний кінцевий пункт пізнавального пошуку як передбачений ресурсами теоретичного мислення факт отримання єдино істинного, об'єктивного віддзеркалення окремого клаптика чи елемента ідеалізованої реальності у формі окремішнього самодостатнього раціонального знання.

Посткласична наука відходить од побудови викінчено механістичної картини світу та розширює горизонти природовідповідності наукового пізнання, що резонно позначається на меті будь-якого дослідження цього типічного різновиду; відтепер її постановка охоплює усвідомлене розуміннєве досягнення вченим чи групою науковців підсумку-продукту тематично заданої, об'єктно визначеної, предметно локалізованої та засобово забезпеченої дослідницької роботи як важливої для науково-технічного прогресу професійної діяльності, котра уможлиблює добування істинного об'єктивного знання і його застосування у виробництві та суспільному житті.

Некласична наука опрацьовує мету як чітко відрефлексований теоретичним мисленням остаточний ефект виконання особою чи групою вчених дослідницької програми, а саме як результат отримання в майбутньому головного продукту пошуково-пізнавальної діяльності – системи відкритих до збагачення, відносних щодо об'єктивної та предметної істинності, системних в епістемологічному вимірі оприявлення

раціональних знань у єдності з відповідним життєвим досвідом, методами і способами пошукування, дослідницькими ракурсами погляду на самоорганізаційні можливості окремого об'єкта вивчення.

Постнекласична наука, яка в культурному темпоральному вимірі буттєвості (а це, як відомо, останніх п'ятдесят років!) належить сьогоденню, характеризується істотним розширенням обсягу, докорінним поглибленням змісту й у підсумку кардинальним ускладненням *архітектоніки* мети як основоположного методологічного параметра мультидисциплінарних / комплексних досліджень надскладних (саморозвиткових, синергійних, людиновимірних, соціобіотехнічних, психодуховних тощо) мегасистем. І це закономірно, адже у цьому інваріантному форматі методологічно вивіреного і раціогуманістично спрямованого теоретизування *мета* постає багаторазово відрефлексованою, композиційно ємною організованістю відомого і проблемного знання, що миследіяльнісно формується довкола інтегрального уявлення-образу майбутнього кінцевого результату – інтелектуально-духовного продукту – наукової творчості. Іншими словами, мовиться про антиципаційне (передбачувальне) конструювання і розсекречення саморозвиткового синергійного функціонування / екзистенціювання винятково складного об'єкта ресурсами поєднання розумових, почуттєвих, креативних і вольових зусиль особистості дослідника й урешті-решт про омріяний ним витвір-відкриття у сфері сьогочасної постмодерної науки.

Якщо *епістемологічна зміна* теми і мети дослідження за еволюційною траєкторією домінантного переважання на певному історичному етапі розвитку новоєвропейської науки окремого типу раціональності є не завжди чітко проявленою за його текстовим визначенням, то стосовно **об'єкта і предмета** конкретно-тематичного пошуку, здійснюваного у рамках тієї чи іншої методологічної оптики, вона структурно, змістовно й стильово чітко оприявнюється, концептно та понятійно унаочнюється (**табл. 3**). Так, *класична наука*, орієнтуючись на логіко-змістові канони новопосталого наукового методу (Г. Галілей) і механістичної картини світу (І. Ньютон: «Всесвіт є сукупність неозорі кількості неподільних і незмінних корпускул...»), вивчає ізольований від дослідника й від простору та часу *атомізований об'єкт* як просту, або навмисне спрощену, систему,

причому остання має бути емпірично очевидною, природно проявленою, а її виявлення спроможностями теоретичного мислення передбачає пошук та обґрунтування незмінних, постійних залежностей між спостережуваними фактами, що формулюються в понятійний спосіб у вигляді об'єктивних *законів* як осереддя раціонального знання.

Посткласична наука, професіоналізуючи і спеціалізуючи науково-дослідну роботу в її системному, головним чином науково-технічному втіленні як продуктивної сили розвитку виробництва і суспільного життя, аналітично розглядає теоретично та емпірично більш складні об'єкти як системи, що мають певну структуру та виконують окремі функції, хоча й залишаються умовно ізольованими і від дослідника, і від простору та часу, і навіть од історичного вкорінення людського розуму. При цьому холістичне наукове мислення дає змогу реалізувати один із двох способів пізнання: *індуктивний* – від емпіричних фактів та законів (закономірностей), що здебільшого вільні від ціннісних оцінок, до предметних теорій, і *дедуктивний* – від теоретико-гіпотетичних конструкцій і законів до безпосередньо спостережуваних або фіксованих приладами процесів чи явищ. У будь-якому разі в розширеному фокусі рефлексії науковця об'єкт системного вивчення знаходить відображення як фрагмент реальності, раціонально досягнений через низку абстракцій, ідеалізацій, узагальнень.

Некласична наука, відштовхуючись од історичного характеру людського розуму у сферній дійсності безперервної суб'єкт-суб'єктної взаємодії в річищі раціонального пізнання / конструювання світу, методологічно фундується на діяльнісному чи системодіяльнісному підході й домагаючись створення ідеальних моделей реальності (тобто предметних онтологій і мов опису), рефлексивно аналізує *досить складні об'єкти* як саморегульовані, багато-параметричні та важкі для розуміння системи. Вона, набуваючи програмної цілісності та соціальної інституційності, дозволяє досліднику вибір методів і засобів пошукування, допускає його втручання у мисленнєво творену інтелігібельну подієвість й у підсумку забезпечує добування системи відкритих, хоча й відносних щодо істинності та соціального досвіду, раціональних знань і побудову синтетичної наукової картини світу.

Постнекласична наука вперше за останні півстоліття прагне достеменно вивчати *винят-*

ково надскладні, так звані людиновимірні, об'єкти, яким атрибутивно властиві саморозвитковість, метасистемність, самокерованість, різноякісний взаємообмін зі світом як із живим організмом, спонтанність та різноманітність сценаріїв розвитку, рекурсивність, вірогіднісна багатопредметність, культуровідповідність. Закономірно, що належне мислерефлексивне опрацювання такої незвіданої об'єктної трудності полідисциплінарного – програмного чи проєктного – пошуку вимагає не тільки адекватної, не менш складної і хитромудрої, методологічної оптики (див. *підрозділ 1.2*), а й, що найголовніше, повноважого *задіяння особистості дослідника* і його компетентної мислєдіяльності у самий цей, заплутано нелегкий і неозоро морочливий, об'єкт дослідження. Проілюструємо вищесказане прикладом.

Нещодавно нами проведене фундаментальне дослідження оаз-локальностей психоаналітичного дискурсу в сучасній Україні у *предметному полі* різнобічного аргументування неперехідної значущості особистісного чинника-рушія у його аналітичній розгортці історій, ситуацій, деталей і подробиць та у сув'язі взаємоспричинювальних переплетень мислєвчинкових актив-подій життєвого і творчого шляхів першовідкривача наукової істини Зигмунда Фрейда як засновника й донині однієї з найвпливовіших філософсько-психологічних систем ХХ століття – *психоаналізу*, і застосування ним створеного **методу** до рефлексивної реконструкції його натхненної самобутньої особистості (див. [19]). Однозначно доведено, що існує стала позитивна «взаємозалежність, з одного боку, між змінною ситуаційною екзистенцією переживань, роздумів та інсайтів Зигмунда Фрейда і психозмістовим наповненням учинків пізнання в органічному переплетенні його життєвого і творчого шляхів як непересічної особистості, з іншого – між його багатим ментально-свідомісним досвідом професійно здійснюваного пошуку в царині психіатрії, психології, соціології, культурології і численними, глибоко персоніфікованими й навіть самісно інтимними, відкриттями у створенні свого дітища – психоаналізу... І саме ця, вищою мірою особистісного рівня, *суб'єктивність* дала змогу отримати *раціональне знання* щодо достеменності різноінстанційного психічного життя людини цілком надійне й еталонне за критеріями його науково-природничої об'єктивності» [Там само, с. 112].

Предмет дослідження, якщо говорити метафорично, – це *серце* будь-якої тематично визначеної науково-дослідної роботи, адже саме від чіткості й конкретності упредметнення окремого пізнавального пошуку залежать як його загальний епістемологічний формат актуального розпросторення, так і наукова новизна та можливості прикладного використання здобутих інтелектуальних результатів. Він, здебільшого охоплюючи певний сегмент, аспект чи характеристику об'єкта вивчення, необхідно становить *гарячу зону інтенсивного думання* з оазами проблемно-діалогічного теоретизування, мисленнєвого і природного експериментування й у формуванні дослідницьких предметних структур, схем й особливо полів ще й *райський сад професійного методологування*. Тому у процесі наукового пізнання/творення нових дійсностей зміст предмета пошукування змінюється, деталізується, збагачується залежно від ступеня дослідженості об'єкта.

Однак має місце не лише часопросторова динаміка у формуванні предмета кожного повноцінного дослідження, а й різке відрізняються зміст, архітектоніка та задіяні до його мовно-мовленнєвого оформлення поняттєво-категорійні засоби (див. [7, с. 119-152; 10]) для кожного із чотирьох плеромно аргументованих у цій праці типів раціональності. Причому ця відмінність в еволюції інваріантів упредметнення за підсумками революційних етапів історичного розвитку науки настільки сутнісно вагома, що дає нам умотивовані підстави вперше ввести в інтелектуальний дискурс *нові поняттєві визначення*, які б влучно відображали ту змінну значеннєво-смыслову картину, що сутнісно характеризує розвійну наступність у постанні рефлексивно аналізованих тут типів розумності. Отож це, відповідно до ступеневого ускладнення предмета дослідження, «монопредмет», «предметна структура», «предметна схема» і «предметне поле».

Монопредметність притаманна класичній *раціональності*, яка вивчає прості, спостережувані, мисленнєво та експериментально досліджувані, об'єкти з природничо-механістичних позицій, коли будь-які події витлумачуються як наперед визначені законами класичної фізики або класичної механіки; при цьому природа уявляється простою машиною, частини якої підпорядковані жорсткому спричиненню, а синтез природничого знання здійс-

нюється на засадах редукції, тобто на зведенні різноманітних процесів і явищ до механічних. Закономірно, що предмет пошуку в цьому разі ізольований, самодостатньо одиничний, формується ресурсами людської розсудливості, котра виявляє каузальні (причинно-наслідкові) залежності, задіює наявні наукові знання в окремий дослідницький процес та збагачує механістичну картину світу через процедуру заміщення реального ідеальним та об'єктивує виявлені залежності у семіотичній і знаковій формах.

Предметна структура дослідження становить епістемологічне осереддя *посткласично здійснюваної наукової раціональності*, яка вивчає ізольовані, відносно складні об'єкти природничого й інженерно-технічного характеру як окремі автономні системи з їх певними структурами, поелементними зв'язками та функціями. Ця інтелегібельна структура: а) формується на шляху свідомого оперування дослідником поняттями, теоретичними уявленнями та емпіричними фактами щодо об'єкта вивчення, природі якого має бути адекватний один метод пізнання, підтверджений спостереженням та експериментом; б) скеровується ідеалами, настановленнями і нормами добування холистичного раціонального знання як об'єктивної істини у форматі побудови або збагачення онтологічних картин світу в рамках окремих наук та їх дисциплінарних відгалужень; в) у підсумку є продуктом методичного зреалізування потенціалу персоніфікованого наукового мислення, котре послуговується абстракціями, ідеалізаціями, узагальненнями, задіюючи їх у сферу дослідницької свідомості, та формовиявляється у таких епістемологічних організованостях, як ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія, парадигма, метатеорія.

Предметна схема являє собою основу і водночас є своєрідною візитівкою дослідження, яке здійснюється у *типологічному контексті некласичної раціональності*. В авторському проєкті вітакультурної методології [8; 10 та ін.] детально розроблена мислєсхєма як винятково важливий та евристичний інструмент мислєвчинення і професійного методологування, що ідейно джерелить від *трансцендентальної схеми* І. Канта як уявлення-опосередкування, своєрідної зв'язуючої ланки між категорією і явищем, між чистим поняттям розмислу і чуттєвістю, як моделі для утворення можливих предметів досвіду (див. [7, с. 182-209; 24, т. 5, с. 5-28, 220-253, 445-

480]). На відміну від мислєсхеми як графічно і семіотично оприявленого, архетипно закоріненого й довершено цілісного, знання, котре «ні реально, ні потенційно не має аналога в об'єктивній реальності, а стосується світу ідей, ідеальних сутностей, дійсність яких є невидимою, нематеріальною, проте апріорі наявною» [7, с. 191], *предметна схема* дослідження некласичного типу – це мислєдіяльнісна, теоретична конструкція, що відображає окремі сторони, аспекти чи властивості повноскладного, саморегульованого об'єкта вивчення/конструювання раціосвідомісними ресурсами поєднання можливостей удіяльного наукового мислення і рефлексії як процесу пізнавального творення, так і результату осмисленого викінчення окремішнього модельного упредметнення. І це цілком очікувано, адже об'єктом некласичної науки постає не світ явищ, а теоретично сконструйовані моделі, що, отримуючи предметні удетальнення, можуть бути реалізовані як штучні, технічно відтворювані феномени. Інакше кажучи, предметна схема становить створену людським розумом у рамках компетентної пошуково-пізнавальної діяльності ідеальну модель імовірнісної об'єктивної реальності, що віддзеркалює сегмент чи компонент окремої науково-предметної онтології із саомбутньою мовою опису, відкритими та відносними знаннями, методом, інтелектуальними засобами й у підсумку окремішнім ракурсом погляду на світ.

Предметне поле дослідження як керівне методологічне узасаднення виникає лише за принципів та умов утвердження *постнекласичного типу раціональності*. Річ у тім, що наукова діяльність під завісу ХХ століття як розлого інституціоналізована сфера духовного виробництва постійно оновлюваного об'єктивного знання виходить на безмежні горизонти конструювання-творення вкрай надскладних – саморозвиткових, синергійних, людиновимірних, психосоціовітальних – об'єктів й у такий спосіб фактично прагне досягнути неосяжне. Вона вперше за чотири століття докорінно змінює проффункціональну роль дослідника-науковця: відтепер він суб'єктивно входить у *предметне безмежжя* цього об'єкта як його важливий складник, або як вирішальний розвитковий чинник, котрий на особистісному рівні самозреалізування здійснює мислєрефлексивну роботу не тільки із цим неозоро складним об'єктом, а й у ньому, в його саомплинній сферній дійсності актуалізованими

раціодуховними здатностями постнекласично взаємозалежних теоретизування і практикування, методологування та імпровізування. Тому йдеться саме про свідомісно актуалізоване *п о л е* взаємозалежних розуміння, мислення, діяльності та рефлексії, що охоплює окремі ділянки, смуги і сегменти розрізнених упредметнень, що сукупно, через заміщення їх знаками як семіотичними засобами над-рефлексивного мислєдїяння, задають епістемологічний формат вітакультурного оперування новоздобутими, здебільшого антропологічними, раціогуманістичними, поліпредметно організованими, знаннями.

Отже, еволюційна траєкторія постання чотирьох типів раціональності в історії науки описується у термінах механістичної, природничої, діяльнісної чи системодіяльнісної й нарешті вітакультурної, синергійної або мислевчинкової картин світу, що унаочнено засвідчує поетапне ускладнення за структурою, змістом і формулюванням основних методологічних параметрів професійно здійснюваного пошуку – теми, мети, об'єкта й особливо предмета дослідження. В останньому акцентуванні мовиться про доцільність зафіксувати епістемологічно аргументовані сутнісні зсуви-прориви з допомогою таких авторських термінів/понять, як «монопредмет», «предметна структура», «предметна схема», «предметне поле».

4. ТИПИ РАЦІОНАЛЬНОСТІ В МЕТОДОЛОГІЧНОМУ РОЗМЕЖУВАННІ АЛЬТЕРНАТИВНОСТІ НАУКОВИХ І ФІЛОСОФСЬКИХ ПІДХОДІВ

Для вирішення четвертого завдання цього дослідження (див. *вступ*) спочатку окреслимо проблемне поле даного етапу тематичного пошуку, задіюючи наявні можливості *методологічної рефлексії*.

Будь-які слово, термін, поняття як різноаспектні мовні організованості або функціонали людської ось-буттєвості одного й того ж *поіменування* об'єкта, предмета, характеристики чи прикмети вживаються у повсякденному (як безпосередньому, так і опосередкованому) спілкуванні осіб-контактерів у ролі *інтелектуальних засобів* комунікації, інтеракції, перцепції і самісно актуалізованої інтуїції. Так, *с л о в о* є мовна одиниця, що становить звукове вираження поняття про предмет чи явище об'єктивного світу, або так чи інакше усвідомленої суб'єктивної дійсності, і *м'я* –

приписування об'єктам або ідеальним конструктам назв, умовне позначення когочого-небудь, *т е р м і н* – словесне чітке визначення за обсягом і змістом окремого поняття науки, техніки, мистецтва або суспільного життя, *п о н я т т я* – форма мислення, що уможливорює і за певних внутрішніх умов забезпечує пізнання сутності, себто основного змістужначення, явищ, процесів, подій та їх атрибутивних, узагальнених чи синтетичних ознак (див. детально [10; 24, т. 2, с. 94-99]). А це означає, що зміст більшості *понять-термінів* й особливо *понять-уявлень* розвивається значеннєво і зміслово, часто втрачає свою однозначність і виразні межі визначеності у плині соціальних ситуацій їх активного вжитку і персонального оперування. Цей соціокультурний феномен у науковому дискурсі отримав назву «*полісемія*» або «*багатозначність*». Його суть полягає в наявності у конкретній мовній одиниці чи структурі (слові, фраземі, висловлюванні, граматичній формі, синтаксичній конструкції) кількох і навіть багатьох значень. І це, щонайперше, вповні характерно для понять і категорій наявного мережива соціогуманітарних наук.

Одним із понять, яке широко використовується в сучасних науці, філософії, методології і яке вирізняється винятково широкою полісемією, є *п і д х і д*. На підтвердження цього окреслимо панораму значень даного поняття від найбільш загальних до одиничних: *підхід* – це:

- *погляд* на щось, ключ, мірка;
- *думка*, погляд, із позиції яких розглядається об'єкт чи подія;
- *напря́м* у науці, в професійній, зокрема дослідницькій, діяльності;
- набір єдино спрямованих за тематикою і/чи змістом *принципів* пізнання, дослідження, конструювання;
- *метод* діяння, який зорієнтований на створення цінностей для задоволення людських потреб, суспільних інтересів;
- *точка відліку*, *засновок* у вивченні чогочого-небудь або у відношенні/ставленні до будь-чого;
- *стратегія* як загальний, орієнтаційний, недеталізований спосіб діяльного досягнення життєвих цілей;
- *сукупність* єдино спрямованих за тематикою і/чи змістом *принципів і методів* пошукування або вчинення, які не виходять за рамки підходу;

- *тактика* професійно здійснюваної діяльності як набір способів і прийомів, що застосовуються для досягнення її мети і вирішення похідних завдань;

- *вчинкова дія* за значенням підійти, підходити до розгляду, вивчення або творення чогось, чого-небудь;

- *поєднання* способів, процедур і прийомів опрацювання будь-чого, а також впливу на кого-небудь;

- *свідома позиція* як ключ чи мірка у розумінні та витлумаченні конкретних завдань діяльності, способів та засобів її реалізації і т. ін.

Ситуація *полісемійного хаосу* довкола коректного вживання терміна «підхід» ускладнюється ще й тим, що вся на у к а – це по суті *своєрідний раціоналістичний підхід*, погляд чи спосіб бачення світу і людини в ньому, що ґрунтується на сукупності атрибутивних ознак дослідницької мислєдїяльності (наявність суб'єкта та об'єкта пізнання і їх безперервної взаємодії, визначення мети і завдань, предмета, гіпотези і методів дослідження, зокрема й застосування експерименту), локальними здобутками якого є отримання нового об'єктивного знання у формі моделей, концепцій, теорій, а інтегральним продуктом – створення різнопредметних онтологічних картин окремих сторін цього світу. В більш конкретному і точному визначенні *науковий підхід* становить особливий спосіб мислення і пізнання об'єктивної реальності та суб'єктивної дійсності, що формується темою, метою, об'єктом, предметом та умовами дослідження, високим рівнем знань і професійної компетентності вченого, складністю та досконалістю науково-дослідної програми.

Натомість *методологічний підхід*, на відміну від наукового, докорінно змінює ракурс розгляду сферної дійсності пізнавальної творчості, адже центрується не на так чи інакше упредметненому об'єкті вивчення, а на формах, методах і засобах самої науково-пошукової мислєдїяльності, де головним є ідеї, принципи, приписи і нормативи як вихідні засновки її ефективного зреалізування, і на винятково важливому плетиві поняттєво-категорійних засобів, що врешті-решт сукупно й визначають продуктивність дослідницької програми, стратегію і тактику її найоптимальнішого процедурно-інструментального виконання.

Загалом у *логіко-семантичному вимірі* висвітлення уявлень про підхід у науці можна говорити лише тоді, коли пояснені та

обґрунтовані його сутнісні відмінності від іншого підходу хоча б в одному із чотирьох епістемологічних просторів: а) у *парадигмальному*, себто за наявності онтологічних картин, схем та описів воб'єктного фрагмента реальності; б) у *синтагмі*, тобто окремішньому задіянні методів і способів доказу, аргументацій, мов опису, пояснення і розуміння; в) у *прагматиці* – визначенні цілей, цінностей, завдань, приписів, можливостей та обмежень як парадигматики, так і синтагматики; г) у *рефлексивному конструюванні* самотнього семантичного простору підходу як погляду і як принципу, що уможливорює чіткість у значеннєво-смысловому вжитку наукової термінології та адекватну проблемно-тематичному контексту дослідження інтерпретаційності змісту і значень використовуваних при цьому поняттєво-категорійних засобів.

Однак усе ж більш зрозумілим і дієвим є *кватерний оптимум канонічних вимог*, що визначені нами свого часу (2013) у рамках нормативної методології при обґрунтуванні *авторського циклічно-вчинкового підходу* (див. [24, т. 2, с. 121-132; 20]). А це означає, що у суто методологічному аспекті про філософський або науковий підхід як повновагому систему того чи того самотнього методологування є підстави вести розмову тільки тоді, коли у взаємодоповненні наявні його такі *методологічні атрибути*:

1) *мінімум обов'язкових принципів*, в ідеалі – чотири або, принаймні, чотири плюс мінус один, котрі у ситуаційному форматі ґносеологічної (теоретичної) буттєвості задають фундамент будь-якого методологічно обґрунтованого, філософського чи наукового, підходу; до прикладу, в авторській теорії інноваційної системи модульно-розвивальної освіти це принципи ментальності, духовності, розвитковості і модульності (див. [6; 18, с. 34-119; 21]), а в особистому витворі методологічної оптики *циклічно-вчинкового підходу* як канонічного способу професійного методологування це принципи учинковості, метасистемності, циклічності, синергійності [20; 25; 26, с. 85-154];

2) *низка закономірностей* розвиткового перебігу мислєвчинково організованого, парадигмально повноцінного *циклу колективної пізнавальної творчості* у сфері науки, що в нашому витлумаченні модельно охоплює і текстово описує ситуаційний (виникнення кризи, революційної ситуації), мотиваційний (роз-

палювання конфлікту уявлень, поглядів, інтересів), учинково-діяльний (визнане панування нової парадигми, узаasadненої більш фундаментальною теорією та розпросторюваної завдяки більш евристичному і потужному підходу-баченню реальності/дійсності) і післядіяльний (множинної рефлексії здобутків, переваг і недоліків чинної парадигми) **періоди в чинку пізнання**, кожен із яких має двофазне функціонування, специфічні психосоціальні, епістемологічні та суто діяльнісні оприявнення; саме цей повний цикл як окремий концептуальний модуль генези наукового пізнання характеризується шістьма *закономірностями*: довершеною послідовністю восьми фаз, оптимальною насиченістю кожної фази відповідним психосоціальним і ціннісно-нормативним змістом, структурно-функціональною цілісністю розитково-вчинкового перебігу дослідницької миследіяльності, відносною автономністю її періодів і фаз, синергійно відкритою і змістовно багатою циклічністю всіх задіяних до парадигмального пізнання/конструювання процесів, їх соціокультурною контекстністю і предметно-дисциплінарним спричиненням (див. детально [20, с. 81-82]);

3) *система похідних* од принципів і закономірностей *норм, еталонів, канонів* будь-якого полі- чи міждисциплінарного, постнекласично зорієнтованого, дослідження, яке уможливило не лише індивідуальну миследіяльність, а й групове чи командне мислевчинення, діалектично поєднує високо досконалі теоретизування і методологування, пізнання і творення, розуміння та інтелектуальне практикування, спонтанність уявлювання і постійно відновлювану рефлексію; уконкретненням підтвердженням зазначеного ціннісно-нормативного комплексу тут є новітні методи, способи, прийоми і процедури наукового пошуку; скажімо, *вступ* цієї праці фіксує щонайменше шість процедур авторського конструювання методологічної оптики як інструменту мислевчинення – раціоналізацію, модуляцію, типологізацію, методологізацію, конфігурування, концептуалізацію, а теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату освітнього закладу О.Є. Фурман (Гуменюк) створені здебільшого на засадах продуктивного використання таких складно вишуканих процедур, як ідеалізація, параметризація, конфігурування, класифікація, структуризація [28-30];

4) *самобутній добір* ґрунтовно відрефлексованих за обсягом, змістом і значенням по-

няттяєво-категорійних засобів як головних інтелегібельних інструментів теоретизування і методологування, абстрагування та узагальнення, застосовуваних у рамках конкретно поіменованого філософського, наукового чи їх синтетичного зняття – *методологічного* – п і д х о д у; так, створюючи вітакультурну методологію як канон філософського мислевчинення та компетентного методологування і, більше того, як найскладнішу форму методології взагалі, а у її серцевинному форматі *циклічно-вчинковий підхід*, нами введено в науковий обіг низку категорійних понять: «професійне методологування», «методологічний модуль», «модульно-розвивальний простір», «мислесхема» (2005), «методософія», «методологіка», «методоінженерія» (2012), «мислевчинення», «організаційно-вчинкова гра» (2017), «методологічний канон», «вчинок методологування», «конкретно-ситуаційна методологія» (2023) та ін.

Вищезазначене дає аргументовані підстави висвітлити спричинювальний вплив окремого типу раціональності на поетапне методологічне обґрунтування *альтернативності/опозиційності* відповідного мережива найбільш відомих наукових підходів, з одного боку, і плетива найбільш усталених філософських підходів – з іншого, у якій світ методології і сфера методологування у їх бінарному взаємопроникненні є надрефлексивно єдиною, найпотужнішою зв'язуючою ланкою, що пояснює як вказані сутнісні відмінності, так і можливості *конструювання суто методологічних підходів* у царинах науки і філософії. Зокрема, методологія-як-теорія і методологування-як-практика, стратегічно роз'єднуючи раціональні і світоглядне знання як тезу й антитезу в розвитку поняттєвої матриці людського мислення, все ж тактично домагається їх з н я т т я (тобто одночасно заперечення, знищення і збереження на якісно новому рівні розвитку) у власній синтезній надрефлексивності у вигляді певного *методологічного підходу*. Саме цю ідею-гіпотезу унаочнено підтверджує новостворена нами методологічна план-карта наукових і філософських підходів (*рис. 5*), що змістовно охоплює широке поле різноякісних поіменувань та узаasadнень. Так, за горизонталлю рамковими умовами є «**наука** та її культурно-історичний розвиток як еволюція типів раціональності – **філософія** як наука і мистецтво вчинкового мудродіяння», за вертикаллю – «**світ методології** в еволюцій-

Рис. 5.

Методологічна план-карта альтернативності наукових і філософських

ДОЛОГІЇ:

Філософська
методологія

к мислєдїяльностї і мислєвчинення

ФІЛОСОФІЯ

як наука і мистецтво вчинкового мудродїяння

ДОЛОГУВАННЯ

Вїтакультурна
методологія

підходів (Автор А.В. Фурман, створено 01.02.2024 р., друкується вперше)

ній розгортці форм, методів, засобів та оптик мислєдїяльностї (МД) і мислєвчинення (МВ) – **сфера методологування** у шестирівневій організації: аналіз, рефлексія, розуміння, мислення, методологічна робота, МД і МВ». Водночас поіменовані кутові утворення: з боку науки зверху це «методологія науки», знизу – «методологія наукового пізнання/дослідження, зі сторони філософії відповідно «філософська методологія» і «вітакультурна методологія». У такий спосіб нами композиційно задана складна рамкова конструкція засадничих категорій сучасного (в найширшому охопленні) інтелектуального дискурсу, що фіксує багатоманіття як наукових підходів (ліва площина рисунка), так і філософських (права) у їх відмінності та альтернативності.

Оскільки детальне висвітлення поняттєво-категорійного наповнення й відтак значеннєво-сміслового уконкретнення внутрішньої частини аналізованого рисунка становить окреме пошукове завдання, що виходить за предметне поле сформульованої мети цього дослідження, то обмежимося методологічним аргументуванням *основних аспектів альтернативності наукового і філософського підходів*.

Перше. У розвиток ідеї Г.П. Щедровицького 1991 року щодо встановлення відмінностей не в науково-предметних уявленнях, а в методологічних підходах [24, т. 4, с. 41-47; 31], є підстави аргументовано розмежувати два найфундаментальніші способи онтологічного бачення та оприявнення світу і людини в ньому – *науковий і філософський* (звісно, не вдаючись до аналізу їх численних дисциплінарних чи парадигмальних розгалужень). Сутнісно мовиться про *раціонально-епістемологічний і світоглядно-софійний способи теоретизування*, котрі на вершинах канонічної повноти і майстерної досконалості співпадають із траєкторіями компетентного методологування. Однак ці обидва, багато в чому полярні за критерієм інакшості, і водночас за всієї позірної ідентичності понятійно-абстрактних матриць теоретизування, усе ж є вповні альтернативними, опозиційними. Так, перший цілком слушно названий «*натуралістичним підходом*», тому що базується на суб'єктно-об'єктній схемі пізнавальної взаємодії, у рамках якої суб'єкт, оперуючи знаннями, що оприявнюються у знаковій формі, відображає все природне або природу в найширшому значенні цього слова, яка скла-

дається з об'єктів, точніше – з «об'єктів споглядання» (К. Маркс), що й стають потім об'єктами спеціального (мисленнєвого, відеального, теоретичного) наукового дослідження; цей підхід чудово опрацьований за останні чотириста років і логічно виправданий й сьогодні у сфері природничих та інженерно-технічних наук. Істотно іншими за ідейним, змістовим і покомпонентним наповненням є *системодїяльнісний і вчинковий підходи*, що виходять не з дихотомії «дослідник як суб'єкт – об'єкт пізнання», а із самих систем діяльності або людського вчинку, котрі, по-перше, неподільно поєднані із мисленням особливого інтеграційного гатунку – *методологічним*, по-друге, розглядають засоби і методи, техніки і технології, процедури та операції, нарешті онтологічні схеми та уявлення, які утворюють функціональну структуру або МД (дослідницької, теоретичної, експериментальної, науково-проектної тощо), або МВ (пізнавальної творчості, мисленнєвого конструювання, мислєрефлексивного діяння чи післядії та ін.), і задають та актуалізують через сутнісні людські сили-здібності основні форми її/його організації і реального втілення у житті.

Друге. Дїяльний та особливо вчинковий підходи методологічно заподїюють альтернативні, порівняно з натуралістичним поглядом на всесвіт, координати і складники суб'єктно-об'єктної взаємодії як пізнавально-раціонального, так і світоглядно-софійного спрямування. Шонайперше йдеться про розвитково-функційні *спроможності/здатності самого дослідника* або як аналітика (науковця), або як мислителя (філософа), або ж як діяча-творця (методолога). Відтепер він: а) володіє домінантним набором мисленнєвих, діяльнісних й учинково-канонічних засобів, із якими вміло вступає у взаємодію з об'єктом (вивчення, пізнання, віднаходження, конструювання, творення); б) застосовує систему персоніфікованих дій-актів (процедур, прийомів, операцій) в опрацьованні й розуміннєвому осягненні цього об'єкта; в) задїює так зване *табло власної свідомості*, на кому вактуальноється низка ідеальних (мисленнєвих) образів, що фіксують набутий досвід його дослідницької роботи-дїяльності; г) об'єктивує та оформляє особисті здобутки у текстах (наукових публікаціях) як у продуктах думання-мовлення, з допомогою яких повідомляє своє авторське знання про об'єкт; д) безперервно послуговується нормами і схемами організації дослід-

ницьких і перетворювальних МД та МВ у формах коректного вжитку концептів, понять, категорій (наукових, філософських, культуротворчих) у багатопредметному оперуванні об'єктом власного пізнання чи творення; е) розширює сферу своєї свідомості завдяки кардинальному ускладненню рефлексивно здійснюваних МД і МВ, коли, проте, утверджує себе через учинення творчих актів як особистість та індивідуальність. Інакше кажучи, *«свідомість натураліста у предметно-теоретичній формі фіксує тільки об'єкт дослідження, зосереджена тільки на ньому, лишень його помічає і бачить – і в цьому, мабуть, найбільша простота і сила натуралістичного підходу, його беззаперечна практична перевага. Тому натуралістично організована свідомість не помічає найскладніших структур мислення і діяльності та тієї обставини, що об'єкт опрацювання включений у живу тканину МД, є її функціональним і морфологічним елементом, а бачить замість найскладніших структур мислєдіяльності тільки два морфологічні фокуси – об'єкт і суб'єкт, котрі воно розрізняє і розділяє, проводить між ними межу, стягує все «мислєдіяльнісне» до них обох, а потім встановлює між ними відношення або зв'язок особливого різновиду – пізнавально-дослідницький» [31, с. 42].*

Третє. Науковий підхід як природничо відповідний метод пізнання у своїй історико-еволюційній розгортці закономірно (передусім зважаючи на його атрибутивні ознаки і гносеологічне призначення) узасаднюється на чотирьох, детально охарактеризованих вище, т и п а х раціональності, що й відображено у лівій стороні верхньої частини *рис. 5*. Натомість будь-який самобутній *філософський підхід*, маючи більш явну й мислєінструментально потужнішу методологічну вагомість й одночасно більш розлогу культуротворчу значущість, у різний спосіб та різними інтелектуальними засобами прагне осягнути та пояснити одвічні проблеми людської ось-буттєвості, починаючи від того, що таке людина, суспільство, мислення, Бог, і завершуючи тим, у чому сенс життя та смисл буття окремого суб'єкта-громадянина, його покликання і призначення у земному, глобалізованому й суто етнонаціональному, світі як особистості, індивідуальності, універсуму. Із цього фундаментального розрізнення підходів логічно джерелить одне узагальнення: *їх дійсне взаємопроникнення*

(але аж ніяк не тотожність!) *діалектично поєднує методологія й більш прагматично – професійне методологування*. Причому, якщо перший – науковий – підхід, тотально раціоналізуючи реальність, зосереджується на об'єкті дослідження, який аналізується з допомогою спеціальних процедур (ідеалізації, абстрагування, формалізації тощо), спрямованих на інтелектуальну роботу з різноманітним матеріалом природи, й шляхом задіяння наявних знань і понять про істинну феноменологію рефлексивного осягнення цього матеріалу, то другий – філософський – підхід становить софійну систему теоретичних поглядів на світ і місце людини в ньому, щонайперше обґрунтування всеможливих способів її буттєвості та різноманітних форм відношення у рамках найголовніших дихотомій «буття – свідомість» і «людина – світ». Окремо зауважимо, що нещодавно запропонована нами *категорійна матриця вітакультурної методології*, серед іншого, висвітлює унікальне призначення, себто *н а д з а в д а н н я*, цього вчинково-канонічного напрямку як еталону майбутньої методології загалом, а саме здійснити надпредметне, постійно відновлюване, власне методологічне рефлексування основних проблем філософії, що у вигляді дихотомій зафіксовані у зовнішньому обвідному контурі матриці: «буття – свідомість», «людина – світ», «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво», «теорія – практика», «свідомість (мислення) – діяльність», «думання – вчинення», «думка – дія». Водночас важливо і те, що ці проблеми методологія реконструює з позицій особливого погляду чи підходу: *із повноти адекватності* свідомо застосовуваних засновків, принципів, правил, понятійних ресурсів і категорійних засобів *тій складності* чи осягнутій першопорядності *проблеми*, котра ставиться та вирішується окремим способом філософування (див. детально [8]).

Четверте. Конкретним втіленням межової альтернативності у життя сучасної інтелектуальної еліти є науково-природничий підхід, з одного боку, та авторський циклічно-вчинковий – з другого, що й відображено в центральній частині *рис. 5*. Так, перший обстоє натуралізм, тому що зосереджує дослідницьку свідомість науковців на невпинному при множенні теоретичних та емпіричних уявлень про традиційні чи новаційні натуральні об'єк-

ти; до прикладу, у психології психіку, почуття, креативність і навіть свідомість та само-свідомість цей підхід невинувато розглядає виключно й лише як природні феномени/явища. Натомість циклічно-вчинковий підхід, унаслідок знання ланцюги абсолютно нового типу зорганізування, містить усі чотири засадничі атрибути повноцінного філософсько-методологічного підходу (оптимум обов'язкових принципів, низку закономірностей розвитку процесу пізнавальної творчості, систему похідних норм, еталонів, канонів методологічної роботи-діяльності та самобутній добір авторських поняттєво-категорійних засобів. – див. *попереду*), а тому формує достеменно інші уявлення про *живодайну дійсність мислевчинення*, котра утворюється як рефлексивно огорнутий свідомісний потік у власній ось-буттєвості *екзистенціювання* з кількох джерел: а) світу методології, б) сфери компетентного методологування, в) модульно-розвивального оргпростору їх актуального ситуаційного взаємодоповнення і г) із трансцендентного засвіту сферного життєздійснення різних форм, поясів, нашарувань і функціоналів свідомості, що незбагнено розширюють горизонти світогляду і збагачують сутнісні сили людини, котра обрала шлях натхненного самотворення, орієнтуючись на канони істинності, правдивості, доцільності, краси (див. [12; 16-17; 22-23]).

П'яте. У кожного більш-менш усталеного підходу – чи то наукового, чи то філософського – є два шляхи історичного розвитку: *нисхідний*, коли має місце згортання підходу в п р е д- м е т пізнання/освоєння (прикладними тут є екологія, кібернетика, соціоінженерія, аксіопсихологія та ін.), або *висхідний*, коли підхід розгортається в окрему, самобутню за пояснювальним потенціалом і фундаментальну за обсягом упрозорення до цього непізнаної дійсності, м е т а т е о р і ю (скажімо, загальні теорії систем, діяльності, управління, соціосистем, а також метаматематика, метабіологія, металогіка, метатеорія свідомості). У будь-якому разі – або в ситуації переродження підходу в предметне поле певної наукової дисципліни, або за умов його перетворення у самодостатню метатеорію – він (звісно, при вмілому, адекватному та коректному застосуванні) виконує важливі *методологічні функції*, пропонуючи форми, методи, засоби та інструменти здійснення ефективних МД і МВ.

ВИСНОВКИ

1. Метафоричний термін «*методологічна оптика*» у пропонованій нами сферній системі професійного методологування в останні роки набув не лише статусу значущого *категорійного поняття*, а й став застосовуватися як важливий *інструмент рефлексивного мислевчинення* у методологічній роботі дослідника на різних типологічних щаблях наукової раціональності. Цього результату вдалося досягнути завдяки успішному зреалізуванню низки процедур (раціоналізації, модуляції, типологізації, методологізації, конфігурування, концептуалізації), що водночас спричинило кардинальне розширення проблемного поля пошукового конструювання інтелігібельної дійсності, вимагаючи відповіді на кілька нез'ясованих питань: а) чому існує невідповідність між кількістю наукових революцій і чисельністю типів наукової раціональності?, б) який має бути оптимум атрибутів кожного із чотирьох аргументованих нами типів раціональності?, в) як саме ускладнюватиметься епістемологічна картина таких засадничих параметрів будь-якого дослідження, як його тема, мета, об'єкт і предмет, залежно від еволюційного оновлення типів раціональності?, г) чи допоможе параметрично деталізоване обґрунтування чотирьох типів раціональності прояснити ситуацію зі зразком розв'язання проблеми методологічного значення альтернативності наукового і філософського підходів як найфундаментальніших способів отримання або раціонального знання, або софійного, світоглядного.

2. **Метою** чинного дослідження є створення та логіко-змістове доведення більш деталізованих і збагачених за атрибутивними ознаками версій чотирьох основних типів наукової раціональності – класичної, посткласичної, не-класичної і постнекласичної, **об'єктом** – самі ці типи в еволюції науки та у їх синхронній культурно-історичній залежності від змісту і наслідків чотирьох загальновизнаних наукових революцій, **предметом** – методологічні оптики вказаних типологічних інваріантів раціональності у їх чотириетапному еволюційному синтезі та метасистемному взаємодоповненні. Для ґрунтовно продуманого опрацювання об'єктно-предметного поля даного дослідження використана авторська – надскладна, хоча й вельми евристична, поліінструментальна, але

винятково продуктивна – **метаметодологічна оптика**, що охоплює циклічно довершене мислевчинення, здійснюване на матеріалі наявних методологічних теорій, систем, концепцій, моделей і спрямоване на творення більш дієвих та досконалих методів, засобів та інструментів методологічних розуміння, мислення, діяльності, рефлексії. Різнобічно доведено, що компетентне задіяння такого рівня інтегрального свідомісного механізму укомплектування інтелектоємних лінз-модулів, що облаштовані за квінтетною логічною схемою діалектичного співвідношення категорій «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне» й уможливають творення окремого часопростору метаметодологування із його відповідними п'ятірними координатами: вітакультурна методологія – сфера професійного методологування – циклічно-вчинковий підхід – схема-модель мислевчинення – мислє-схема та її організованості.

3. Друга (оновлена) версія *методологічної оптики класичного типу раціональності* містить дванадцять атрибутивних ознак і більш деталізоване їх узмістовлення (принаймні порівняно із першою авторською версією 2022 року): простий об'єкт дослідження, дослідник як відсторонений від об'єкта суб'єкт наукового мислення, звужений фокус рефлексії над об'єктом вивчення, простір і час як віддалені ідеалізації-абстракції, розум у його позаісторичному існуванні, об'єктивне раціональне знання як ідеал пізнання, мета становить істинне відображення певного фрагмента реальності, єдино правильний об'єктивний метод пізнання, методологія позитивізму, в якій теоретичні уявлення підтверджені емпіричним дослідженням, організація кумулятивно здобутого раціонального знання у форматі теорії як головного продукту наукового пошуку, механістична картина світу, де взірцем є класична механіка, світ уявляється обширом самотніх природних явищ, що осягаються теоретичним мисленням як наукові факти. Показово, що постання наукового методу/підходу в історії людства пов'язано, з одного боку, із новим способом формування ідеальних об'єктів та їх зв'язків, що теоретично моделюють практику людського повсякдення, з другого – із формуванням особливої культури раціонального мислення, ще з іншого боку, із синергійним накладанням еволюційної і революційної траєкторії розвитку самої науки у взаємодоповненні теоретичного та емпіричного знання.

4. Революційна траєкторія історичного розвитку науки пов'язана із раптовими кардинальними проривами новаційного характеру, що докорінно змінювали логіко-змістове наповнення дослідницької діяльності як професійної, самотньої, інституціоналізованої, що поіменовуються терміном «наукові революції». У драматичних історико-суспільних реаліях далеко непрямої й у край суперечливого розвитку науки революції і війни у її нерівномірному еволюційному поступі пов'язані не тільки зі зміною провідних теорій, методів і засобів пізнавально-пошукової роботи, а й фундаментальніше – зі зміною парадигм, науково-дослідних програм, методологічних й особливо метаметодологічних оптик (до прикладу, нещодавно розроблена нами *методологія парадигмальних досліджень* становить вельми перспективний напрям наукового пізнання/конструювання, у рамках якого, завдяки дотриманню низки засадничих постулатів, обґрунтована генеза метапарадигм психологічного знання в епістемологічних спроможностях філософування і запропонована багаторівнева типологія парадигмально-дослідницьких методологій у сфері психології). У цьому контексті здійсненого рефлексивного аналізу доведено, що наслідками кожної із чотирьох наукових революцій, починаючи із XVII століття, стало утвердження істотно оновленого типу раціональності – від класичної до посткласичної і потім до не-класичної й аж до постнекласичної, спричинивши в кожному разі зміни ідеалів і норм, методів і засобів, методологічних оптик і наукових картин світу.

5. Уперше аргументовано, що акумуляційним підсумком Другої наукової революції (приблизно із середини XIX століття) стало виникнення оновленого типу раціональності, що поіменований нами як «посткласичний». Вочевидь це зумовлено як етимологією префіксу «пост-», що у складних словах засвідчує що-небудь означеннями «після», «пізніше» і вказує на «наступність» у розвитку чи зміні, так і тим неспростовним фактом, що цей тип за більшістю атрибутивних ознак вже не належить до класичного й одночасно ще сутнісно не становить некласичну науку. На підтвердження авторської позиції обґрунтовано *чотирнадцять атрибутів методологічної оптики посткласичного типу раціональності*: об'єкт дослідження є умовно (теоретично) ізольована складна система природного походження, дослідник діє як відсторонений від об'єкта

суб'єкт теоретизування та експериментування, він має розширений фокус рефлексії довкола структурно-функціональної побудови об'єкта-системи, час і простір залишаються відстороненими гносеологічними ідеалізаціями, набуває розвою тенденція до пізнання нових об'єктів та упредметнень, людський розум має дотично історичне зорієнтування й зосереджується в науковому мисленні, яке оперує абстракціями та ідеалізаціями, ідеалом посткласичного мислення є створення істинної наукової картини світу, його мета – добування об'єктивного раціонального знання про світ, пізнання, техніку, метод пізнання є цілковито науковий у сенсі його мисленнєвої адекватності природі об'єкта вивчення, методологія типово усистемненого дослідження, здійснюваного з позицій позитивізму як канону природничої науки, теорія утверджується як найбільш системно структурована єдність раціонального знання у відображенні природничих/технічних об'єктно-предметних утворень, системний підхід постає як протометодологічна позиція розгляду об'єктів осмислення і водночас як важлива дослідницька протостратегія пізнавального пошуку, природничо-наукова картина світу як системотвірний продукт інституціоналізованої (професійної) дослідницької діяльності, світ являє собою надскладну систему природничих та інженерно-технічних процесів і явищ.

6. Друга версія *методологічної оптики некласичного типу раціональності*, що постає на хвилі Третьої наукової революції, є більш деталізованою порівняно з першою як за кількістю параметрів (відтепер їх не десять, а шістнадцять), так і за їх змістовим наповненням. Окрім того, доведено, що істотно ускладнюються самі атрибутивні ознаки-характеристики некласичної розсудливості: а) об'єктом вивчення від цієї пори обираються складно зрозумілі, часто заплутані і проблемні, саморегульовані й багатоупредметнені системи; б) дослідник реалізується не лише як повноцінний суб'єкт пізнання, а й як конструктор мисленнєвих моделей; в) має місце безперервна взаємодія наснаженого на відкриття суб'єкта і складного об'єкта у єдиному пізнавальному світі; г) простір розуміється як вселенське вмістилище об'єктів (реалій, речей, предметів, подій) із різними системами координат їх існування; г) час усвідомлюється однією з означальних координат простору та атрибутивною характеристикою світу у його інваріантних наукових витлумаченнях; д) людський розум має в екзистенції наукового мислення істо-

ричний характер, хоча й тяжіє до позитивізму; е) на рубежі XIX – XX століть відбувається епістемологічний поворот у розвитку науки, коли починають вивчатися не природні, а штучно створені, мисленнєво сконструйовані об'єкти; є) ідеали і норми професійної наукової діяльності зорієнтовані на канони безперервної взаємодії дослідника зі складним саморегульованим об'єктом вивчення/конструювання, вибору оптимальних методів і засобів, процедур та інтерпретаційних мислесхем його різноаспектного опрацювання; ж) діяльна природа наукового пізнання/мислення приймається за еталон найбільш ефективного здійснення індивідуальної та колективної праці у сфері науки; з) її мета – раціональне епістемологічне обґрунтування програми розвиткового функціонування кожного об'єкта мисленнєвого творення як складної системи-конструкції у її цілісності і наступності саморегульовальних команд; и) вибір методів і засобів дослідження зумовлений низкою чинників, передусім складністю об'єкта вивчення, наявними поняттєво-категорійними ресурсами і системою предметних знань окремої науки та прийнятою до зрелізування методологією пізнання; і) діяльний, системодіяльний і системомислєдіяльний підходи у їх окремих наборах принципів, закономірностей, засобів, процесів і нормативів мислєдіяння становлять світ методології некласичної науки; ї) теорія, залишаючись основною інкубаційною формою нового раціонального знання, починає конкурувати з такими епістемологічними організаціями, як парадигма і дослідницька програма, і все більше набуває вагомості теоретичної системи; й) діяльний і системодіяльний підходи – це своєрідна візитівка некласичної науки і водночас канонічні інваріанти методологування, здійснювані у її форматі; к) створюється єдина, багатопредметна та синтетична, наукова картина світу, що характеризується відносністю, дискретністю, вірогідністю і взаємодоповнюваністю різноякісного раціонального знання; л) поле рефлексії тут гранично розширене і посилене в аспектах теоретичного самоусвідомлення, актуалізації рефлексивної здатності дослідника і його мислєрефлексивного екзистенціювання.

7. Напружена революційна ситуація у розвитку світової науки як глобальної сфери духовного практикування людства, що виникла особливо відчутно на рубежі XX – XXI століть, спричинила рішучий поворот від некласичної науки до постнекласичної, що знайшло пере-

конливе відображення в істотній модернізації ідеалів, канонів і норм оновленого типу раціональності. Такий вирішальний *методологічний зсув* дав змогу здобувати раціогуманістичне знання нового надрефлексивного рівня повноти й епістемологічної метатеоретичної довершеності, що унаочнено підтверджує друга версія *методологічної оптики цього новітнього типу раціональності*, яка вперше охоплює вісімнадцять атрибутивних ознак: 1) *об'єктом вивчення* є надскладний, саморозвитковий, синергійний, метасистемний чи багатомодульний, здебільшого функціонально невірноважений, динамічно рекурсивний, комплекс/каскад природничого, інженерно-технічного, соціокультурного чи психодуховного характеру; 2) *особистість дослідника*, його мислєдіяльність і постійно відповідальна самісна рефлексивність задіяні у сам процес конструювання надскладного об'єкта як його саморозвитковий і фактично ключовий суб'єктивний чинник-складник, що й уможливорює добування достовірного раціогуманістичного знання; 3) *обмін надскладної відкритої метасистеми із зовнішнім світом* відбувається у чотирьох вимірах або пластах буттєвості: із речовиною, матерією, енергією, інформацією та їх вторинним синтетичним формовивагом – знаннями; 4) *простір і час* отримують множинні раціозмістові аспекти категорійного осягнення і теоретичного обґрунтування, що фіксують ті чи інші порушення постулатів принципу когерентності (взаємозв'язності); 5) *повсякчас існує спектр можливих сценаріїв розвитку об'єктної*, завжди і природної і штучної воднораз, *метасистеми* у різних точках біфуркації, на етапах суттєвих переходів, після накопичення якісних депланаций, при зміні координат чи векторів її розвитку функціонування; 6) *ідеали і норми постнекласичної науки* зосереджені навколо пізнання/конструювання/творення всеможливих дійсностей, утверджуючи у поняттєво-категорійній організованості свідомості та світогляду дослідника такі методологічні настановлення, як міждисциплінарність, історичність, еволюційність, антропологічність, апроксимаційність, аксіологічність, гуманність та етичність; 7) *мета такого типораціонального рівня здійснення наукової творчості* полягає в отриманні багатооб'єктної знаннєвої картини у єдності порядку і хаосу, буття і свідомості, діяльності і мислення, вчинення і думання, а також у взаємодоповненні пояснювального потенціалу різних наук та у первинній ваго-

мості ціннісно-цільових приписів і соціокультурних імперативів; 8) *атрибутивними ознаками* вказаної раціональності (на прикладі синергетики) є неподільність хаосу і порядку як двох сторін цілісності світу та наукового знання про нього; закономірності розвитку об'єктів матеріальної реальності і духовної дійсності характеризуються спільністю; всьому людському (процесному, подієвому тощо) у розвитковій буттєвості засадниче притаманні спонтанність, нелінійність, безструктурність і незворотність; діяльнісний і вчинковий способи екзистенціювання невідворотно перемешовані випадковістю й необхідністю, несподіваністю і потрібністю, неочікуваністю і нужденністю; 9) актуалізована постнекласична думка повно задіює власні ресурси для *творення все нових і нових об'єктів і навіть світів* (математики, фінансів, методології та ін.), домагаючись синтезу раціональних знань двома процедурними каналами – їх усистемнення (рівень міжпредметних онтологій) і конфігурування (збагачення єдиної постнекласичної картини світу); 10) уперше від початку ХХІ століття зароджується й набуває поки що локального розвою *методологічна реконструкція історичного розвитку науки* як окремої мислєрефлексивної діяльності, суть якої полягає в переосмисленні вагомості як напрацьованих форм, методів, засобів та інструментів дослідницької праці, так і ново існуючих парадигм, наукових програм і проєктів, міждисциплінарних матриць; 11) *сфера сучасної науки* все більше постає як *вмістилище раціонального мислення і складова культури* із конгломератом різних типів раціональності, у якому постнекласичний усе більше вирізняється мультидисциплінарністю, поліпарадигмальністю, надрефлексивністю, тріангуляційністю, мислєсхематичністю; 12) в останні десятиліття виникає *постнекласична епістемологія* як новітнє вчення-дискурс про раціогуманістичне знання і про його побудову, структуру, еволюцію, функціонування, що уможливорює нові форми та організованості його мегадисциплінарного синтезу; 13) водночас відбувається *зародження методології постнекласичної науки*, що вперше евристично інтегрує різні способи світосприйняття, мислєвчинення і рефлексування, передусім західного і східного, раціонального і художньо-мистецького, природничо-технічного і соціально-гуманітарного; 14) *світ є глобальний живий організм* (споріднені фундаментальні концепти «біосфера», «еко-система»), з яким й у якому не можна вільно

експериментувати чи бездумно експлуатувати, адже він являє собою найвищу буттєву цінність людства; 15) на канонічне втілення в глобальне інтелектуальне життя методологічної оптики постнекласичного типу раціональності сьогодні претендують такі інваріантні підходи, як *віта-культурний, циклічно-вчинковий і синергійний*; 16) винятково важливий атрибут постнекласики – *всеможливі поля рефлексії*, що дають змогу дослідникові усвідомити й урешті-решт розшифрувати повну картину методологічних засобів найпродуктивнішого думання, діяння і мислевчинення під час конструювання та освоєння надскладних саморозвиткових об'єктів-комплексів; 17) *оглядове поле рефлексії*, реалізуючи вимоги принципу всеохватної над-рефлексивності, найкраще вактуальнюється ресурсами і можливостями *методологічної рефлексії*, яка передбачає вихід у рефлексивну позицію, опрацювання множинних рефлексивних уявлень, рефлексивне поглинання попередніх дослідницьких діяльностей, двопозиційне рефлексування живої мислекомунікації, скоєння внутрішнього вчинку метаметодологування і добування новітнього раціогуманітарного знання; 18) отримання ємного гносеологічного підсумку – *постнекласичної наукової картини світу*, що синтезує численні предметні онтології різних галузей раціонального знання на людиноцентричних і відкрито саморозвиткових засадах.

8. *Методологічна схема* оптимального нормативного наповнення будь-якого повноцінного наукового дослідження на проєктному етапі його здійснення охоплює п'ятнадцять параметрів: актуальність теми, наукова проблема, стан розробки теми, мета, завдання, об'єкт, предмет, головна концептуальна ідея або авторська концепція, гіпотеза, теоретична основа, методологічна оптика, методи, організація та наукова новизна дослідження і практичне значення одержаних результатів. При цьому дана *схема*: а) базово належить до царини нормативної методології, хоча за умови її суб'єктивного втілення у життя переходить у компетентнісне поле/володіння декриптивної методології, тобто стадійно і процесно реалізує розвиткове екзистенціювання дослідницької миследіяльності; б) розводить за різноякісним епістемологічним змістом і відмінними функціями такі параметри, як «теоретична основа дослідження» і «методологічна оптика дослідження»; в) підкреслює самобутню важливість і необхідність чомусь

майже завжди «незручних» для науковців знаннєвих організованостей (епістемологічних формоутворень), що поіменовані термінами «наукова проблема», «концептуальна ідея», «гіпотеза дослідження»; г) дає аргументовані кватерні ознаки розмежувати базові методологічні параметри на дві групи – головні (тема, мета, об'єкт, предмет дослідження) й усі решта, похідні від них; причому вагомість засадничих значень-характеристик будь-якого повноцінного наукового пошуку спричинена не стільки їх теоретичним навантаженням, скільки методологічним призначенням – виконувати роль способів і засобів конкретного здійснюваного пошукування; тому неспростовно й те, що саме ці ключові параметри у різнозмістовому взаємодоповненні становлять основоположні рамкові умови майбутнього дослідження й урешті-решт його ефективність і продуктивність.

9. Уперше у сфері методології науки авторськи обґрунтовано деталізовані епістемологічні зміни нормативно-канонічного наповнення теми, мети, об'єкта і предмета досконалого дослідження за різних типів раціональності. Водночас у кожному із його чотирьох параметричних ознак-вимірів визначено *тенденцію розвиткової модифікації* їх поняттєво-змістового наповнення від класичної науки й аж до постнекласичної. Так, **тема** має чітке еволюційне спрямування до ускладнення від двох перших (до слова, і на сьогодні установлених) типів розсудливості до двох наступних, відносно новаційних: *класична наука* послуговується *назвами* конкретних інтелектуальних досягнень, що сфокусовані на певний науковий проблемі довкола простого, ізольованого об'єкта вивчення; *посткласична* – додає системності та структурності проблемно-дослідницькій роботі у пізнанні дещо складніших природних об'єктів і в розробці технічних механізмів, вимагаючи емпіричного підтвердження отриманих результатів, що логічно позначається на їх *назві*; *некласична* – виходить на більш чітке проблемне *найменування* наукових праць, що не просто відображають назву дослідної роботи, а текстово фіксують квінтесенційний результат мисленнєвого конструювання складного саморегульованого об'єкта; *постнекласична* – ґрунтується на якісно вищого гатунку мислерефлексивній роботі із надскладним саморозвитковим об'єктом, тому йдеться про *називання* в кожному окремому випадку повноцінного наукового тво-

ру в його ємному формулюванні найновішими поняттєво-категорійними засобами висвітлення непрявлених об'єктів комплексної проблемної ситуації довкола такого об'єкта із задіянням ресурсів мультидисциплінарного чи поліпарадигмального дослідження і в контексті збагачення культури. Аргументовано, що свідоцтвами або унаочненими маркерами *чотири-сходинкової еволюції тематизмів* є спочатку термінологія рафінованого наукового мислення і механістичної картини світу, потім – системного теоретичного мислення і природничо-наукового розуміння навколишньої реальності, далі – діяльнісного, системодіяльнісного або системомиследіяльнісного погляду на світ і людину, нарешті – надрефлексивного, сутнісно методологічного, мислення із задіянням його новітніх інтелектуальних, епістемологічних і метаоптичних ресурсів.

10. Переконаливо продемонстровано, що еволюційна зміна типів наукової раціональності однозначно впливає на епістемологічне наповнення і логіко-значеннєву мозаїку м е т и дослідження як чітко усвідомленого передбачення результату так чи інакше названого пізнавального пошуку, що є своєрідним дороговказом на шляху до омріяного нового раціонального знання, яке водночас указує на імовірний спосіб розв'язання актуальної наукової проблеми й у такий спосіб на розкриття змісту мисленнєвими ресурсами дослідника піднятої теми. Зокрема, *класична наука* вбачає у меті бажаний кінцевий пункт пізнавального пошуку як передбачений факт отримання єдино істинного, об'єктивного відзеркалення фрагмента природної реальності у формі окремого раціонального знання; *посткласична* – досягнення результату тематичної дослідницької роботи із системними природничими і технічними об'єктами у вигляді раціонального знання із можливістю його емпіричної перевірки на істинність і практичного впровадження в життя; *некласична* – чітко відрефлексований сукупний кінцевий ефект виконання наукової програми, що становить цілісність здобутого нового, діяльнісно відкритого, відносного стосовно предметної істинності, холістично промисленого, раціонального знання про самоорганізаційні спроможності складного об'єкта вивчення; *постнекласична* – множинно відрефлексоване й логічно аргументоване, композиційно чи багатомодульно організоване уявлення-знання, що формується довкола

майбутнього кінцевого результату – інтелектуального продукту наукової творчості, а саме мисленнєвого конструювання надскладного саморозвиткового об'єкта як витвору людського розуму, духу та вольової екзистенції.

11. О б'є к т дослідження є тим *основоположним методологічним параметром*, що найбільшою мірою підлягає еволюційній і, як підсумок, епістемологічній зміні на різних етапах історичного розвитку людської раціональності й науки в цілому, що унаочнено підтверджують вищенаведені методологічні оптики головних типів розсудливості (див. *рис. 1-4*) та змістовно конкретизує їх наповнення відповідна таблиця (*табл. 3*). Так, *класична наука* вивчає ізольований від дослідника і часопростору *локалізований об'єкт* як просту чи навмисне спрощену, емпірично очевидну й природно так чи інакше проявлену систему; *посткласична* – теоретично та емпірично більш складні, здебільшого природничі й технічні, об'єкти як системи, що мають певну структуру і виконують окремі функції, залишаючись умовно ізольованими та створюваними ресурсами наукового мислення індуктивним або дедуктивним способом; *некласична* – не світ явищ (природних, технічних, соціальних), а теоретично сконструйовані об'єкти як складні, багатопараметричні, саморегуляційні моделі-системи, що отримують численні упредметнення у процесі діяльнісного їх зреалізування як штучних, вигаданих, технічно відтворюваних феноменів; *постнекласична* – винятково надскладні, так звані людиновимірні, об'єкти як саморозвиткові (синергійні, рекурсивні, самокеровані, психодуховні тощо) системи, що містять модульні блоки, здійснюють різні обміни із середовищем і світом як живим організмом, здатні до різноманітних сценаріїв власного розвитку і до імовірної безлічі упредметнень, тому вимагають хитромудрих й не менш складних, полірефлексивно здійснюваних, оптик, й найголовніше – повновагомо задіюють особистість дослідника у цей заплутаний об'єкт.

12. П р е д м е т дослідження як один із чотирьох засадничих параметрів будь-якого, навіть щонайпростішого за завданням, наукового проєкту і водночас, метафоричною мовою, як серце тематично визначеної дослідницької роботи і як гаряча зона інтенсивного думання-теоретизування *разюче яскраво еволюціонує щаблями істотного ускладнення* від класичної науки до постнекласичної, збагачуючись і

деталізуючись змістовно залежно від ступеня розвідуваності об'єкта. Уперше в авторському визначенні ці шаблі зростаючого утруднення отримали, по-перше, адекватне аргументоване поіменування, по-друге, опрацювання для цього сукупності новітніх поняттєво-категорійних засобів і, по-третє, відрефлексування сутнісного та феноменального змісту кожного із чотирьох еволюційних інваріантів раціонального упередження. Зокрема, *класичний раціональності* притаманна *монопредметність*, що здебільшого тотожна простому об'єкту вивчення, задіює наявні наукові знання в окремий дослідницький процес і збагачує механістичну картину світу через процедуру заміщення реального ідеальним; *посткласичний – предметна структура*, що становить ядерний продукт системно здійснюваного наукового мислення над більш складними об'єктами природи, техніки, соціуму, послугується абстракціями та ідеалізаціями, епістемно об'єктивується у формі концепцій, теорій, парадигм й поповнює природничо-наукову картину світу; *некласичний – предметна схема*, що являє собою *мислесхему* особливого типу – як теоретичну конструкцію та інструмент мислення, що відображає властивості вельми складного об'єкта вивчення у вигляді ідеальної моделі імовірної реальності, що віддзеркалює сегмент окремої науково-предметної онтології/картини світу із своєрідною мовою опису, відносними знаннями, методами і засобами пошукування; *постнекласичний раціональності* характерне *предметне* поле творення безмежно надскладних (саморозвиткових, людиновимірних, психосоціовітальних тощо) об'єктів, у лоно яких суб'єктно та особистісно входить сам дослідник як вирішальний розвитковий чинник мислерефлексивної роботи не тільки з такими неозоро важкими для розуміння об'єктами, а й у них, у їх самоплинній сферній дійсності, що й уможливорює, як це не парадоксально, отримання довершено раціогуманістичного, вітакультурного знання якісно нової епістемологічної досконалості та холистичності.

13. Уперше детально відрефлексована ситуація *полісемійного хаосу* довкола повсюдного вживання поняття-терміна «п і д х і д», що ускладнюється ще й тим, що наука сутнісно становить своєрідний *раціопізнавальний підхід* або спосіб бачення світу та людини в ньому, що характеризується низкою атрибутивних ознак (безперервною взаємодією суб'єкта й

об'єкта пізнання, об'єктно-предметним форматом здійснення пошуку, послуговування методами і процедурами ідеалізації та абстрагування, цілковитою штучністю експериментальних умов та ін.), має на меті отримання нового об'єктивного знання та його зінтегрування у різнопредметних онтологічних картинах природної, технічної, соціальної чи гуманітарної реальності. Натомість *філософський підхід*, незважаючи на його багатоваріантне мислеінтелектуальне втілення, об'єднаний однією, винятково універсальною й змістово витонченою, формою роздумувального пізнання – осмисленням та вирішенням світоглядних проблем людського буття і сенсо-сміслових питань особистого життя у форматі різнообсягового узмістовлення співвідношення категорій «буття – свідомість», «світ – людина», «матеріальне – духовне» і т. ін. Водночас набування науковим чи філософським підходом *статусу методологічного* докорінно змінює ракурс розгляду сферної дійсності пізнавальної творчості, адже центрується не на упередженому об'єкті вивчення або на певній світоглядній проблемі, а на формах, методах і засобах пошукової мислєдіяльності, де головним є ідеї, принципи, приписи та нормативи її ефективного здійснення, і на винятково важливому для інструментального забезпечення раціонального чи розмірковувального мислєвчинення плетиві окремих понятьтєво-категорійних засобів. Як слідує із *рис. 5*, тільки у надрефлексивному взаємопроникненні світу методології і сфери методологування вищезазначені, багато в чому полярні, підходи набувають цілісності, довершеності, самотутності. Доведено, що згідно з принципами і закономірностями авторського *циклічно-вчинкового підходу* є підстави опрацьовувати і використовувати філософський або науковий підхід як повноцінну систему (у т. ч. й епістемологічно об'єктивовану) лише тоді, коли у взаємодоповненні наявні його такі *методологічні атрибути*: а) оптимальний мінімум (чотири плюс мінус один) обов'язкових засадничих принципів; б) низка закономірностей розвиткового перебігу мислєвчинково організованого, парадигмально довершеного циклу колективної та індивідуальної інтелектуальної творчості; в) система похідних од принципів і закономірностей норм, еталонів, канонів будь-якого полі- чи міждисциплінарного дослідження; г) самотутній добір ґрунтовно про-рефлексованих за обсягом, змістом і значенням

поняттєво-категорійних засобів як інструментів теоретизування, розмірковування, методологування.

14. Найголовніше, що прояснено у результаті цього комплексного дослідження, полягає у спричинювальному впливі окремого типу раціональності на поетапне методологічне обґрунтування альтернативності/опозиційності відповідного мережива найбільш відомих наукових підходів, з одного боку, і плетива найбільш усталених філософських підходів – з іншого, що підтверджує *новостворена методологічна план-карта*, аргументуючи инакшість названих підходів у широкому діапазоні різноякісних поіменувань, узаasadнень, атрибутів, мислесхем. Виокремлено та охарактеризовано п'ять основних аспектів зазначеної альтернативності: 1) науковий і філософський підходи становлять два найфундаментальніші способи онтологічного бачення світу людини – натуралістичний і системомиследіальнісний/мислевчинковий погляди-напрями, що канонічно реалізують або раціоепістемологічний щабель теоретизування, або світоглядно-софійний ступінь розумування; 2) діяльнісний і вчинковий підходи у їх збагачених інваріантах опонують усеможливим натуралістично-предметним поглядам, тому що задають докорінно інші координати і складники суб'єктно-об'єктної взаємодії як пізнавально-раціонального, так і світоглядно-софійного спрямування, й далі – їх зняття-синтезу – надрефлексивної роботи з ними і над ними, коли дослідник свідомо діє або як аналітик (науковець), або як мислитель (філософ), або як особистість-творець (методолог); 3) будь-який виважений науковий підхід узаasadнюється на методологічних оптиках чотирьох детально описаних вище типах раціональності, тоді як філософськи зрілий – на методологемах того чи іншого осягнення одвічних проблем людської осьбуттєвості, починаючи від того, що таке людина, суспільство, мислення, Бог, і завершуючи тим, у чому смисл буття і сенс життя; водночас постання *вітакультурної методології* вперше ставить питання про полірефлексивну реконструкцію основних проблем філософії з позиції особливого – *метаметодологічного* – погляду чи підходу; 4) граничним утіленням альтернативності в сучасному інтелектуальному дискурсі є природничо-науковий підхід, з одного боку, і циклічно-вчинковий – з другого: перший накопичує теоретичні та емпіричні уявлення про природні феномени, тоді як другий, утримуючи всі чотири ключо-

вих атрибути повноцінного філософсько-методологічного підходу, формує достеменно інші понятійні схеми та уявлення про живодайну дійсність мислевчинення, котра утворюється як рефлексивно огорнутий свідомісний потік у власній ось-буттєвості екзистенціювання із кількох авторськи опрацьованих інноваційних джерел; 5) кожний із трьох генеральних підходів – науковий, філософський, методологічний – імовірно завжди має один із двох шляхів актуального історичного розвитку: *нисхідний*, коли відбувається його згортання чи переродження у дисциплінарний предмет пізнання/освоєння, або *висхідний*, коли він розгортається в окрему, фундаментальну і самобутню *метатеорію*, виконуючи при цьому важливі методологічні функції у засобово-інструментальному забезпеченні ефективних мислення, діяльності і мислевчинення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бердяєв М.О. Особистість як творчий акт. *Психологія і суспільство*. 2024. №1. С. 16-48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.016>
2. Гусельцева М. С. Методологічна оптика як інструмент пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 39-55. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.039>
3. Липка А.О. Оптимізація становлення професійної відповідальності психолога. *Психологія і суспільство*. 2024. №2. С. 201-211. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.201>
4. Фурман А.В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 7-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007>
5. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива. *Психологія і суспільство*. 2013. №4. С. 18-36.
6. Фурман А.В. (гол. ред.). Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація. *Психологія і суспільство: спецвипуск*. 2002. №3-4. 292 с.
7. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
8. Фурман А.В. Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 6-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006>
9. Фурман А.В. Категорійна матриця теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2020. №2. С. 13-51. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.013>
10. Фурман А.В. Категорійний профіль наукової школи. *Психологія і суспільство*. 2014. №2. С. 23-39.
11. Фурман А.В., Липка А.О. Психологічна структура відповідальності особистості: програма, психодіагностика, експеримент. *Психологія і суспільство*. 2025. №1. С. 91-146. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.091>
12. Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 13-

50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>

13. Фурман А.В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 6-48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2022.02.006>

14. Фурман А.В. Методологічна реконструкція системомислєдїяльнїсного пїдходу до розумїння свїдомостї. *Психологія і суспільство*. 2021. №1. С. 5-35. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.005>

15. Фурман А.В. Методологія парадигмальних дослїдженнь у соціальній психології: монографія. Київ: Ін-т соц. і політ. психології НАПН України; Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 100 с.

16. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдїяльностї – схема професійного методологування. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 40-69.

17. Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*. 2017. №1. С. 34-49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.034>

18. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, заперечення: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1997. 340 с.

19. Фурман А.В. Оази психоаналітичного дискурсу в Україні та особистість Зигмунда Фрейда. *Психологія і суспільство*. 2024. №1. С. 110-130. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.110>

20. Фурман А. В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії. *Психологія і суспільство*. 2013. №3. 72-85.

21. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-е наук. вид. Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

22. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 16-38. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.016>

23. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. №2. С. 47-60.

24. Фурман А.В. (упоряд., відп. ред., перекл.). Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т.1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. 2021. Т. 4. 400 с. Т. 5. (додатковий). 605 с.

25. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К. та ін. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2019. 980 с.

26. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К. та ін. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.

27. Фурман О.Є. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. №1. С. 65-91.

28. Фурман (Гуменюк) О.Є. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. №1. С. 47-81.

29. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.

30. Фурман О.Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2015. 37 с.

31. Щедровицький Г.П. Методологічне значення опозиції натуралістичного і системодїяльнїсного пїдходів. *Психологія і суспільство*. 2013. №1. С. 40-47.

REFERENCES

1. Berdiayev, M.O. (2024). Osobystist' yak tvorchyi akt [Personality as a creative act]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 16-48 [in Ukrainian].

2. Huseltseva M.S. (2017). Metodolohichna optyka yak instrument piznannya [Methodological optics as a tool of cognition]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 39-55 [in Ukrainian].

3. Lypka, A. (2024). Optymizatsiya stanovlenya profesynoyi vidpovidal'nosti psykhologiv [Optimization of psychologists' professional responsibility formation]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 201-211 [in Ukrainian].

4. Furman, A.V. (2022). Arhitektonika teoriiy diyal'nosti: reflexivno-vchunkoviyyi scenariy metametodolohuvannya [Architectonics of activity theory: reflexive-deed scenario of metamethodologization]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 7-94 [in Ukrainian].

5. Furman, A.V. (2013). Geneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva [Genesis of science as a global research program: cyclical-action perspective]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 18-36 [in Ukrainian].

6. Furman, A.V. (head editor) (2002). Modulno-rozvyvalna systema yak sotsiokul'turni orhanizatsiya [Modular and developmental system as socio-cultural organization]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 292 p. [in Ukrainian].

7. Furman, A.V. (2016). Ideya i zmist profesiinoho metodolohuvannya [The idea and content of professional methodology]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

8. Furman, A.V. (2023). Katehoriina matrytsya vitakul'turnoyi metodolohiyi : vid myslevchynennya do kanonu [Categorical matrix of vitakultural methodology : from thought-activity to canon]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-50 [in Ukrainian].

9. Furman, A.V. (2020). Katehoriina matrytsya teoretychnoi psykhologhii [Categorical matrix of theoretical psychology]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 13-51 [in Ukrainian].

10. Furman, A.V. (2014). Katehoriinyi profil' naukovooyi shkoly [Categorical profile of scientific shhool]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 23-39 [in Ukrainian].

11. Furman, A.V., & Lypka, A.O. (2024). Psykhologhichna struktura profesynoi vidpovidal'nosti osobystosti: prohrama, psychodiagnostyka, eksperiment [Psychological structure of professional responsibility of an individual: program, psychodiagnosis, experiment]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 91-146. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.091> [in Ukrainian].

12. Furman, A.V. (2018). Metateoretychna mozaika zhyttya svidomosti [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 34, 13-50 [in Ukrainian].

13. Furman, A.V. (2022). Metodolohichna optyka yak instrument myslevtchunennya [Methodological optics as a thought-activity tool]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-48 [in Ukrainian].

14. Furman, A.V. (2021). Metateoretychna rekonstruktsiya systemomuslєdїialnisnyi pidkhid do rosuminnia svidomosti [Methodological reconstruction of system-thought-activity approach to consciousness understanding]. *Psykhologhiya*

osobystosti – Personality psychology, №1(10), 5-35 [in Ukrainian].

15. Furman, A.V. (2013). Metodolohiya paradyhmalnykh doslidzhen u sotsialnii psykholohii [Methodology of paradigmatic research in social psychology]. Kyiv; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

16. Furman, A.V. (2005). Modulno-rozvyvalna orhanizatsiya mysledialnosti – skhema profesiinoho metodolohuvannya [Modular and developmental organization of thinking – a scheme of professional methodology]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 40-69 [in Ukrainian].

17. Furman, A.V. (2017). Modulno-rozvyvalnyi orhprostr metodolohuvannya: arhumenty rozshyrennia [Modular-developmental organizational space of methodology: arguments of expansion]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 34-49 [in Ukrainian].

18. Furman, A.V. (1997). Modulno-rozvyvalne navchannya: pryntsypy, umovy, zabezpechennya [Modular and developmental learning: principles, conditions, support]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].

19. Furman, A.V. Oazy psykhoanalitichnoho dyskursu v Ukraini ta osobystist' Zygmunda Froyd. [Oases of psychoanalytic discourse in Ukraine and the personality of Sigmund Freud]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 110-130. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.110> [in Ukrainian].

20. Furman, A.V. (2013). Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii [Paradigm as a subject of methodological reflection]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 72-85 [in Ukrainian].

21. Furman, A.V. (2011). Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

22. Furman, A.V. (2017). Svidomist' yak ramkova umova piznannya i metodolohuvannya [Consciousness as a framework condition for cognition and methodology]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 16-38 [in Ukrainian].

23. Furman, A.V. (2015). Svit metodolohii [The world of methodology]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 47-60 [in Ukrainian].

24. Furman, A.V. (Ed.). (2015, 2021, 2023). Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh tomakh [The system of modern methodologies: a textbook in 4 volumes]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

25. Furman, A.V. & Furman, O.Ye. & Shandruk, S.K. & Co (Eds.). (2019). Vitakturna metodolohiya: antolohiya. Do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A.V. Furmana [Viticulural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]. Ternopil : TNEU [in Ukrainian].

26. Furman, A.V. & Furman, O.Ye. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiya i psykholohiya humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's scientific school]. Ternopil : TNEU [in Ukrainian].

27. Furman, O.Ye. (2015). Hromadians'ka vidpovidal'nist' osobystosti yak predmet psykholohichnoho doslidzhennya [Civil responsibility of the individual as a subject of psychological research]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 65-91 [in Ukrainian].

28. Furman (Gumenyuk), O.Ye. (2012). Metodologiya piznannya osvithnoho vchynku v konteksti innovacijno-

psychologichnogo klimatu. [Methology cognition of educational act in the context innovation and psycholohi climate]. *Psychologia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 47-81 [in Ukrainian].

29. Furman (Humeniuk), O.Ye. (2008). Teoriya i metodolohiya innovatsiino-psykhologichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Theory and methodology of innovation-psychological climate of secondary school]. Yalta-Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

30. Furman, O.Ye. (2015). Psykhologichni parametry innovatsiino-psykhologichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Psychological parameters of the innovation-psychological climate of a secondary school]. Odesa [in Ukrainian].

31. Shchedrovitsky, G. (2013). Metodolohichne znachennya opozytzii naturalistichnoho i systemodiialnisnoho pidkhodiv [Methodological significance of the opposition of naturalistic and systemic approaches]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 40-47 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

ФУРМАН Анатолій Васильович.

Методологічні оптики типів наукової раціональності: атрибути, параметри, підходи.

Опріявнені результати цього фундаментального між-дисциплінарного дослідження зосереджуються довкола головного **надзавдання** – створити вдосконалені, більш деталізовані і збагачені за атрибутивними ознаками, версії чотирьох основоположних типів наукової раціональності – класичної, посткласичної, некласичної і постнекласичної, а також у даному цільовому контексті аргументувати їх спричинене постання унаслідок тієї чи іншої наукової революції, оптимальний набір атрибутів-характеристик, ускладнення змісту і формулювань теми, мети, об'єкта і предмета як засадничих методологічних параметрів пошукування та певний зв'язок кожного типу із найвпливовішими на сьогодні науковими і філософськими поглядами/підходами. **Об'єктом** рефлексивного вивчення цілком логічно обрано *типи раціональності в еволюції новоєвропейської науки у їх кватерному розвитку-перетворенні від відносно простих форм та організованостей (класична і посткласична) до все більш складних, синергійних і людияномірних (некласична і постнекласична), та у їх синхронній культурно-історичній залежності від змісту і наслідків чотирьох загальноновизнаних наукових революцій, а його предметом – методологічні оптики класичного, посткласичного, некласичного і постнекласичного типів раціональності у їх чотириетапному еволюційному синтезі і метасистемному взаємодоповненні, що знаходить епістемологічне підтвердження як в ускладненні основних параметрів професійно здійснюваного пошукування (щонайперше його теми, мети, об'єкта, предмета), так і в методологічному обґрунтуванні інакшості наукового і філософського підходів. Водночас застосування *авторської метаоптики* до розв'язання низки методологічних проблем чинного дослідження уможливило послідовно конструктивне вирішення чотирьох з а в д а н ь, що вповні конкретизують його відрефлексовану мету. **Щонайперше** на різному аналітичному та епістемному матеріалі доведено, що наслідками кожної із чотирьох наукових революцій, починаючи із XVII століття, стало утвердження істотно оновленого т и п у раціональності, щораз*

спричинивши зміни ідеалів і норм, методів і засобів, методологічних оптик і наукових картин світу. В цьому пошуковому ракурсі аргументовано, що інтегральним підсумком Другої наукової революції (приблизно із середини XIX століття) стало виникнення модернізованого типу раціональності, що поіменований нами як «*посткласичний*»; він фактично за більшістю атрибутивних ознак вже не належить до класичного й одночасно ще сутнісно не становить некласичну науку. **По-друге**, різнобічно обґрунтовано та унаочнено продемонстровано, що другі авторські версії методологічних оптик класичного, некласичного і постнекласичного типів раціональності у доповненні з первинним варіантом методологемі посткласичної науки модельно та семіотично утримують оптимальний мінімум атрибутивних ознак (відповідно 12, 14, 16 і 18-ть), які ємно і логічно відображають у кожному із чотирьох інваріантів відносно повну холістичну картину певної підхожої онтологічної дійсності, що культурними засобами оприявлена як зростаюче ускладнення вивіреної розумності за еволюційно-революційними етапами розвитку новоєвропейської науки; причому показово те, що тільки за новітнього (постнекласичного) типу раціональності особистість дослідника і його мислерефлексивна діяльність задіяні у сам процес конструювання/творення надскладного об'єкта як його ключовий саморозвитковий чинник, що й уможливує добування достовірного раціогуманістичного знання. **По-третє**, виявлено різноспричинювальний вплив ускладнення архітекτονіки методологічних оптик основних типів раціональності на зміну засадничих параметрів наукового дослідження, передусім на вибір теми, визначення його мети й особливо об'єкта і предмета, що мають не стільки теоретичне навантаження, скільки самобутнє методологічне призначення; у цьому проблемному контексті встановлено, що існує чітка тенденція і навіть закономірність до ускладнення цих найважливіших означників пізнавального пошуку за обсягом, структурою, змістом і поняттєво-категорійним наповненням; насамперед переконливо засвідчено, що *класична наука* вивчає ізольовані прості об'єкти та їх монопредметні визначення, створюючи механістичну картину світу, *посткласична* – складніші природні і технічні об'єкти як окремі системи та їх предметні структури, виробляючи природничо-наукову картину світу, *некласична* – теоретично сконструйовані об'єкти як складні саморегуляційні моделі-системи та інваріантні предметні схеми, що становлять осереддя й організують дослідницьку мислєдіяльність, а сукупно продукують єдину багатопредметну картину світу, *постнекласична* – винятково надскладні (людиновимірні) об'єкти як саморозвиткові, відкриті та синергійні, мегасистеми, до яких мислєвчинково входить і сам дослідник, та різноманітні *предметні поля* творення таких об'єктів, що уможливує побудову відповідної – антропологічної, синергійної, вітакультурної – інтегральної картини світу. **По-четверте**, із надрефлексивної позиції аргументовано *методологічну план-карту дослідження альтернативності наукового підходу і філософського* як найфундальніших способів людського/свідомого бачення світу за низкою сутнісних ознак, принципів, мислєсхем, категорійних гірлянд, дефініцій у їх багатоваріантному втіленні в сьогочасне інтелектуальне життя; підкреслено, що набування кожним з них статусу методологічного вимагає докорінної зміни ракурсу розгляду сферної

дійсності пізнавальної творчості, а саме екзистенційно повного опрацювання методів і засобів, нормативів і процедур здійснення мислєдіяльності на будь-який предмет об'єктного чи проблемно-світоглядного плану, причому в діалектичному взаємопроникненні ресурсів світу методології та інструментальних можливостей сфери методологування; насамкінець, на тлі їх характеризування низки найочевидніших аспектів зазначеної опозиційності, узагальнено, що кожний із трьох генеральних підходів – науковий, філософський, методологічний – завжди має один із двох шляхів історичного розвитку: *нисхідний*, тобто переродження у дисциплінарний предмет освоєння, або *висхідний*, себто розгортання у фундаментальну метатеорію.

Ключові слова: наука, раціональність, пізнання, ідеал, тип, методологічна оптика, поняття, категорія, раціональне знання, методологічна процедура, наукова революція; класичний, посткласичний, некласичний, постнекласичний типи раціональності; науковий метод/підхід, атрибутивна ознака, позитивізм, теорія, світ, парадигма, системний підхід, епістемологічний поворот, діяльність, системодіяльний підхід, поле рефлексії, особистість дослідника, метасистема, синергетика, надрефлексивність, мислєсхема, циклічно-вчинковий підхід, методологічний параметр; тема, мета, об'єкт, предмет дослідження; монопредметність, предметна структура, предметна схема, предметне поле, альтернативність, філософський підхід, полісемія, методологічна план-карта, пізнавальна творчість, сфера методологування, вітакультурна методологія.

ANNOTATION

Anatoli V. FURMAN.

Methodological optics of types of scientific rationality: attributes, parameters, approaches.

The disclosed results of this fundamental interdisciplinary study are centred around the main **super-task** – to create improved, more detailed and enriched by attributive features, versions of the four fundamental types of scientific rationality – classical, postclassical, non-classical and post-nonclassical, as well as in this target context to argue their emergence as a result of a particular scientific revolution, the optimal set of attributes-characteristics, the complexity of the content and formulations of the topic, objective, object and subject as fundamental methodological parameters of the search and a certain connection of each type with the most influential scientific and philosophical views/approaches today. **The object** of the reflexive study is quite logically *the types of rationality in the evolution of New European science* in their quaternary development-transformation from relatively simple forms and organisations (classical and postclassical) to increasingly complex, synergistic and human-dimensional (non-classical and postnonclassical) and in their synchronous cultural and historical dependence on the content and consequences of the four universally recognised scientific revolutions, and its **subject** is *the methodological optics of classical, postclassical, non-classical and postnonclassical types of rationality* in their four-stage evolutionary synthesis and metasystemic complementarity, which finds epistemological confirmation both in the complication of the main parameters of professionally carried out research (first of all, its topic, objective, object, subject) and in the methodological justification of the otherness

of scientific and philosophical approaches. At the same time, the application of the author's meta-optics to solving a number of methodological problems of the current study made it possible to consistently constructively address four tasks that fully specify its reflected objective. *To begin with*, it is proved on the basis of different analytical and epistemic material that the consequences of each of the four scientific revolutions since the seventeenth century were the establishment of a significantly renewed type of rationality, each time resulting in changes in ideals and norms, methods and means, methodological optics and scientific pictures of the world. In this research perspective, it is argued that the integral outcome of the Second Scientific Revolution (from about the middle of the nineteenth century) was the emergence of a modernised type of rationality, which we call postclassical; in fact, by most attributive features, it no longer belongs to the classical one and at the same time does not yet constitute a non-classical science. *Furthermore*, it is comprehensively reasoned and demonstrated that the second author's versions of methodological optics of classical, non-classical and post-nonclassical types of rationality, in addition to the original version of the post-classical science methodology, model and semiotically contain the optimal minimum of attributive features (12, 14, 16, and 18, respectively), which capaciously and logically reflect in each of the four invariants a relatively complete holistic picture of a certain relevant ontological reality, which is manifested by cultural means as an increasing complexity of verified intelligence in the evolutionary and revolutionary stages of development of New European science; it is significant that only in the newest (post-nonclassical) type of rationality the researcher's personality and their thought-reflective activity are involved in the very process of constructing/creating a highly complex object as its key self-development factor, which makes it possible to obtain reliable rational-humanistic knowledge. *Thirdly*, the author reveals the multi-causal influence of the complication of the architectonics of methodological optics of the main types of rationality on the change of the fundamental parameters of scientific research, primarily on the choice of topic, the definition of its purpose and especially the object and subject, which have not so much a theoretical load as an original methodological purpose; in this problematic context, it is established that there is a clear tendency and even a pattern of complication of these most important features of cognitive search in terms of volume, structure, content and conceptual and categorical qualities. First of all, it is convincingly shown that *classical science* studies isolated simple objects and their mono-subject definitions, creating a mechanistic picture of the world, *post-classical science* studies more complex natural and technical objects as separate systems and their subject structures, developing a natural-scientific picture of the world, *non-classical science* studies theoretically constructed objects as complex self-

regulating model-systems and invariant subject schemes, that constitute the centre and organise research thought activity, and together produce a single multidisciplinary picture of the world; *postnonclassical* – exclusively supercomplex (human-dimensional) objects as self-developing, open and synergistic, mega-systems, which include the researcher himself, and various *subject fields* of creation of such objects, which makes it possible to build an appropriate – anthropological, synergistic, vita-cultural – integral picture of the world. *Finally*, from a super-reflexive position, the author argues for a *methodological map of the study of the alternative scientific approach and the philosophical approach* as the most fundamental ways of human/conscious vision of the world in terms of a number of essential features, principles, thought patterns, category garlands, definitions in their multivariate embodiment in contemporary intellectual life; it is emphasised that the acquisition by each of them of the status of methodological requires a radical change in the perspective of consideration of the sphere of reality of cognitive creativity, namely, existentially complete elaboration of methods and means, norms and procedures for the implementation of thought activity on any subject of the object or problematic and worldview plan, and in the dialectical interpenetration of the resources of the world of methodology and the instrumental capabilities of the field of methodology; finally, against the background of characterising a number of the most obvious aspects of this opposition, it is generalised that each of the three general approaches – scientific, philosophical, methodological – always has one of two ways of historical development: *top-down*, i.e., degeneration into a disciplinary subject of study, or *bottom-up*, i.e., development into a fundamental metatheory.

Keywords: *science, rationality, cognition, ideal, type, methodological optics, concept, category, rational knowledge, methodological procedure, scientific revolution; classical, post-classical, non-classical, post-non-classical types of rationality; scientific method/approach, attributive feature, positivism, theory, world, paradigm, systemic approach, epistemological turn, activity, system-activity approach, field of reflection, researcher's personality, metasytem, synergy, over-reflexivity, thought pattern, cyclic-action approach, methodological parameter; topic, purpose, object, subject of research; mono-subjectivity, subject structure, subject scheme, subject field, alternative, philosophical approach, polysemy, methodological plan-map, cognitive creativity, sphere of methodology, vita-cultural methodology.*

Рецензенти:

д. е. н., проф. Андрій КРИСОВАТИЙ,
д. психол. н., проф. Мирослав САВЧИН.

Надійшла до редакції 05.03.2025.

Підписана до друку 21.03.2025.

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман А.В. Методологічні оптики типів наукової раціональності: атрибути, параметри, підходи. *Психологія і суспільство*. 2025. № 1. С. 24-79.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.024>